

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

СУРЖИК ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК: 341.231.14:343.2(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВІ ПОЗИЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА
ЇХНІЙ ВПЛИВ НА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ**

Спеціальність – 081 Право

Галузь знань – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ **Суржик Ю.В.**

Науковий керівник **Стрижевська Анжела Анатоліївна**
Кандидат юридичних наук, доцент

Київ - 2026

АНОТАЦІЯ

Суржик Юрій Валерійович – Правові позиції Європейського суду з прав людини та їхній вплив на кримінально-правове регулювання в Україні.

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право» – Київський національний університет імені Тараса Шевченка – Київ, 2026.

Дисертаційне дослідження спрямоване на комплексне вивчення практики ЄСПЛ як джерела кримінального права та її впливу на кримінально-правове регулювання в Україні, з огляду на правові позиції ЄСПЛ щодо забезпечення принципу верховенства права в Україні.

У **першому розділі** цього дослідження, який було присвячено вивченню практики ЄСПЛ як джерела кримінального права, передусім було зазначено, що проблему протистояння концепцій моно- та багатоджерельності кримінального права, яка існує вже понад 20 років, потрібно вирішувати з урахуванням сучасного підходу до її розуміння, а також визначено, що під це поняття мають підпадати усі фактори, які можуть вплинути на формування правової позиції суддів у конкретній справі.

Надалі було визначено, що масив практики ЄСПЛ, який має застосовуватись в Україні, можна поділити на два типи. До першого типу належать ті рішення, в яких міститься прецедентна норма, що формується Судом через неодноразове використання певної правової позиції щодо загального роз'яснення конвенційних положень, що можна вважати джерелом права в класичному розумінні. До другого – належать усі рішення, ухвалені проти України, в яких Суд досліджував права особи з урахуванням особливостей української правової системи. Такі правові позиції не можна вважати джерелом права в класичному розумінні, адже в такому разі значення має саме позиція Суду, якою тлумачаться конвенційні положення в національному контексті, тому такі правові позиції було запропоновано вважати своєрідним «джерелом для внесення змін».

Далі було обґрунтовано, що стаття 3 чинного КК України має містити положення щодо наступного: по-перше – КК України має регулярно переглядатись з метою визначення відповідності положень закону практиці ЄСПЛ та у разі виявлення порушень мають бути ініційовані зміни до положень КК України для приведення його у відповідність до міжнародних стандартів прав людини; по-друге – у разі внесення змін до положень КК України має обов'язково враховуватись практика ЄСПЛ; по-третє – практика ЄСПЛ має обов'язково враховуватись у разі застосування положень КК України.

У **другому розділі** дисертаційної роботи, який був присвячений питанням забезпечення принципу верховенства права в Україні, було встановлено, що цей принцип є одним із фундаментальних, на якому будується сучасна держава. Було визначено, що основними атрибутами цього принципу виступають: законність, рівність перед законом, доступність правосуддя, прозорість, захист фундаментальних прав.

У роботі було встановлено, що захист фундаментальних прав є однією з найважливіших складових верховенства права, без якої цей принцип неможливо уявити. Було також визначено, що в конвенційному механізмі захисту прав людини є досить розгалужена практика вирішення питань обмеження людини у реалізації її прав та визначені основні вимоги правомірності таких обмежень. Встановлено, що одним із таких механізмів є застосування правового режиму воєнного стану в державі.

На основі досліджуваної практики ЄСПЛ, інших міжнародних органів та досвіду зарубіжних країн було встановлено, що кваліфікуюча ознака «в умовах воєнного або надзвичайного стану» має застосовуватись судами щодо правопорушення, вчиненого під час збройного конфлікту та в контексті такого конфлікту.

Досліджуючи принцип «*ne bis in idem*», було визначено, що він є одним із основних принципів кримінального права, що закріплено у багатьох юридичних системах світу, включно з Україною. З огляду на його важливість

та певні труднощі в реалізації на національному рівні, було надано низку ключових пропозицій щодо покращення законодавчих та судових механізмів забезпечення принципу «ne bis in idem» в Україні.

Ці рекомендації спрямовані на усунення наявних недоліків і впровадження стійких процедур, які забезпечать дотримання цього принципу відповідно до міжнародних стандартів.

У **третьому розділі**, який було присвячено окремим проблемам імплементації практики ЄСПЛ та надання шляхів для їхнього вирішення, було визначено, що хоча наразі й ведеться робота щодо приведення національного кримінального закону до конвенційних стандартів, все одно залишаються системні проблеми відповідності національного кримінального закону, що більшою мірою стосуються статті 3 ЄКПЛ і потребують комплексного вирішення.

Після розгляду таких проблем було встановлено, що перешкоди під час врахування рішень ЄСПЛ у правотворчій діяльності можуть виявлятися у небажанні законодавчих органів поглиблено досліджувати положення мотивувальної частини рішень, а також у невідпрацьованій системі узагальнення висновків Суду з метою їхньої подальшої інтеграції у проекти нормативно-правових актів, що зумовлено насамперед законодавчим регулюванням врахування практики ЄСПЛ.

Було наголошено, що для вирішення цих проблем потрібно застосовувати комплексний підхід до удосконалення механізмів імплементації, що включає нормативні, інституційні та суспільні аспекти, є ключовим чинником ефективного виконання рішень ЄСПЛ та підвищення рівня захисту прав людини на національному рівні. Було акцентовано на тому, що імплементація правових позицій ЄСПЛ має відбуватись у найбільш сприятливий спосіб для особи без порушення конституційних прав та положень Конвенції, і на основі цього було запропоновано внести певні зміни до положень КК України, що

стосується питань умовно-дострокового звільнення осіб караних на довічне позбавлення волі.

Було розглянуто та систематизовано проблеми відповідності практиці ЄСПЛ національної судової практики та встановлено, що основною проблемою є необізнаність та недоступність для суддів практики ЄСПЛ, адже вони не мають доступу до повного та точного перекладу тексту рішень, що неабияк ускладнює ефективність імплементації європейських правових стандартів у національну правову систему. Тому було наголошено, що для вирішення цієї проблеми потрібно, щоб в Україні в обов'язковому порядку перекладались усі остаточні рішення ЄСПЛ та формувались відповідні видання з текстом такого перекладу, які нададуть можливість правозастосувачам ознайомлюватись із позиціями Суду безпосередньо.

Було визначено, що незважаючи на складнощі, з якими стикається українська кримінальна юстиція, загальний вектор розвитку кримінального права є позитивним, орієнтованим на поєднання європейських стандартів із національними особливостями, що дозволяє поступово формувати сучасну, гуманістичну та ефективну систему виконання кримінальних покарань.

Ключові слова: ЄСПЛ, практика ЄСПЛ, ЄКПЛ (Конвенція), Верховний Суд, КК України, верховенство права, принцип законності, кримінальне право, механізм кримінально-правового регулювання, міжнародне кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальне провадження, стандарти прав людини, міжнародні стандарти, міжнародне співробітництво, умовно-дострокове звільнення, непом'якшуване довічне позбавлення волі

SUMMARY

Surzhyk Yurii – Legal positions of the European Court of Human Rights and their impact on criminal law regulation in Ukraine. Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 "Law"
– Taras Shevchenko National University of Kyiv – Kyiv, 2026.

The dissertation research is aimed at a comprehensive study of the practice of the ECHR as a source of criminal law and its impact on criminal law regulation in Ukraine, taking into account the legal positions of the ECHR on ensuring the principle of the rule of law in Ukraine.

In the first section of this study, which was devoted to the study of the practice of the ECHR as a source of criminal law, it was first noted that the problem of the confrontation between the concepts of mono- and multi-source criminal law, which has existed for over 20 years, must be resolved taking into account the modern approach to its understanding, and it was also determined that this concept should include all factors that may influence the formation of the legal position of judges in a specific case.

It was further determined that the body of ECHR practice to be applied in Ukraine can be divided into two types. The first type includes those decisions that contain a precedent norm formed by the Court through the repeated use of a certain legal position regarding the general interpretation of the Convention provisions, which can be considered a source of law in the classical sense. The second type includes all decisions adopted against Ukraine, in which the Court examined the rights of the individual taking into account the peculiarities of the Ukrainian legal system. Such legal positions cannot be considered a source of law in the classical sense, because in this case it is the position of the Court that matters, which interprets the convention provisions in the national context, therefore it was proposed to consider such legal positions as a kind of "source for making changes."

It was further argued that Article 3 of the current Criminal Code of Ukraine should contain provisions on the following: firstly, the Criminal Code of Ukraine should be regularly reviewed to determine the compliance of the provisions of the law with the practice of the ECHR, and in case of violations, amendments to the provisions of the Criminal Code of Ukraine should be initiated to bring it into line

with international human rights standards; secondly, in case of amendments to the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the practice of the ECHR should be taken into account; thirdly, the practice of the ECHR should be taken into account when applying the provisions of the Criminal Code of Ukraine.

In the second section of the dissertation, which was devoted to the issues of ensuring the principle of the rule of law in Ukraine, it was established that this principle is one of the fundamental ones on which the modern state is built. It was determined that the main attributes of this principle are: legality, equality before the law, accessibility of justice, transparency, protection of fundamental rights.

The work established that the protection of fundamental rights is one of the most important components of the rule of law, without which this principle is unthinkable. It was also determined that the conventional mechanism for the protection of human rights has a fairly extensive practice of resolving issues of restricting a person in the exercise of his rights and the main requirements for the legality of such restrictions are determined. It was established that one of such mechanisms is the application of the legal regime of martial law in the state.

Based on the studied practice of the ECHR, other international bodies, and the experience of foreign countries, it was established that the qualifying characteristic “in conditions of war or a state of emergency” should be applied by courts to an offense committed during and in the context of an armed conflict.

While studying the principle of "ne bis in idem", it was determined that it is one of the basic principles of criminal law, which is enshrined in many legal systems of the world, including Ukraine. Given its importance and certain difficulties in implementation at the national level, a number of key proposals were made to improve the legislative and judicial mechanisms for ensuring the principle of "ne bis in idem" in Ukraine.

These recommendations are aimed at eliminating existing shortcomings and introducing sustainable procedures that will ensure compliance with this principle in accordance with international standards.

In the third section, which was devoted to individual problems of implementing the practice of the ECHR and providing ways to resolve them, it was determined that although work is currently underway to bring the national criminal law into line with convention standards, there still remain systemic problems of compliance of the national criminal law, which largely relate to Article 3 of the ECHR and require a comprehensive solution.

After considering such problems, it was found that obstacles to taking into account the decisions of the ECHR in law-making activities may be manifested in the reluctance of legislative bodies to deeply examine the provisions of the motivational part of the decisions, as well as in the undeveloped system of generalizing the conclusions of the Court for the purpose of their further integration into draft regulatory legal acts, which is due primarily to the legislative regulation of taking into account the practice of the ECHR.

It was emphasized that to solve these problems, it is necessary to apply a comprehensive approach to improving implementation mechanisms, which includes regulatory, institutional and social aspects, which is a key factor in the effective implementation of ECHR decisions and increasing the level of human rights protection at the national level. It was emphasized that the implementation of the legal positions of the ECHR should take place in the most favorable manner for the individual without violating constitutional rights and the provisions of the Convention, and on this basis it was proposed to make certain changes to the provisions of the Criminal Code of Ukraine regarding the issues of conditional early release of persons sentenced to life imprisonment.

The problems of compliance of national judicial practice with the practice of the ECHR were considered and systematized and it was established that the main problem is the ignorance and inaccessibility of the practice of the ECHR for judges, since they do not have access to a full and accurate translation of the text of decisions, which greatly complicates the effective implementation of European legal standards in the national legal system. Therefore, it was emphasized that to solve

this problem, it is necessary that all final decisions of the ECHR be translated in Ukraine on a mandatory basis and appropriate publications with the text of such a translation be formed, which will allow law enforcement officers to familiarize themselves with the positions of the Court directly.

It was determined that despite the difficulties faced by Ukrainian criminal justice, the general vector of development of criminal law is positive, focused on combining European standards with national characteristics, which allows gradually forming a modern, humanistic and effective system of execution of criminal sentences.

Keywords: ECHR, ECHR practice, ECHR (Convention), Supreme Court, Criminal Code of Ukraine, rule of law, principle of legality, criminal law, mechanism of criminal law regulation, international criminal law, criminal liability, criminal proceedings, human rights standards, international standards, international cooperation, parole, unreduced life imprisonment.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації

1.1 Праці, що опубліковані у наукових виданнях, що входять до міжнародної наукометричної бази «Scopus».

1. Oleksandr Yu. Amelin , Anatolii M. Kyslyi , Pidpalyi Viacheslav , Viktor Rovnyi4, Yurii Surzhyk Independence of Prosecutors and Judges in Criminal Proceedings in Ukraine and Foreign Countries in the Context of International Practices, Pakistan Journal of Criminology Vol. 16, No. 03, July—September 2024 p.191-207, URL: <https://www.pjcriminology.com/wp-content/uploads/2024/05/12-Independence-of-Prosecutors-and-Judges.pdf>

DOI: <https://doi.org/10.62271/pjc.16.3.59.74>

Особистий внесок здобувача: Суржигом Ю.В. у цій статті було досліджено принцип незалежності судової гілки влади, як основного атрибуту верховенства права, крізь призму практики ЄСПЛ. Це дозволило визначити основні критерії для визначення того, чи є певна гілка влади, незалежною в Україні.

1.2 Праці, що опубліковані у фахових наукових виданнях України.

2. Суржик Ю. В. Практика Європейського суду з прав людини – джерело кримінального права України. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 10. С. 587-589 Електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lsej.org.ua/10_2022/147.pdf

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/147>

3. Суржик Ю.В. Відповідність національної судової практики вимогам ЄСПЛ та практиці ЄСПЛ на прикладі ситуації з подвійним провадженням за ч.3 ст. 126 КУпАП та ч.1 ст. 389 КК 2022 № 7, с. 348-350 Електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/7_2022/83.pdf

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/83>

4. Суржик Ю.В. Щодо проблеми розгляду Великою Палатою Верховного суду заяв у разі констатацією Європейським судом з прав людини порушення Україною своїх зобов'язань на прикладі ситуації з непом'якшуваним довічним позбавленням волі. Юридичний науковий електронний журнал. 2023 №6, С. 491-495 Електронне наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lsej.org.ua/6_2023/114.pdf

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/114>

5 Surzik, Yu. V. Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the constitutionality of Articles 81, 82 of Code of Ukraine in the practical use of the European Court of Human Rights. Law. Human. Environment, 13(3), 2022, p 65-71 наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://environmentalscience.com.ua/web/uploads/pdf/LAW.%20HUMAN.%20ENVIRONMENT_2022_Vol.%2013,%20No.%203_65-71.pdf

DOI: 10.31548/law2022.03.008

6. Суржик Ю. В. Щодо проблеми посилення кримінальної відповідальності за мародерство в контексті правомірності обмеження прав людини в умовах воєнного стану. Право та державне управління. 2025 №1, с.124-132. Наукове фахове видання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2025/19.pdf

DOI: <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.17>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Суржик Ю.В. Судова практика Верховного Суду щодо застосування верховенства права в контексті ч.1 ст.129 Конституції України. Розвиток наукової думки постіндустріального суспільства: сучасний дискурс: матеріали II Міжнародної наукової конференції (Т.1), м. Дніпро, 8 жовтня, 2021р. / Міжнародний центр наукових досліджень. – Вінниця: Європейська наукова платформа, 2021 — с. 56-60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/mcnd/issue/view/08.10.2021/599>

8. Суржик Ю. В. Позбавлення права займатись певною діяльністю як покарання у практиці Верховного Суду та ЄСПЛ Features of the development of modern science in the pandemic's era: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 1), July 15, 2022. Berlin, Germany: European Scientific Platform. – С. 60–63. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/15.07.2022/763>

9. Суржик Ю. В. Основні аспекти впливу практики Європейського суду з прав людини на кримінальне право України. Збірник тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 року) / упоряд. А.А. Стрижевська, С.Д. Шапченко, К.П. Задоя. К., 2023. — с. 114-118 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1c7X88b1-65aXYXmKgVvwCFBBanysLB2i/view>

10. Суржик Ю. В. Колізії, що виникають між Кримінальним кодексом та практикою ЄСПЛ. Матеріали V Яценківських читань: Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (27 грудня 2024 року). / упоряд. А.А. Стрижевська, К.П. Задоя. К., 2025. – с. 107-112 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1YmBGfY8Q0Kva5UAECKg7igBq6CDhp9em/view>

11. Суржик Ю. В. Практика ЄСПЛ та наука кримінального права в Україні. Матеріали науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (випуск 67) (12-13 грудня 2024 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=4029

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	27
1.1 Концепція багатоджерельності кримінального права України	
27	
1.2 Практика Європейського суду з прав людини як джерело кримінального права України	35
1.3 Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на кримінально-правове регулювання в Україні через їх імплементацію до кримінального права України	48
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2. ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ	73
2.1 Верховенство права як загальноправовий принцип та його втілення в практиці ЄСПЛ	73
Захист основоположних прав та свобод людини як основна складова принципу верховенства права	93
2.2.1 <i>Роль зобов'язань держави у сфері прав людини в реалізації громадянами своїх прав</i>	93
2.2.2 <i>Відступ держави від зобов'язань в умовах правового режиму воєнного стану та роль практики Європейського суду з прав людини у цьому процесі</i>	102

2.3 Значення правових позицій Європейського суду з прав людини для забезпечення принципу «non bis in idem» в Україні	111
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ	128
3.1 Окремі питання імплементації правових позицій ЄСПЛ в правотворчу діяльність в Україні	128
3.2 Врахування правових позицій ЄСПЛ національними судами під час вирішення кримінально-правових питань: окремі проблеми	149
3.3 Врахування практики ЄСПЛ в науці кримінального права України	165
Висновки до розділу 3	180
ВИСНОВКИ	184
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	192
ДОДАТКИ	221

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ЄСПЛ, Суд, Страсбурзький Суд – Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ, Конвенція – Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод 1950 року

КК України – Кримінальний кодекс України 2001 року

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

КСУ – Конституційний Суд України

ВС – Верховний Суд

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

МГП – Міжнародне гуманітарне право

МППЛ – Міжнародне право прав людини

МКС – Міжнародний кримінальний суд

МКПР-Механізм кримінально-правового регулювання

ВСТУП

Обґрунтування актуальності обраної теми дисертаційного дослідження. Проблеми кримінально-правового регулювання завжди перебували в центрі уваги правової спільноти. Це пояснюється тим, що в його межах держава може застосувати найбільш вагомий обмеження громадян у реалізації їх прав, тому їх дотримання, в процесі притягнення особи до кримінальної відповідальності є досить важливи завданням.

У 1997 році Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав та основоположних свобод 1950 року, яка передбачає досить дієвий механізм захисту прав людини – ЄСПЛ.

Слід визначити, що практика ЄСПЛ є одним із найавторитетніших джерел міжнародного права, яке впливає на національні правові системи у країнах Ради Європи. Звісно, це є досить позитивним моментом, адже призводить до уніфікованого розуміння питань матеріального кримінального права в усіх державах-членах Ради Європи, створенню єдиного правового поля та зближенню різних правових систем, які мають свої багатовікові традиції.

Водночас наразі наша держава є одним із лідерів щодо звернень її громадян до ЄСПЛ, що зумовлено низкою об'єктивних причин. Так, хоча конституційні положення та низка законів України визначають, що вся практика ЄСПЛ є джерелом кримінального права, проте обов'язковому виконанню підлягають лише рішення щодо України, якими було визнано порушення Конвенції, і всі зусилля держави спрямовані саме на виконання таких рішень, що зумовлює приділення незначної уваги рішенням проти інших країн, належне приділення уваги яким допомогло б уникнути порушення Конвенції в майбутньому. Саме це і є основною причиною, яка викликає проблему невідповідності національних джерел кримінального права практиці ЄСПЛ.

Іншим важливим моментом є те, що якщо звернутись до бази рішень ЄСПЛ «Hudoc», то в ній міститься майже 60 000 рішень, всі вони публікуються

офіційними мовами Суду – англійською та французькою – і не мають перекладу українською. Певним чином покращує цю ситуацію наявність відповідних навчальних матеріалів для суддів із практики ЄСПЛ, загальнодоступних оглядів практики ЄСПЛ, які робить ВС, та великої кількості наукових джерел, які використовують під час підготовки фахівців у галузі права, хоча все одно досить часто у конкретних випадку це не дозволяє віднайти релевантну позицію Суду.

Все це призводить до невідповідності українського кримінального законодавства та практики його застосування основоположному принципу верховенства права, духом якого пронизана вся Конвенція, що неминуче веде до її порушення та, як результат, винесення рішення проти України, в якому фіксується порушення нашої державою своїх зобов'язань, що є досить актуальним для сфери кримінального права як галузі, яка найбільше обмежує особу у реалізації її основоположних прав, та важливим каталізатором для інтеграції національного кримінального права у єдиний європейський правовий простір. Це обумовлює практичну значимість обраної теми дослідження.

Теоретичне обґрунтування значення практики ЄСПЛ для кримінально-правового регулювання розглядається в працях багатьох вчених, таких як: П. П. Андрушко, П. С. Берзін, К. П. Задоя, О. О. Дудоров, Т. І. Дудаш, У.З. Коруц, О. О. Сорока, А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, М. В. Шепітько, та ін. Разом із цим, досить багато досліджень, за цієї тематикою, присвячені питанням визнання практики ЄСПЛ джерелом права або ж зосереджується увага на тлумаченні Судом певних понять або роз'ясненні юридичних явищ, які потім використовуються для обґрунтування змін КК України чи для його інтерпретації.

Проте комплексного дисертаційного дослідження, яке б стосувалось питань впливу практики ЄСПЛ на кримінально-правове регулювання, в Україні немає. Тому є потреба детально дослідити проблеми впливу практики

Страсбурзького Суду на кримінально-правового регулювання та надати шляхи для вирішення цих проблем для мінімізації випадків порушення Конвенції.

Зв'язок роботи з науковим програмами, планами, темами, грантами.

Дисертація виконана на Кафедрі Кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка та відповідає чинним нормативно-правовим актам, зокрема: Закону України «Про пріоритетні напрямки розвитку науки та техніки» від 11 липня 2001 року №2623-III, Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні» від 30 квітня 2024 року №476 та науково-дослідній темі «Розробка системного вчення про основні права людини з метою втілення в Україні європейських правових цінностей у контексті розбудови громадянського суспільства» №19 БФ 042-01, яка досліджується у Навчально-науковому інституті права Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Тема дисертації була затверджена Вченою радою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, протокол № 5 від 1 листопада 2022 року та була уточнена Вченою радою Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, протокол № 6 від 25 вересня 2025 року.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають в процесі імплементації практики ЄСПЛ як джерела кримінального права у національне кримінальне законодавство.

Предмет дослідження – практика ЄСПЛ та її вплив на кримінально-правове регулювання в Україні.

Мета дисертаційної роботи – дослідження практики ЄСПЛ як джерела кримінального права України, вивчення окремих проблем імплементації правових позицій ЄСПЛ до національного кримінального права України та вплив на кримінально-правове регулювання.

Для виконання цієї мети були поставлені такі завдання:

- дослідити проблему джерельності кримінального права України, з огляду на сучасні підходи до розуміння джерел в теорії права;
- визначити обсяг правових позицій ЄСПЛ, які мають обов’язковий характер в Україні;
- дослідити місце правових позицій ЄСПЛ в механізмі кримінально-правового регулювання;
- дослідити принцип верховенства права як загальноправового принципу та його тлумачення Судом;
- вивчити питання ролі держави у реалізації громадянами своїх прав та проблему обмеження громадян у реалізації їхніх прав засобами кримінального права в умовах воєнного стану та роль практики ЄСПЛ у цьому процесі;
- надати рекомендації щодо належного врахування правових позицій ЄСПЛ із питань забезпечення принципу «non bis in idem» в Україні;
- дослідити окремі проблеми імплементації правових позицій ЄСПЛ до положень закону про кримінальну відповідальність (норм кримінального права) та надати шляхи для їх вирішення;
- дослідити окремі проблеми імплементації правових позицій ЄСПЛ до практики національних судів у кримінальних справах (актів застосування норм кримінального права) та надати шляхи для їх вирішення;
- дослідити окремі питання дослідження впливу практики ЄСПЛ у кримінально-правовій доктрині України та країнах Європи й визначити загальні тенденції її розвитку.

Методи дослідження. Для аналізу об'єкта та предмету дослідження використовувались: загальнонаукові, спеціально-наукові та приватно-наукові методи пізнання правових явищ.

Загальнонаукові *методи аналізу та синтезу* стали основними інструментами у межах усієї дисертації з дослідження правових позицій ЄСПЛ та їхнього впливу на кримінально-правове регулювання в Україні.

За допомогою *методу моделювання* було сформовано положення КК України, які було запропоновано викласти в іншій редакції, також запропоновано правові позиції національних судів погодити з практикою ЄСПЛ та надано рекомендації щодо реалізації принципу «ne bis in idem» в Україні (підрозділи 1.2, 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2).

За допомогою спеціально-наукового *статичного методу* пізнання було виокремлено найбільш актуальні проблеми відповідності кримінального закону практиці ЄСПЛ, що було зроблено на основі проведеної в Україні масштабної наукової експертизи нормативно-правових актів щодо їх відповідності практиці ЄСПЛ (підрозділ 3.1).

Під час проведення цього дослідження використовувались і приватні методи досліджень.

Формально-юридичний метод застосовувався для вивчення текстів міжнародних документів, національного кримінального законодавства, практики ЄСПЛ та національної судової практики (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2).

Порівняльно-правовий метод використовувався для співставлення мінімальних стандартів прав людини, які передбачені ЄСПЛ та практикою ЄСПЛ із тими, які гарантує держава. За допомогою цього методу було співставлено погляди зарубіжних та вітчизняних вчених на проблему умовно-дострокового звільнення від довічного позбавлення волі (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Історико-правовий метод став основою для вивчення етапів становлення та розвитку концепції багатоджерельності кримінального права України, розвитку прецеденту як джерела права та розвитку питань обмеження громадян у реалізації їхніх прав в умовах воєнного стану (підрозділи 1.1, 2.1, 2.2).

Теоретичну основу цього дослідження складають позиції та висновки вчених у галузях: теорії прав людини, загальної теорії права, міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права, конституційного права, кримінального права.

Нормативну базу становлять – Конституція України, Європейська конвенція прав людини та основоположних свобод, рішення ЄСПЛ та Комісії, акти м'якого права та інші міжнародні договори, що стосуються питань матеріального кримінального права, Кримінальний кодекс України та інші закони України, рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду та судів України у кримінальних справах.

Наукова новизна цієї дисертації полягає в тому, що вона є одним із перших комплексних дисертаційних досліджень впливу практики ЄСПЛ на кримінально-правове регулювання в Україні, в якому було проведено детальне дослідження практики ЄСПЛ як джерела кримінального права, з'ясовано основні проблеми імплементації правових позицій Суду до національного кримінального права та надано пропозиції для їхнього вирішення шляхом внесення змін до законодавства та практики його застосування. Наукові результати цієї дисертації втілились у таких положеннях:

Уперше:

- Визначено, що весь масив практики ЄСПЛ, який має застосовуватись в Україні, можна поділити на два типи. До першого типу належать ті рішення, в яких міститься прецедентна норма, що формується Судом через неодноразове використання певної правової позиції щодо загального роз'яснення

конвенційних положень, які можна вважати джерелом права в класичному розумінні. До другого – всі рішення, ухвалені проти України, в яких Суд досліджував права особи з урахуванням особливостей української правової системи, такі правові позиції не можна вважати джерелом права в класичному розумінні, адже в такому разі значення має саме позиція Суду, якою тлумачаться конвенційні положення в українському контексті. Тому такі правові позиції було запропоновано вважати своєрідним «джерелом для внесення змін».

- Обґрунтовано, що стаття 3 чинного КК України має містити положення щодо: по-перше – КК України має регулярно переглядатись з метою визначення відповідності положень закону практиці ЄСПЛ, та у разі виявлення порушень мають бути ініційовані зміни до положень КК України для переведення його у відповідність до міжнародних стандартів прав людини; по-друге – у разі внесення змін до положень КК України має обов'язково враховуватись практика ЄСПЛ; по-третє – практика ЄСПЛ має обов'язково враховуватись у разі застосування положень КК України.

- Запропоновано викласти положення ч.1 ст.81 КК України у такій редакції: «До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі або особам, **яким довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк**, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання». Ця законодавча зміна покликана привести положення ч.1 ст.81 КК України у відповідність Конституції України та Конвенції, що дозволить засудженим, яким довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк повною мірою реалізувати своє конституційне та конвенційне на умовно-дострокове звільнення через розгляд їх клопотань в суді.

- Запропоновано положення КК України, яке спрямоване на захист прав осіб, які на момент ухвалення [Закону України](#) «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» відбувають покарання у виді довічного позбавлення строком понад 15 років та їм було замінено покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк. Адже, у чинному законодавстві не врегульовано питання обчислення строку заміненого судом покарання таким особам, що ставить їх у дискримінаційне положення по відношенню до інших засуджених порушує принцип рівності, як один із атрибутів верховенства права.

Удосконалено:

- вирішення проблеми протистояння концепцій моно- та багатоджерельності кримінального права з урахуванням сучасного підходу до їхнього розуміння, що передбачає розуміння джерела права як сукупності усіх факторів, які можуть вплинути на формування правової позиції судді у конкретній справі з урахуванням особливостей національної правової системи;
- вирішення питання щодо місця практики ЄСПЛ в МКПР, що залежить від того, захід якого характеру використовується для імплементації відповідної правової позиції (індивідуального чи загального характеру), рішення ЄСПЛ матимуть різне місце в МКПР. Адже у випадку застосування заходів індивідуального характеру рішення ЄСПЛ спрямоване передусім на відновлення порушених прав конкретного заявника та усунення наслідків допущеного порушення, що зумовлює його персоніфікований вплив на МКПР. Натомість реалізація заходів загального характеру передбачає внесення змін до законодавства, правозастосовної практики або адміністративних процедур,

що надає відповідним правовим позиціям ЄСПЛ нормативного значення та забезпечує їх системний вплив на МКПР у цілому;

- вирішення питань ефективної імплементації рішень ЄСПЛ до національної судової практики у кримінальних справах (акти застосування) та, зокрема, виокремлено такі правила: суди мають посилались на практику ЄСПЛ у кримінальних справах, зокрема і під час воєнного або надзвичайного стану (у разі незастосування практики ЄСПЛ суд має навести належні обґрунтування застосування обмежень прав і свобод громадянина та причини неврахування практики ЄСПЛ); кримінальний закон необхідно застосовувати, не порушуючи саму правову природу покарання, ВС має надавати чіткі загальні позиції у вирішенні проблем матеріального кримінального права, що дозволить забезпечити єдність судової практики як основної складової принципу законності в кримінальному праві. Загалом було визначено, що для належної імплементації правових позицій ЄСПЛ потрібно, щоб держава забезпечила офіційний переклад остаточних рішень ЄСПЛ та формувались відповідні видання з текстом такого перекладу;

- вирішення питання щодо прийнятності заяв осіб, які звертаються до ВП ВС задля відновлення свого порушеного права, після констатації ЄСПЛ порушення Конвенції, стосовно чого було визначено, що саме ВП ВС має розглядати заяви осіб, на користь яких ухвалено рішення ЄСПЛ, навіть за наявності іншого механізму в законодавстві, адже більше жоден орган не зможе врахувати рішення ЄСПЛ як акт індивідуальної дії для перегляду та зміни вироку, в чому і полягає суть такого перегляду та відновлення правового становища особи, що існувало до порушення права.

- систему заходів, вжиття яких у комплексі посприяють значному покращенню дотримання принципу «non bis in idem» в Україні, що має бути досягнуто комплексом заходів як-от: зміцнення законодавчого закріплення принципу «non bis in idem»; впровадження процедурних гарантій, які б запобігали порушенню принципу «non bis in idem»; зосередження уваги на

підвищенні обізнаності та професіоналізму суддів щодо принципу «non bis in idem»; введення на законодавчому рівні спеціальних правових механізмів для апеляційного та касаційного перегляду справ, у яких може ставитися питання про порушення принципу «non bis in idem».

Отримало подальшого розвитку:

- уявлення про концепцію багатоджерельності кримінального права України, а також масиву практики ЄСПЛ, який потрібно вважати джерелом права та який є обов'язковим для врахування суб'єктами законодавчої, виконавчої та судової гілок влади;
- погляди вчених про структуру принципу верховенства права, ролі судових органів у захисті прав людини як основної складової верховенства права та значення практики ЄСПЛ для його реалізації в Україні;
- погляди вчених, суддів, прокурорів щодо впливу практики ЄСПЛ на кримінально-правове регулювання в Україні та важливості обов'язкового врахування практики ЄСПЛ.

Практична значимість отриманих результатів полягає в тому, що зроблені в цій роботі висновки можуть бути використані в:

- нормотворчій та нормопроектній діяльності – з метою розвитку законодавства, що здійснює кримінально-правове регулювання;
- правозастосовній діяльності – під час удосконалення врахування правових позицій ЄСПЛ у застосуванні положень кримінального закону;
- науково-дослідній діяльності – з метою вивчення проблем та обґрунтування позицій вченими щодо джерел кримінального права та впливу правових позицій ЄСПЛ на кримінально-правове регулювання в Україні;
- навчальній діяльності – під час підготовки різних навчальних матеріалів із кримінального права, міжнародного кримінального права та кримінально-правових аспектів практики ЄСПЛ.

Апробація матеріалів дисертації. Основні результати наукової роботи були презентовані та обговорювались у межах наступних наукових та науково-практичних конференцій:

- II Міжнародної наукової конференції, що проходила в м. Дніпро, 8 жовтня, 2021 року; II International Scientific and Theoretical Conference, що проходила в м. Берлін 15 липня 2022 року;

- науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання), присвяченій пам'яті професора С.С. Яценка, що проходила в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка в м. Київ 2 лютого 2023 року;

- науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання), присвяченій пам'яті професора С.С. Яценка, що проходила в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка у м. Київ 27 грудня 2023 року;

- науково-практичної інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки», що проходила 12-13 грудня 2024 року.

Публікації. Основні положення, висновки та пропозицій, що сформовані у дисертації, були відображені у 11 наукових публікаціях, зокрема – у 1 статті в науковому виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази «Scopus», 5 статтях у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України, та у 5 тезах наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, 9 підрозділів, один із яких ділиться на дві частини, висновків, списку використаних джерел та додатків. Всього 224 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Концепція багатоджерельності кримінального права України

У національному кримінальному праві проблема джерела права є, напевно, однією з найбільш дискусійних. Ця теза ґрунтується на положеннях ч. 1 ст. 3 КК України, у якій передбачено, що кримінальне законодавство становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Одна група вчених, такі як В.Я. Тацій, В.І. Борисов [70, с.16-18] та інші, вважають, що єдиним джерелом (формою) кримінального права є КК України.

Інша група вчених – П. П. Андрушко, П.С Берзін, К.П.Задоя, А.А. Стрижевська та інші, вважають, що кримінальне право багатоджерельне [72, с.96].

Ця позиція в науці кримінального права обґрунтовується співвідношенням кримінального права та кримінального закону. Так, М. Й. Коржанський зазначає, що право існує окремо, незалежно від закону, і є первинним відносно до закону, який є вивідним від права. На цьому також наголошує і В.О. Навроцький, який у своїх працях визначив, що *кримінальне право є змістом положень, які становлять його предмет, а кримінальний закон – формою, у яких вони отримали юридичну обов'язковість...*» [92].

На думку цих вчених, важливим є визначення того, що є джерелом кримінального права як галузі права і наповнює його зміст (тобто джерело права), а що є джерелом (формою) законодавства і показує, чим є кримінальне право ззовні, тобто в якій формі воно існує. Адже право та законодавство не співпадають за колом джерел, у яких вони виражені: система законодавства втілена у законодавстві й інших нормативно-правових актах, а система права – не тільки в позитивному праві, а й відображена у звичаєвому праві,

неписаних принципах права і аксіомах, міжнародно-правових актах, які мають рекомендаційний характер, договорах нормативного змісту, судових прецедентах і навіть у правосвідомості.

Тому можна зазначити, що визначення питання співвідношення понять «джерело права» та «форма права» є фундаментальною проблемою для кримінального права.

Розпочинаючи розгляд цієї проблеми, зазначимо, що в загальнотеоретичній юриспруденції поняття «джерело права» належить до найбільш незрозумілих. Вся специфіка визначення поняття «джерела права» полягає у тому, що в юриспруденції це є цілою системою знань, що є частиною загальної теорії права, яка визначає напрямок розвитку правової системи конкретної держави. Тому цілком логічно, що поняття «джерело права» розвивається разом із суспільством, для того аби задовольняти його вимоги. А тому треба звертати увагу на багатозначність та неоднозначність підходів до розуміння терміна «джерело права», які з різних боків розкривають сутність цього поняття.

У загальнотеоретичній правовій науці під цим терміном зазвичай розуміють зовнішню форму та спосіб об'єктивізації правових норм, офіційно об'єктивовані акти, що містять правові норми, способи офіційного вираження й закріплення правових норм [57, с. 125]; джерело інформації, що визначає, де саме міститься те чи інше правило поведінки, як ним керуватись та застосовувати на практиці матеріали, взяті за основу того чи іншого законодавства; політичні, економічні, соціальні, культурні та інші фактори, які породжують чи об'єктивно зумовлюють виникнення норм права; умови формування права, фактори правотворчості та суспільні цінності, що безпосередньо впливають на процес формування й функціонування права; там само різноманітні пам'ятки історії, літописи та звичаї [там само] (Руська правда, Закони Ману); своерідну силу, що створює право, [68, с. 162] тощо.

Вже з багатоманітності наведених вище підходів щодо розуміння того, що є джерелом права, можна побачити, що вчені розуміють це поняття неоднозначно і можуть вкладати в нього як зовнішню форму вираження права, так і джерела (витоки) права [133]. Проте в науковій літературі є поширеним підхід, що зовнішній вираз права може отримувати різні назви: джерела права, форми права, або ж ці терміни взагалі можуть вживатись як синоніми, тотожні. Таку позицію підтримує С. П. Кучевська, яка визначила, що не доцільно досить детально зупинятись на питаннях відмінностей, понять «форма права» і «джерело права» [77, с 27-28].

Підтвердженням сказаному є поширене використання у науці поняття «форми (джерела) права», під яким розуміють способи об'єктивації (офіційного виразу, закріплення) правових норм, надання їм загальнообов'язкової юридичної сили [65].

Ототожнення цих понять виходить із позитивістського підходу, де, як відомо, держава є основним творцем правових норм та положень. Таке розуміння джерел основане на доктрині права країн Європи, яке панувало в 19 – першій половині 20 сторіч, що можна побачити у наукових працях європейських вчених-криміналістів того часу. Наприклад, видатний німецький юрист Ф. Фон Ліст у своїх працях кінця 19 сторіччя визначає, що єдиним джерелом кримінально-правових норм є закон [219].

Такі погляди вчених того часу є цілком зрозумілими з огляду на процеси, які відбувались в Європі в ті часи. Адже визнавалось, що єдиним джерелом влади є народ, який проживає на певній території, а держава утворює цілісний апарат, який діє від імені цього народу, з ключовою роллю парламенту, який видає акти найвищої юридичної сили, що виражали волю народу.

Саме тому тогочасні конституційні норми існували формально, адже вони не були нормами прямої дії, тобто, посиляючись на норми конституції, не можна було скасувати певний акт парламенту як такий, що суперечить їй, а суди не могли прямо застосувати норму конституції, а мали ґрунтувати свої

рішення на нормах, які безпосередньо регулюють спірні правовідносини. За такої моделі міжнародне право мало другорядну роль, тому положення, які суперечили національному праву, не могли стати його частиною, адже це б суперечило загальній правовій політиці того часу.

З часом, з огляду на події, які відбулись після Другої світової війни, у світі стала панівною протилежна позиція, згідно з якою «джерело права» і «форма права» взаємопов'язані, але не тотожні поняття, що базується на природно-правовому підході, згідно з яким право розглядається як феномен, даний природою, а не створюваний державою. На думку її прихильників, джерело права розкриває витoki формування права, причини і закономірності процесу його виникнення і розвитку, а форма права показує те, як зміст права нормативно організовано і виражено ззовні.

Отже, можна визначити, що саме з природно-правового підходу виходить концепція багатоджерельності кримінального права. До такого висновку можна дійти зважаючи на те, що хоч кримінальне законодавство в Україні повністю кодифіковане у КК України, проте в питаннях криміналізації або декриміналізації, пеналізації та депеналізації діянь джерелами та підставами для внесення змін у КК України є Конституція, міжнародні договори, а в питаннях застосування кримінального закону – в деяких випадках застосовується КК України 1960 року та норми КК України, які змінені кримінальним законом.

До таких висновків щодо багатоджерельності кримінального права приходить досить багато вчених, які ґрунтують свої твердження на тих же положеннях ч. 1 ст. 3 КК України, яка закладає основи множинного характеру джерел кримінального права, і тому, крім КК України, джерелами кримінального права визначаються ще Конституція України, міжнародні договори та практика судових органи, які їх тлумачать як «живі» норми (рішення Конституційного Суду України, Верховного Суду, Постанови Пленуму Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України

з розгляду цивільних та кримінальних справ, Постанови Верховного Суду, рішення ЄСПЛ, інших міжнародних судових установ тощо) [72, с.102].

Деякі вчені доповнюють цей перелік ще і КК 1960 року та нормами інших галузей права. Наприклад, П.П. Андрушко визначає, що джерелами кримінального права, які враховуються і застосовуються судами під час розгляду кримінальних справ, крім КК України, слід визнавати також Конституцію, рішення Конституційного суду, регулятивне законодавство у разі застосування норм кримінального закону з банкетними диспозиціями, ратифіковані міжнародні договори, а також практику ЄСПЛ [4]. В.Г. Козяр до джерел кримінального права відносить КК 1960 та 2001 рр., Конституцію України, міжнародно-правові угоди, норми права інших галузей права України, рішення Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду України та судову практику, яка вносить чіткість у розуміння закону та узгодженість між положеннями закону [56].

Є низка вчених, зокрема П.С. Берзін, які вважають джерелом кримінального права і кримінально-правову доктрину. Слід визначити, що це джерело наразі хоч і вважається другорядним, проте на сучасному етапі розвитку положень кримінального права доктрина відіграє досить важливу роль [8, с. 436-442]. Ця тенденція відслідковується в тому, що при відповідних законодавчих і вищих судових органах працюють науково-консультативні ради та експертні органи, які надають свої висновки щодо проблемних питань, які ґрунтуються на доктринальних положеннях кримінального права.

Наразі навіть можна побачити посилання ВП ВС на доктринальні положення безпосередньо у свої рішеннях. Так, наприклад, в ухвалі у Справі № 415/2182/20 від 13 квітня 2022 року ВП ВС під час визначення проблеми тлумачення ознак злочину, передбаченого статтею 437 КК України, прямо послалась на питання кваліфікації цього діяння у кримінально-правовій доктрині, що стало однією з причин визначення її виключною правовою проблемою [147].

Слід визначити, що поява ідей щодо багатоджерельності кримінального права в 2010-х роках породила досить жваву дискусію щодо моно- та багатоджерельності кримінального права. Це визнається не стільки вирішенням питання про сутність джерел кримінального права, а й появою ще більшої кількості протиставних концепцій в науці кримінального права. Наприклад, «джерела кримінального права» v. «джерела, за допомогою яких формується зміст кримінально-правової норми» [12, с. 326-330], «джерела кримінального права» v. «форми кримінального права» [152], «джерела кримінально-правового регулювання» v. «джерела кримінально-правової заборони» [76, с. 65-72].

Проаналізувавши наукові джерела, що обґрунтовують вищезазначені концепції, можна дійти висновку, що наразі в Україні проблематику сутності джерел кримінального права так і не вирішено. Адже протиставні концепції обґрунтовують, по суті, в яких випадках можна вважати джерелом кримінального права лише КК України, чи все ж таки воно є багатоджерельним. Така невизначеність у цьому питанні зумовлена наявністю впливу на доктрину права позитивістського підходу. Адже вчені, пояснюючи певні свої погляди, виходять із того, в якій формі має існувати кримінальне право, що є основою саме позитивізму, хоча й під великим впливом природно-правового підходу.

Слід зазначити, що вирішення цього протистояння, на наш погляд, потрібно шукати в сучасних підходах до розуміння джерела права.

Тут слід звернути увагу на вчення данського філософа права А.Росса, який у своїх працях говорив про те, що коли йдеться про формування поняття «джерело права», воно має бути максимально розмитим, тобто воно має надавати можливість визначити, що «джерело права» – це вся сукупність факторів, яка може вплинути на формування суддею норми, на якій він базує своє рішення. Водночас він передбачав випадки, що джерело може бути як таке, що надає судді готову норму, яка йому не пропонує жодного вибору, і

він просто повинен її перейняти, так і таким, що надає судді лише загальні ідеї, з яких він сам повинен створити потрібну норму [227, с. 91].

Надалі така ідея була використана в практиці міжнародних органів, зокрема ЄСПЛ, під час формування автономного поняття «закон», яке в розумінні Суду є тотожним поняттю «право».

І якщо звернутись до практики ЄСПЛ, яка розкриває зміст автономного поняття «закон», можна побачити, що цей термін судом Ради Європи розуміється у його «сутнісному» значенні, а не у «формальному». Так, в одній із базових позицій, що міститься у рішенні у Справі «Kokkinakis v. Greece» (1993), ЄСПЛ зазначив, що встановлення кримінальної відповідальності має бути обов'язковим у акті парламенту, виконавчої влади чи президента. Однак судова практика може розширювати або доповнювати зміст відповідного кримінального закону. Тож таке тлумачення може змінюватись залежно від часу, коли воно робиться. Тобто закон тлумачиться відповідно до вимог суспільства, які з часом змінюються. Саме тому, «закон» – це чинне положення, яке розтлумачено компетентним судом та застосовується ним у конкретному випадку [184].

Деякі вчені досить справедливо, з огляду на особливості побудови сучасної системи захисту прав людини, визначають, що держава може і не розглядати для себе всі підходи, які впроваджує ЄСПЛ у своїй діяльності, тим паче щодо тлумачення автономних понять, які були вироблені Судом для зручності тлумачення норм Конвенції [16, с. 13]. Водночас висвітлені вище підходи вже використовуються в практиці вищих судових органів держави, адаптувавши їх під особливості національного кримінального права.

Так, ВП ВС у своєму рішенні від 03.07.2019 року у справі № 288/1158/16-к визначила, що в правовій системі нашої держави термін «кримінальний закон» треба розуміти у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні кримінальним законом є «Законом України», чим є КК України, як акт парламенту, де імперативно визначені ті діяння, які є кримінальними

правопорушеннями, та покарання за них, як того вимагає Конституція України та положення ст. 3 КК України. А у широкому – це, власне, КК України та інші чинні положення, до яких включаються не тільки «Закони України» як акти парламенту, але й інші чинні положення, в яких можна знайти відповідну інформацію для вирішення конкретного питання у справі [99]. Слід визначити, що в практиці ЄСПЛ вже є випадки розгляду питань, які стосуються визначення національною конституцією питань, які мають регулюватись виключно законом у його вузькому розумінні, тобто як акту, виданого парламентом.

Так, у подібних рішеннях Судом було надано позицію, що термін «закон» слід розуміти найбільш широко, і навіть якщо конституція держави передбачає, що питання має бути вирішено виключно актом парламенту, проте його було вирішено актом президента чи уряду, це задовольнить вимоги Конвенції. Хоча все ж деякі судді ЄСПЛ, як-от Giorgio Malinverni, вважають, що якщо основний закон держави передбачає вирішення певних питань лише актом парламенту, то воно має бути вирішено саме так [193].

Тому, на наш погляд, закон має розумітись, як всі чинні акти, проте якщо основний закон держави визначає, що певні питання мають визначатись законом у їхньому вузькому розумінні, то держава має виконувати такі вимоги конституції як акту найвищої юридичної сили.

Отже, джерелами кримінального права, з огляду на всі національні особливості, щонайменше є: Конституція України; КК України 2001 року, в якому імперативно визначаються діяння, які є кримінальними правопорушеннями, та заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб; міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України; КК 1960 року; Закон України «Про амністію» та окремі (спеціальні) закони про амністію; нормативно-правові акти інших галузей права; акти судової надбудови права – постанови Пленуму Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних

і кримінальних справ; практика вищих судових установ – Європейського суду з прав людини та інших міжнародних судових органів, Конституційного Суду України, Великої Палати Верховного Суду, Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та кримінально-правова доктрина.

1.2 Практика Європейського суду з прав людини як джерело кримінального права України

У минулому розділі було досліджено концепцію багатоджерельності кримінального права і визначено, що практика ЄСПЛ є джерелом кримінального права. Тому надалі розглянемо випадки, в яких вони проявляють себе джерелом кримінального права України, адже потрібно зазначити, що це відбувається не в усіх випадках.

Як визначає О.О. Сорока, в доктрині кримінального права розгляд питання про джерела кримінального права зазвичай обмежується лише перерахуванням їхніх видів та надалі розглядається проблематика їхньої сутності, що є також досить важливим питанням [134, с. 185].

Так, вивчивши позиції деяких вчених-криміналістів, можна побачити, що в національній доктрині кримінального права розгляд сутності рішень ЄСПЛ обмежується тим, що виділяють такі їх види: рішення, в яких є тлумачення норм Конвенції (такі рішення є обов'язковими для судів під час вирішення питань матеріального кримінального права); рішення, в яких констатовано порушення норм Конвенції, що також прямо впливає на застосування кримінально-правових норм [8, с. 185]. Однак в яких аспектах практика Суду виявляє себе джерелом кримінального права, не визначається ніким. І, на наш погляд, з'ясування цього питання є досить важливим у контексті цього дослідження.

Згідно з положеннями ст. 9 Конституції України, яка визначає, що міжнародні договори є частиною національної правової системи, відповідні позиції міжнародних судових органів також можуть мати інформацію про

кримінальне право і рішення Міжнародного суду ООН, міжнародного кримінального суду, ЄСПЛ тощо [62].

Отже, рішення ЄСПЛ як частини міжнародного права також можуть містити в собі інформацію про кримінальне право, про що було визначено в підрозділі 1.1 цієї роботи. Це впливає насамперед із того, що наразі у світі існує дворівнева система захисту прав людини, в якій на міжнародному рівні формуються певні права, а реалізуються вони в національній правовій системі. У принципі, таке розуміння системи захисту прав людини дало підґрунтя для деяких вчених стверджувати, що Конвенція є міжнародним договором особливого роду, а її положення можуть прямо застосовуватись в національному правопорядку.

Це положення втілилось у національному законодавстві, згідно з положеннями якого національний законодавець та судові органи мають обов'язково враховувати практику ЄСПЛ у формуванні та застосуванні кримінально-правових норм, і водночас практика ЄСПЛ визнається джерелом права в Україні, яке мають застосовувати українські судді.

Проте, як правильно зазначають деякі вчені, ухваленням Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» 23 лютого 2006 року український парламент на законодавчому рівні визначив роль практики Суду Ради Європи, що ще більше актуалізувала проблему визначення її джерельності [46, с.318].

Ця проблема, на наш погляд, більшою мірою залежить від того, що серед вчених немає єдності у визначенні правової природи рішень ЄСПЛ. В юридичній науці на сьогодні є різні погляди з цього приводу, що зумовлено саме статусом цього органу. До того ж ні Конвенція та Протоколи до неї, ні Регламент роботи Суду не зазначають, чим за своєю природою є рішення ЄСПЛ.

Щодо цього питання думки вчених розділились на чотири групи. Рішення (практику) ЄСПЛ називають: судовим прецедентом; прецедентом тлумачення;

правотлумачним або правоконкретизаційним прецедентом [134, с.67], також є думка, що рішення ЄСПЛ взагалі не є прецедентом [31, с.215].

Як відомо, судовий прецедент виник як явище в середньовічній Англії. У сучасному світі майже в незмінному виді його використовують як первинне джерело, що має вищу силу над нормативно-правовим актом країни англо-американської системи права (Велика Британія, США, Канада, Австралія та інші). У цих країнах це є основним джерелом права, адже саме суди створюють відповідні норми права. Як визначив американський вчений Р. Паунд (Pound), загальне право, яке вважається основою правової системи Англії, можна вважати, ймовірно, особливими прийомами розв'язання правових проблем, ніж сукупністю правових приписів [210, с.96], на відміну від загальноприйнятого розуміння права у країнах романо-германської правової сім'ї, що суттєво їх відрізняє.

Слід зазначити, що в Англії судовий прецедент має свою багатовікову історію з відповідними традиціями щодо формування та застосування норм такого прецедентного права, яке має назву «доктрина прецеденту» і будується на двох стовпах: ієрархії судів та принципі «*stare decisis*». Водночас саме друга складова доктрини прецеденту вважається її ядром. Це ґрунтується на тому, що багато дослідників прецеденту в Англії вважають, що розгляд багатьох фундаментальних питань щодо розуміння судового прецеденту розкривається саме під час тлумачення принципу «*stare decisis*». І це дає можливість деяким вченим визначати, що доктрина прецеденту і є повністю ідентичною «*stare decisis*» [84, 47].

Згідно з цим принципом кожний суд зобов'язаний дотримуватись рішення вищого суду, а вищі суди мають слідувати своїм попереднім рішенням. Водночас у цьому контексті в Англії було розроблено цілу систему прецедентів, які мали різний ступінь обов'язковості, що залежить від рівня суду, в якому він був сформований. Так, прецеденти, створені вищими судами, є для судді абсолютно обов'язковими, а прецеденти, які містяться у рішеннях

апеляційних судів, або ж суду, який є однаковим за рівнем, мають умовно обов'язковий характер [207, с.598], що більш необхідно для дотримання сталості судової практики та поваги до судових рішень.

Варто визначити, що в доктрині прецеденту звертається увага на те, що оскільки рішення суду приймається у конкретній справі, тому тільки в окремій його частині можна знайти прецедент, який має назву «ratio decidendi» (латинською означає «причина» або «обґрунтування рішення»).

Як зазначає англійський учений Р. Уолкер, кожне рішення складається з таких основних частин: встановлення фактичних обставин справи; викладення правових принципів, що застосовуються до правових питань, які виникають із конкретних обставин та в яких міститься норма права, яку створив суд; висновок, що ґрунтується на поєднанні перших двох компонентів.

З погляду доктрини прецеденту найважливішим елементом рішення є «ratio decidendi». І тому саме ця частина вважається правоположенням, на яке посилаються у майбутніх спорах [228].

Слід визначити, що в цьому разі виникає питання, чи містить рішення Суду норму права? Тут можна погодитись із думкою В.А. Завгороднього, який зазначив, що рішення ЄСПЛ не створює нових норм права, а застосовує у своїй діяльності норми ЄКПЛ та Протоколів до неї. Правотворча лояльність Суду суперечила б Конвенції, що є його статутним документом [46, с 314], та порушила б відносну автономію держави у питаннях внутрішнього правового регулювання.

Також варто зазначити, що практика ЄСПЛ не може розглядатись у класичному розумінні, адже Суд не створює нової норми права, а тому потрібно розглянути інший варіант розуміння прецеденту, який притаманний країнам континентальної правової сім'ї.

Судовий прецедент у сім'ї континентального права має інше значення, ніж у країнах загального права. Це насамперед проявляється у тому, що в країнах романо-германської правової сім'ї суди просто не можуть створювати

нові законодавчі норми права, а наділені лише повноваженнями тлумачити правову норму, яка створюється органами законодавчої та виконавчої влади [23]. Саме тому характерне використання прецеденту без виходу за межі тлумачення закону.

Таке розуміння прецеденту в країнах континентальної Європи сягає своїм корінням із римського права, яке визначило особливості правового мислення і надало прецеденту більш абстрактного характеру. Основна ідея таких правових систем полягає в тому, що нормативно-правові акти є центральним джерелом права, а судді, здійснюючи правосуддя, мають керуватися правовими актами. Отже, судові акти в цій системі є суто правозастосовчими актами, що вирішують певну правову проблему [13, с. 280-281], яка суттєво відрізняє ці дві правові системи.

Однак у цьому контексті слід погодитись із думкою Т. М. Анакіної, яка визначала, що наразі в країнах Європи спостерігається взаємний вплив загального права та романо-германського права. На її думку, саме це є причиною того, що на сьогодні прецедент активно впроваджується як джерело права в країнах романо-германської правової сім'ї, а нормативно-правові акти починають мати вагоме значення у країнах сім'ї загального права, що досить яскраво видно з англійського кримінального права, адже відповідно до його положень, діяння, які є злочинами, та покарання за них, можуть визначатись лише законом, а не прецедентними нормами. Це обумовлено спільністю історичних коренів обох систем: вони випливають із римського права і того правового порядку, який встановився згодом у Європі. Також не потрібно забувати, що ці дві системи права на сучасному етапі розвитку є частиною єдиного європейського правового простору, вагомий вплив на формування якого має практика ЄСПЛ. [2].

Таке розуміння прецеденту притаманне і Україні як державі, що належить до романо-германської правової сім'ї. Тому в нашій країні вищі суди, зважаючи на особливості конкретної справи, надають зразок тлумачення

нормативного припису, що матиме значення для подальшого застосування таких законодавчих положень [35].

З огляду на це, прецедент, який формує Суд у своєму рішенні, потрібно розглядати в розумінні країн романо-германської правової сім'ї. Це підтверджується і положеннями ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, згідно з якою суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права [108], що дає підстави говорити, що практика ЄСПЛ має нерозривно розглядатись із конвенційними положеннями, які конкретизуються та розвиваються за допомогою практики ЄСПЛ.

Водночас такі твердження дають підстави деяким вченим приходити до висновків про те, що практика ЄСПЛ взагалі не є прецедентом, хоча і має ознаки прецедентності.

Наприклад, на думку С. П. Головатого, хибними є погляди вітчизняних авторів стосовно того, що практика Страсбурзького суду «містить ознаки прецедентності. На думку вченого, доктрина еволютивного тлумачення, за якої Конвенція є «динамічним і живим інструментом», доводить протилежне, а саме – що Суд може змінювати свою позицію відповідно до викликів часу, що доводять неодноразові відступи Суду від своїх позицій [32, с. 355].

Окремі групи вчених вважають, що рішення Суду дають зразок для подальшого тлумачення і застосування норм права і є нормовстановлюваними актами, а тому їх можна вважати судовим прецедентом або прецедентним правом.

Цю позицію підтримують такі вчені, як П.А. Лаптева та Г.Н. Гаджиєва. Вони зазначають, що практику Суду утворює звід нормовстановлюваних рішень ЄСПЛ, що ухвалюються через конкретні життєві обставини, виносяться на його розгляд сторонами в конкретній справі, в суперечці про те чи інше право людини [44].

Однак деякі вчені говорять про те, що правові позиції загального характеру, які надає Суд, є особливою нормою. Так, у своєму дослідженні Ю.Б. Хім'як дійшов висновків, що ЄСПЛ у конкретній справі тлумачить норми ЄКПЛ і створює особливу норму – норму тлумачення. Зокрема, така норма містить у собі правову позицію ЄСПЛ з приводу розуміння конвенційних норм, які сформульовані в ЄКПЛ у загальному виді і їхній повний зміст розкривається у практиці ЄСПЛ [154, с. 54].

А от У.З. Коруц визначає, що всі прецеденти призначені для слідування їм у судовій практиці. До того ж вчена вважає, що розвиток права показує, що наразі лише в англосаксонському праві зберігається традиція обов'язковості прецеденту, а для інших систем це не є характерним. Зокрема, рішення ЄСПЛ не є обов'язковими для цього Суду, що не заважає йому називати власну практику прецедентною [64, с.165].

Тому для визначення цього явища вчені все частіше говорять про те, що у країнах романо-германської правової сім'ї є поширеною концепція «усталеної судової практики», відповідно до якої низка ухвалених судових рішень може розглядатися як переконливий доказ правильного тлумачення правової норми. Передумовою цього є постійне застосування у довготривалій судовій практиці вирішення спорів правоположень, які були сформульовані й використовувались судами. Ця концепція стала певним еквівалентом англосаксонської доктрини дії прецедентного права у країнах романо-германської правової сім'ї [59].

До висновку щодо слідування ЄСПЛ своїй попередній практиці можна дійти, проаналізувавши рішення Суду, аналіз практики якого показує, що майже в кожному рішенні ЄСПЛ вказує на важливість посилання на свою попередню практику. Адже кожного разу Суд у мотивувальній частині рішення робить огляд своєї ж практики та вказує на важливість слідування своїм попереднім рішенням, використовуючи такі конструкції: «Суд знаходить, що обґрунтування... не відповідає прецедентній практиці Суду»);

«відповідно до прецедентної практики Суду...». Це вказує на те, що Суд виходить із доктрини «поваги до своїх попередніх рішень», що можна вважати своєрідним впливом усталеної судової практики, яка застосовується в країнах континентальної правової сім'ї [131].

Для повного розуміння усталеної судової практики ЄСПЛ потрібно розглянути, як розуміють цей феномен у доктрині європейських країн, адже ця концепція є певним еквівалентом доктрини «*stare decisis*» в Англії.

Так, наприклад, у Франції прецедентом вважається раніше прийняте рішення за подібних обставин або у подібній справі, яка офіційно не є джерелом права. Водночас особливе місце у цій країні посідають рішення Касаційного суду, які мають досить великий авторитет, що дозволяє певним дослідникам французької судової практики називати їх неофіційним джерелом права [72, с.128].

У принципі, з огляду на такі визначення є підстави стверджувати, що суди Франції не мають прямого зобов'язання дотримуватися практики вищих судів, що виступає для них як правовий орієнтир під час вирішення подібних справ.

З цього приводу слушною є думка Дж. Денніса, що концепція «усталеної судової практики» виводить її обов'язкове значення більше з поваги до попередніх рішень, ніж із загального обов'язку дотримуватися раніше ухвалених рішень [205].

У правовій доктрині ФРН «прецедент» тлумачиться як раніше ухвалене судове рішення, що стосується справи, яка розглядається. Основна увага у визначенні прецеденту зосереджена на можливості такого рішення бути застосованим у подальших справах. Воно не обов'язково має містити певні інструкції чи вказівки для вирішення подальших справ [161].

Як зауважує Т. Лундмарк, на практиці судові прецеденти фактично діють, тобто вони визначаються та застосовуються самими судами і мають вирішальне значення у випадках, коли положення закону виписані нечітко або

містять прогалини. Як вважають окремі німецькі дослідники, найбільш ретельно дотримується доктрини усталеної судової практики Федеральний конституційний суд Німеччини, хоча для цього суду нема офіційної обов'язковості раніше ухвалених рішень [221].

До схожих висновків щодо діяльності вищих судових органів доходять і дослідники в Україні. Так, аналіз положення Закону України «Про судоустрій і статус суддів» показує, що висновки Верхового Суду не є обов'язковими для судів усіх інстанцій, вони мають лише враховувати їх, тобто такі висновки мають рекомендаційний характер. Слідування таким висновкам відбувається більше з поваги до рішень найвищого судового органу країни. Це підтверджується і тим, що ніхто не забороняє судді першої або апеляційної інстанції, який не згоден із висновками ВС, відступити від них, бо інакше рішення судді буде неправосудним (не відповідатиме його внутрішньому переконанню). У цьому випадку суддя має пояснити, чому він вважає за потрібне відступити від правової позиції ВС [37].

Отже, на прикладі розглянутих країн можна побачити, що в сучасних державах, які належать до романо-германської правової сім'ї, слідування судами попередній практиці не є їхнім обов'язком, однак це все одно робиться для підтримки сталості судової практики, що підтримується вищими судовими органами, знижує ризики у тлумаченні та застосуванні норм права, забезпечує єдність судової практики, напрацьованої вищими судовими органами, знімає невизначеність і створює послідовність у застосуванні норм права судами нижчої інстанції у судочинстві.

У цьому контексті варто зазначити, що слідувати своїм попереднім рішенням не є обов'язком Суду, однак він слідує своїй практиці і відступати від неї може лише у виняткових випадках, коли цього потребують відповідні зміни, що відбулись у тій чи іншій державі-учасниці Конвенції. Так, наприклад, у рішенні у справі «*Chapman v. the United Kingdom*» (18 січня 2001 р.) Суд визначив, що хоча він і не має обов'язку слідувати своїм попереднім

рішенням, все ж з метою дотримання основних атрибутів верховенства права, таких як законність, рівність перед законом, Суд не може без серйозних правових підстав відступати від своїх попередніх позицій. Однак, оскільки Суд завжди наголошував, що Конвенція є «живим інструментом», такий відступ є все ж можливим, проте у випадках суттєвої зміни ситуації в державах-учасницях Конвенції [175].

Слід визначити, що підтвердження такої позиції Суду можна побачити у практиці Великої Палати ЄСПЛ, в якій Суд суттєво змінює свою позицію щодо розуміння певних конвенційних положень. Так, наприклад у досить відомому рішенні у справі «*Vinter and others v. United Kingdom*» дуже яскраво видно, як Суд змінив свої підходи щодо розуміння «права на надію», враховуючи вектор руху судової практики щодо пом'якшуваності довічного позбавлення волі, яка наявна у позиціях національних судів держав-членів Ради Європи.

Іншим яскравим прикладом такого підходу є рішення Великої Палати ЄСПЛ у справі «*A and B v. Norway*», в якій Суд переглянув свою позицію у контексті проблеми розповсюдження кримінального аспекту на адміністративні правопорушення, враховуючи, що як у національних правопорядках держав-членів Ради Європи, так і в праві ЄС подвійне провадження буде мати місце лише у випадках, коли два правопорушення є кримінальними за своєю суттю.

Проте слід визнати, що таких позицій за всю історію існування Суду не так і багато. Це вказує на те, що ЄСПЛ досить обережно ставиться до питання зміни своєї практики і робить це лише у крайніх випадках для підтримання конвенційного механізму захисту прав людини як «живого механізму».

Схожі позиції висловлюють й українські науковці. Наприклад, В.Г. Буткевич наголошує: «У своїх судових рішеннях ЄСПЛ посилається на свої попередні рішення через повагу до них» [89, с. 136-137].

А П.Б. Євграфов та В.П. Тихий вважають, що від справи до справи Суд виробляє й формує правові позиції щодо інтерпретації конвенційних норм.

Тому в подальшому Суд керується ними і спирається на них під час розгляду інших аналогічних справ. Разом із конвенційними нормами правові положення Суду регулюють діяльність держав-учасниць Ради Європи [43].

Тож, незважаючи на те, що Суд не застосовує доктрину «*stare decisis*», яка фактично визначає, що суддя зобов'язаний дотримуватись попередніх рішень, Суд застосовує її фактично в модифікованому вигляді, як її використовують в країнах романо-германської правової сім'ї, що і є усталеною практикою Суду.

Загалом правові позиції містяться в кожному рішенні Суду і є тією його частиною, що називається «*ratio decidendi*». Проте тут слід визначити, що практика ЄСПЛ не дає відповіді на питання: що вважається прецедентом; чи може одне рішення розглядатися як прецедент, або тільки сукупність рішень, або тільки практика, яка становить загальне право; як слід визначати і знаходити «*ratio decidendi*».

У цьому контексті варто погодитись із твердженням видатного американського юриста Рональда Дворкіна, який, говорячи про англійське прецедентне право, визначив, що судовий прецедент формується лише після його неодноразового використання, адже саме тоді положення, яке сформував суд, стане джерелом права. І це також є досить важливою ознакою прецеденту [38].

На такому розумінні прецеденту зупиняється і Дж. Сандберг, визначаючи, що судові рішення може стати лише тоді джерелом права, коли особи можуть покластись на таке рішення, як щось більш-менш стале. Це дає змогу особам регулювати свою поведінку згідно з таким рішенням, а деяким авторам – підстави стверджувати, що «конвенційна система є системою прецедентів» [230].

С.В. Шевчук підтримує схожу позицію та наголошує, що основною ознакою прецедентного характеру рішень ЄСПЛ є «незмінність судової практики», яка дозволяє особам регулювати свою поведінку згідно з нею.

Тому одне судове рішення ЄСПЛ, на думку вченого, не може бути прецедентом, оскільки не має повторюваності [158. с. 89].

Ці позиції підтримує і О.В Соловйов, який вважає, що з обсягу практики джерелом права є лише правоположення як частина рішення Суду, які відтворені у мотиваційних частинах принаймні двох рішень Суду у аналогічних справах [133]. Тому, на думку вченого, дві позиції вже можуть сформулювати прецедент.

На наш погляд, слід погодитись із тими твердженнями, що одна правова позиція Суду ще не утворює прецеденту, який стає джерелом права. Однак це не означає, що така одна правова позиція Суду щодо конкретної країни не може мати відповідний вплив на суб'єктів права. Вивчаючи види тлумачення норм кримінального права, З. Загинеї зазначила, що види офіційного тлумачення є казуальними та нормативними. Відмінність між ними вбачається у тому, що казуальне тлумачення надається щодо конкретного випадку (казусу), для якого воно є обов'язковим, а нормативне – щодо розгляду всіх справ певної категорії, які вирішуються на основі відповідної норми [48, с.48-49].

Тож можна визначити, що оскільки Суд є єдиним офіційним органом, який може тлумачити Конвенцію, він може надавати відповідні загальні висновки, які можуть бути прецедентом у разі неодноразового використання та позиції Суду, які мають значення для конкретної справи.

Підтвердження зазначеного підходу можна віднайти і в положеннях Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який регулює питання виконання рішень та застосування практики Страсбурзького Суду в усіх видах юридичної діяльності в Україні. Зокрема, для кримінального права важливими є застосування практики та виконання рішень Суду в сфері внесення змін до закону про кримінальну відповідальність та практики його застосування національними судами.

Вищезазначений закон чітко відмежовує позиції Суду, ухвалені у рішеннях проти України, де визначено, що наша держава порушила свої зобов'язання за Конвенцією та всю іншу практику Суду, на що вказують положення глави 3 та 4 цього закону.

Так, у главі 3 закону містяться положення щодо виконання рішення ЄСПЛ саме як акту, в якому міститься казуальне тлумачення, адже висновки у таких рішеннях мають значення саме для сторін відповідного спору – держави як суб'єкта міжнародного права та власне заявника. Такі рішення застосовується у випадках: перегляду ВП ВС рішення національного суду у справах, пов'язаних із вжиттям заходів індивідуального характеру за фактом того, що ЄСПЛ визнав порушення Україною своїх зобов'язань за ЄКПЛ; внесення змін до закону про кримінальну відповідальність та практику його застосування КСУ та судами загальної юрисдикції. Також, на наш погляд, до цього виду рішень ЄСПЛ потрібно віднести і рішення щодо України, в яких не було визнано порушення нашою державою своїх зобов'язань, адже хоча законодавець і не відніс такі рішення до тих, які потрібно обов'язково виконувати, все одно висновки, які надає Суд у таких рішеннях щодо вітчизняної правової системи, досить суттєво впливають на формування положень вітчизняного кримінального права.

А от у главі 4 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначено порядок застосування усього масиву практики ЄСПЛ, до якого слід відносити всі рішення Суду, крім тих, що визначені в попередньому абзаці. Такі рішення містять в собі позиції нормативного тлумачення Конвенції, адже висновки щодо застосування положень Конвенції, надані у таких справах, мають загальний характер.

Вищенаведене дає підстави говорити, що масив практики ЄСПЛ, який має застосовуватись в Україні, можна поділити на два типи. До першого належать ті рішення, в яких міститься прецедентна норма, що формується Судом через

неодноразове використання певної правової позиції щодо загального роз'яснення конвенційних положень, що можна вважати джерелом права в класичному розумінні. До другого – всі рішення, ухвалені проти України, в яких Суд досліджував права особи з урахуванням особливостей української правової системи. Такі правові позиції не можна вважати правом у класичному розумінні, адже в такому разі значення має саме позиція Суду, якою тлумачиться конвенційні положення в українському контексті. Тому такі правові позиції можна вважати своєрідним «джерелом для внесення змін».

Тож логіка таких міркувань зводиться до того, чи використовується для ухвалення певного рішення сформований Судом прецедент, який є джерелом права.

Отже, загалом слід визначити, що Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» на законодавчому рівні закріпив, що практика Суду є джерелом кримінального права та джерелом для внесення змін до кримінального закону в його широкому розумінні, що зумовлює те, що для побудови положень кримінального права мають значення як прецедентна практика ЄСПЛ, так і окремі рішення, ухвалені проти України, які не є прецедентами, проте є досить важливими саме для розвитку кримінального права України.

1.3 Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на кримінально-правове регулювання в Україні через їх імплементацію до кримінального права України

У попередньому підрозділі було визначено, що практика ЄСПЛ є джерелом кримінального права та джерелом для внесення змін до кримінального закону і практики його застосування. Водночас, оскільки національне та міжнародне право є різними, незалежними правовими системами, виникає потреба розглянути питання місця Конвенції та практики ЄСПЛ у механізмі

кримінально-правового регулювання в Україні (МКПР), що зумовлено, зокрема, положеннями Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Саме МКПР є основною моделлю, покликаною пояснити функціонування («роботу») кримінального права, яка забезпечує перевід вимог об'єктивного права (норм кримінального права) в конкретну цілеспрямовану діяльність уповноважених органів держави[7].

Якщо розглядати МКПР в інструментальному, спеціально-юридичному аспекті, то визначення самого поняття МКПР є подібним у працях багатьох науковців. Так, під МКПР зазвичай розуміється нормативно визначена взаємодія окремих елементів правової системи, що забезпечує (або має забезпечувати) виконання завдань, які стоять перед кримінальним правом як самостійною галуззю права [157, с. 64]. Водночас не можна говорити про існування консенсусу щодо визначення елементів МКПР.

Загалом у сучасній загальнотеоретичній юриспруденції сформовано два підходи до визначення елементів механізму правового регулювання. Перший — широкий підхід — характеризується включенням усіх елементів, залучених до впорядкування суспільних відносин. Зокрема, до них належать: 1) норма права; 2) нормативно-правовий акт; 3) юридичні факти; 4) правовідносини; 5) тлумачення; 6) реалізація права; 7) законність; 8) правосвідомість; 9) правова культура; 10) правомірна поведінка; 11) протиправна поведінка; 12) юридична відповідальність. Другий — вузький підхід — охоплює лише ті елементи, які становлять основу регулятивної функції права. До них належать норми права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізація права та законність [13, с. 242–243].

Схожі моделі розглядаються і в науці кримінального права. З урахуванням галузевих особливостей наразі існує два основні підходи до визначення елементів МКПР. Так, з одного боку, Ю. В. Баулін та інші науковці виокремлюють такі елементи МКПР: 1) норми кримінального права; 2)

юридичні факти; 3) акти застосування кримінально-правової норми [7, с. 75]. Прихильники іншого підходу, поряд із цим, додатково виокремлюють кримінально-правові відносини та акти реалізації кримінального права [9].

Відмінність між зазначеними підходами значною мірою зумовлена різним розумінням динаміки функціонування такого механізму. Загалом у науці виокремлюють два основні підходи до цього питання:

1. «однорежимний» (Ю. В. Баулін та ін.) [7]., за якого МКПР «запускається» з моменту вчинення особою акту поведінки, що порушує норму-заборону кримінального права;
2. «дворежимний» (зокрема, П. С. Берзін [9]), за якого запуск МКПР пов'язується з моментом набрання чинності нормою-забороною кримінального права, яка покладає на особу обов'язок дотримуватися відповідної заборони. У разі ж вчинення особою акту поведінки, що порушує норму кримінального права, активується інший режим функціонування МКПР. Окремо слід виділити підхід, який обґрунтовує у своїх працях С. Д. Шапченко [156, с. 198–203], відповідно до якого передбачається існування ще одного режиму функціонування МКПР, пов'язаного з набранням законної сили актом застосування норми кримінального права, яким у переважній більшості випадків є обвинувальний вирок суду.

Прихильники «однорежимного» підходу виходять із того, що кримінальне право саме по собі не здійснює регулятивного впливу на поведінку людей, оскільки такий вплив забезпечується нормами інших галузей права — цивільного, конституційного, адміністративного, фінансового тощо. Саме ці норми стримують осіб від порушення кримінально-правових заборон, тоді як кримінальне право починає діяти лише з моменту вчинення порушення загальнообов'язкових правил поведінки.\

Водночас, на наш погляд, таке розуміння МКПР не відповідає сучасному європейському вектору розвитку правової системи України. Зокрема,

Конвенція закріплює один із основоположних принципів кримінального права — принцип законності, який, серед іншого, вимагає від держави передбачуваності кримінально-правових норм. У найбільш узагальненому вигляді це означає, що будь-яка особа повинна мати можливість на підставі формулювання відповідної норми знати, за які діяння її може бути притягнуто до кримінальної відповідальності та яке покарання їй загрожує [174]. Із цього випливає, що норми кримінального права мають надавати особі уявлення про допустиму модель поведінки з метою недопущення порушення кримінального закону, а невиконання цієї вимоги тягне за собою відповідальність держави за порушення Конвенції та Конституції.

Яскравим прикладом цього є Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України статті 368-2 КК України, в якому Суд обґрунтував неконституційність зазначеної норми саме через недотримання вимог визначеності, ясності та недвозначності правової норми як складових принципу верховенства права.

Отже, з урахуванням наведеного та практики Суду як джерела кримінального права у сфері тлумачення принципу законності, стає очевидним, що норми кримінального права здійснюють регулятивний вплив на суспільні відносини та слугують важливим орієнтиром для осіб у виборі їхньої поведінки. Саме тому «дворежимний» підхід до визначення функціонування МКПР, характерний для другої моделі, є більш прийнятним і покладається в основу подальшого дослідження.

Слід зазначити, що відповідно до приписів частини першої статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [62]. Це означає, що такі міжнародні договори є складовою механізму правового регулювання України та мають застосовуватися учасниками правовідносин відповідно до ієрархії нормативно-правових актів. Водночас

питання взаємодії положень національного кримінального та міжнародного права залишається складним і потребує детального наукового аналізу.

На сьогодні, з одного боку, держава законодавчо визначає власний варіант співвідношення національного й міжнародного права, встановлюючи особливості застосування норм міжнародного права, з іншого – потрібні певні універсальні норми щодо врегулювання процесів зближення та взаємовпливу держав для якісного спільного вирішення загальних проблем, для забезпечення миру й безпеки [51].

Питання про співіснування міжнародного та національного права стало актуальним вже в кінці 19-го на початку 20 століть, коли міжнародне право суттєво розширило свій вплив на суспільні відносини і стало регулювати досить багато правових питань.

Попри те, що ця тема розглядається вченими не одне століття, вона і зараз є досить актуальною, що підтверджують і позиції вчених, які розглядають цю проблематику. Тому є виправданим, що дослідження вчених-юристів спрямовані на пошуки кращої моделі, для того аби норми міжнародного права могли регулювати відносини між суб'єктами національного права і водночас могли максимально зберегти суверенітет держав із питань створення норми позитивного права. Адже, в принципі, очевидно, що за такого впливу міжнародного права на суспільні відносини для держави залишається досить мало свободи для власних дій щодо врегулювання суспільних відносин. Для сфери кримінального права, на наш погляд, це питання є найбільш важливим, адже кожна держава має самостійно визначати коло тих питань, які є злочинами, і встановлювати покарання за них.

Основні позиції щодо співвідношення національного і міжнародного права – моністична та дуалістична – формувалися вже у першій половині 20 ст.

Вчені, які дотримуються моністичної теорії, вважають, що національне і міжнародне право є невід'ємними частинами однієї і тієї самої системи. В

юридичній науковій літературі, як і в підходах законодавців різних країн, у межах теорії монізму можна побачити, що міжнародне і національне право є однією правовою системою, однак все одно якась її складова (міжнародна чи національна) має переважати. Так, одні науковці підтримують верховенство міжнародного права, інші – національного.

Моністична теорія з приматом міжнародного права найкраще обґрунтована в працях представників віденської школи. Г. Кельзен як відомий прихильник цієї теорії стверджував, що міжнародне право є вищим стосовно кожної з національних правових систем і є єдиним чинником, який обмежує діяльність держав. Отже, така концепція передбачає закріплення в національному законодавстві пріоритету міжнародних договорів. Тож у випадку існування суперечливих норм міжнародного та національного права застосуванню підлягають саме норми міжнародного договору [114, с. 123].

Започаткував створення і розвиток моністичної теорії з приматом національного права Г. Гегель. У своїх працях він дотримувався позиції, що міжнародне право є зовнішнім державним правом. Із чого прямо витікає, що воно є похідним від внутрішньодержавного права, має йому підпорядковуватися та в жодному разі не керувати ним [11, с. 34].

Засновники дуалізму Г. Тріпель та Д. Анцилотті вважали, що міжнародне та національне право належать до двох окремих систем, які регулюють, по суті, різні правовідносини, однак вони мають певні точки зіткнення [15, с. 47]. Міжнародне право регламентує відносини між суверенними державами, а національне право врегульовує питання, що стосуються внутрішніх питань держави. Відповідно, на думку дуалістів, ці дві системи є взаємозаперечними, не мають зв'язку між собою і не впливають одна на одну.

Пізніше виникла альтернатива цим течіям, а саме – течія помірною монізму, що окреслює міжнародне і національне право як різні правові системи, але вони тісно між собою пов'язані: їхні норми можуть регулювати

одні й ті самі предмети, доповнювати один одного та вступати у конфлікт [235, с 199].

У теорії міжнародного права можна побачити обґрунтування ще кількох теорій, а саме: І. Лукашук обґрунтовує теорію взаємодії однієї системи з іншою та з системою міжнародних відносин загалом, Д. О'Коннел – теорію гармонізації, Ш. Руссо – координації міжнародного та національного права на основі верховенства першого, Г. Ігнатенко – взаємодії міжнародного і національного права [159, с. 30-32].

П. Рабінович та Н. Раданович обґрунтовують теорію взаємодії внутрішнього та міжнародного права як правила, яке регламентує взаємовідносини цих двох правових систем [117]. Такий підхід уможлиблює і примат міжнародного чи національного права в межах монізму, і дуалістичний підхід щодо наявності двох окремих систем права. Тому його вважають абсолютно новим підходом до співвідношення національного та міжнародного права [118 с. 36].

Слід визначити, що дві визначені теорії мають бути об'єктивно відображені в певних нормативно-правових актах, тобто вони мають реалізуватись певною державою у своїй правовій системі, адже інакше ця система не буде працювати. З цього приводу Д. Слосс вказує, що теорії дуалізму і монізму певним чином відображені в теоріях приведення в дію норм міжнародного права в межах внутрішньодержавного правопорядку, серед яких виділяють теорії трансформації та імплементації [229 с.124].

Теорія трансформації, яка характерна для дуалізму, полягає в тому, що виконання норм міжнародного права в межах внутрішнього правопорядку конкретної держави можливе тільки у випадку надання таким міжнародно-правовим нормам сили національного права шляхом видачі того чи іншого внутрішньодержавного правового акта. І водночас стверджується, що під час

трансформації характерним є те, що норма міжнародного права прямо вводиться в дію як елемент національної правової системи [217, с.70].

Основою для таких суджень виступає те, що міжнародно-правові норми діють зовсім в іншій правовій системі, ніж право конкретної держави, яке призначене для врегулювання міждержавних відносин. І тому слід визначити, що трансформація відбувається в усіх випадках, коли внутрішньодержавне право приводиться у відповідність до міжнародного.

Однак разом із такими думками прихильники цієї теорії вважають, що міжнародне право не може діяти для регулювання внутрішньодержавних відносин, адже це буде суперечити суверенітету держави. На думку багатьох вчених, суверенітет держави включає застосування на території певної держави волі інших держав, зокрема і норм міжнародного права. І саме тому, для того щоб норма міжнародного права могла регулювати внутрішньодержавні відносини, вона має стати національно-правовою нормою.

Проте з цього приводу висловлюються й інші думки, які ґрунтуються на тому, що не можна ототожнювати право іноземної держави з міжнародно-правовою нормою, що є правильним твердженням, на нашу думку, адже перше є вираженням волі лише однієї держави, а міжнародно-правові норми завжди є результатом діяльності багатьох держав, є певним компромісом. І тому держава завжди виражає свою волю під час створення такої міжнародно-правової норми або приєднання до норми міжнародного права. І це не буде суперечити суверенітету держави [95, с. 9].

Також деякі вчені звертають увагу на те, що сам термін «трансформація» означає, що норми міжнародного права стають частиною національного, після чого вони підлягають застосуванню. Тому норма національного права начебто заміняє норму міжнародного права, після чого остання стає непотрібною, що не є характерним для України, де національна правова система працює на те, щоб її норми реалізовували положення міжнародного права.

Тому для описання процесу реалізації норм міжнародного права в Україні більше підходить термін «імплементация», який прийшов до нас із латинської мови, де слово «implere» означало «наповнюю» або «виконую» [114, с. 462-463].

Теорія імплементации більш точно, ніж теорія трансформації, описує механізм реалізації норм міжнародного права в межах правової системи, адже у такому разі характер взаємодії міжнародного та національного права може суттєво відрізнятись залежно від специфіки предмета правового регулювання [14, с.91-92], що може дуже відрізнятись у різних галузях права.

У науковій літературі поряд із терміном «імплементация» вживають і такі поняття, як «відсилання», «інкорпорація», «легітимація», «адаптація», «рецепція», «конвергенція». На думку науковця С. Войченка, у національному праві найбільш змістовним і точним для реалізації договірних норм Ради Європи є поняття «імплементация», яке й має вживатися у відповідних міжнародно-правових і національно-правових актах [24, с. 7].

Таку позицію підтримують й інші вчені, тому і ми будемо надалі використовувати це поняття.

Різні вчені надають свої визначення, що можна розуміти під цим поняттям. Так, представники доктрини європейських країн, такі як Г.К. Джейкобсон та Е.Б. Вайс, вважають, що імплементация є заходом, який застосовують для впровадження міжнародних угод до внутрішньої правової системи держави [211, с. 4]. Водночас зазначимо, що вчені з країн Європейського Союзу розуміють імплементацию положень міжнародного права набагато ширше, ніж у вітчизняній правовій науці, де цей процес пов'язаний суто з впровадженням положень міжнародного права на внутрішньодержавному рівні.

На думку цих закордонних вчених, імплементация має бути процесом, який відбувається спільно на всіх рівнях (міжнародному та національному), [215], що є досить правильним твердженням, на наше переконання, і розглядати процес реалізації конкретного положення потрібно на всіх рівнях.

Водночас, зважаючи на об'єкт, предмет та завдання цього дисертаційного дослідження, у цій роботі далі буде розглядатись саме національна імплементація. Під цим поняттям зазвичай розуміється діяльність органів держави, спрямована на виконання норм міжнародних договорів за допомогою юридичних та організаційних засобів.

Слід визначити, що національна імплементація норм міжнародного права проводиться за правилами, що залежать від специфіки сфери, яку регулюють такі норми. Тому в теорії міжнародного права давно існує поділ на самовиконувані та несамовиконувані договори. Перші – це договори, які можуть безпосередньо застосовуватись у законодавстві. Другі – договори, які безпосередньо не можуть застосовуватись в національному законодавстві й потребують ухвалення окремого нормативно-правового акта для регулювання відносин між суб'єктами права всередині держави.

Більшість науковців в Україні дотримується позиції, що саме міжнародний договір може застосовуватись в Україні безпосередньо. Так, наприклад, І. Забоклицький, досліджуючи проблеми правового статусу міжнародних договорів України у системі джерел конституційного права України, доходить висновку, що ратифікації через ухвалення ВРУ відповідного закону, по суті, трансформує міжнародний договір у закон [45]. Така позиція підкріплюється нормами ст. 9 Конституції України та положенням ст.19 ЗУ «Про міжнародні договори України», які закріплюють, що чинні міжнародні договори України, які визнані обов'язковими Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства.

Водночас деякі науковці вказують на неможливість безпосереднього застосування міжнародних норм без імплементації їх у національне законодавство. Зокрема, так вважав Г. Кельзен, який у своїх працях неодноразово наголошував на цьому [11, с. 19].

Така позиція підтверджується тим, що далеко не всі міжнародні договори можуть застосовуватись прямо, адже це залежить від специфіки правовідносин, які вони регулюють, і водночас досить багато міжнародних договорів містять положення рекомендаційного характеру. Слід визначити, що у сфері кримінального права саме таких договорів – більшість. Так, О. М. Броневицька, провівши аналіз міжнародних договорів про запобігання і протидію злочинності, визначила, що 90 відсотків таких договорів є несамовиконуваними [15, с. 11-12]. Тобто, договори у сфері кримінального права в більшості випадків містять лише рекомендаційні положення, які держава може реалізувати у своєму законодавстві.

До таких висновків щодо міжнародних договорів у сфері прав людини можна прийти і через аналіз окремих положень Закону України «Про міжнародні договори України». Ратифікації підлягають міжнародні договори України, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина. Саме тому всі договори у сфері міжнародного захисту прав людини підлягають обов'язковій ратифікації, не виняток і Європейська конвенція з захисту прав людини та основоположних свобод 1950 року, яка була ратифікована Законом України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції від 17.07.1997 року».

Тож, оскільки кримінальна відповідальність – найсуворіший вид відповідальності, і як наслідок – притягнення державою особи до неї має найбільш суттєві обмеження прав та свобод, то можна зробити висновок, що будь-який договір, який стосується кримінальної відповідальності (щодо кримінальних правопорушень та заходів кримінально-правового характеру) має бути ратифікованим.

Тому, хоча самовиконувані договори не потребують імплементації у національне законодавство, навіть коли підлягають ратифікації (адже закон про ратифікації жодним чином не змінює договір), з огляду на статтю 3 КК

України, відповідно до якої кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом, у науковій літературі зустрічаються теорії, що імплементації підлягають навіть самовиконувані договори, адже притягнення до кримінальної відповідальності неможливе лише на підставі міжнародного договору [15, с. 92].

Водночас слід зазначити, що не всі положення КК України мають відношення до кримінальної відповідальності, тому, на наш погляд, віднесення всіх міжнародних договорів у кримінально-правовій сфері до таких, що підлягають обов'язковій імплементації, є некоректним. Тут варто погодитись із думкою М. І. Бакай, що в аспекті норм Загальної частини договори, крім тих, що стосуються кримінальних правопорушень та заходів кримінально-правового характеру, можуть застосовуватись без їхньої «імплементації» в національне законодавство, а ті, що стосуються Особливої частини КК – можуть бути застосовані, лише якщо будуть внесені відповідні зміни до закону про кримінальну відповідальність [6, с.10].

При цьому, оскільки, положень, що стосуються питань кримінальних правопорушень та заходів кримінально-правового характеру, в КК України переважна більшість, все ж виникає необхідність у належному законодавчому регулюванні імплементації міжнародних угод до кримінального законодавства, яке має будуватись враховуючи всю специфіку правовідносин, для визначення місця цього міжнародного акту в системі МКПР.

Визначимо, що вивліз наукових та нормативних джерел, дозволяє дійти до висновку, що серед всіх галузей міжнародного права, які мають тісний зв'язок із відчизняним кримінальним правом, саме міжнародне право прав людини, частиною якого є Конвенція та практика ЄСПЛ, найбільш суттєво та повно впливає на положення КК України, що, на нашу думку, пояснюється самою природою кримінальної відповідальності, яка є найсуворішим видом відповідальності із найбільш суттєвими обмеженнями прав та свобод людини.

На сучасному етапі розвитку, міжнародного право прав людини, будується за яскраво вираженою дворівневою системою – це міжнародний рівень та національний.

Як зазначає більшість вчених, що вивчають це питання, національний рівень є головним, адже хоча на міжнародному рівні й формуються всі стандарти прав людини, держави у внутрішньому правопорядку реалізують ці права [16, с. 13], що досить логічно виходячи, із того, що держава має самостійно забезпечувати права та свободи людини у своїй юрисдикції. З огляду на це, держава має самостійно утверджувати права людини, зважаючи на принцип поваги до неї. Загалом із цього і виходить національний механізм імплементації практики ЄСПЛ у національну правову систему держав-членів Ради Європи.

Зазначимо, що ЄКПЛ не передбачає будь-якого конкретного способу застосування її норм, обсяги введення ЄКПЛ в дію через національне право мають суттєві відмінності у різних країнах Європи. У більшості держав-членів Ради Європи впровадження ЄКПЛ у внутрішньодержавне право відбулось за допомогою відповідних законів про договори. Наприклад, у Великій Британії впровадження ЄКПЛ у систему внутрішньодержавного права проводиться відповідно до «Закону про права людини» 1999 року. Зазначеним законом закріплено вимогу стосовно того, що внутрішньодержавні законодавчі акти слід тлумачити і застосовувати у якомога більшій відповідності до положень ЄКПЛ [28, с. 63].

Україна одна з небагатьох держав-членів Ради Європи, що має спеціальний закон, в якому передбачено весь комплекс заходів, які зобов'язана застосовувати держава для імплементації практики ЄСПЛ, про особливості чого буде зазначено нижче.

Положення Закону України «Про виконання рішення та застосування практики Європейського суду з прав людини», зокрема глави 3, визначають, що держава застосовує заходи індивідуального та загального характеру для

імплементатії рішень Суду, що є досить логічним, зважаючи на всі особливості цього міжнародного органу на що було наголошено в минулому розділі. Аналіз цього закону дає підстави стверджувати, що порядок імплементатії рішень Страсбурзького суду включає три складника, а саме: 1) виплату стягувачу відшкодування (не є елементом МКПР); 2) вжиття додаткових заходів індивідуального характеру (є елементом МКПР); 3) вжиття заходів загального характеру (є елементом МКПР) [108].

З такої конструкції закону можна побачити, що перші два мають персоніфіковану направленість і тому вони є заходами індивідуального характеру.

Отже, першим заходом є виплата відшкодування в законі не визначається заходом індивідуального характеру, все ж вчені дотримуються позиції, що вона належить до них. Таку позицію, зокрема, підтримують В. А. Завгородній та К. Ю. Клименко [54, с. 11, 46, с. 305].

Виплата відшкодування (справедлива сатисфакція) є першим необхідним заходом, що вживається державою на виконання резолютивної частини постанови Страсбурзького суду та, по суті, є грошовою сумою, яку має сплатити держава особі.

Слід визначити, що, проаналізувавши рішення ЄСПЛ проти України та деяких інших європейських держав, першою вимогою для виконання умови «необхідності призначення сатисфакції» є наявність від заявника вимоги про відшкодування завданої державою шкоди. Якщо такої вимоги немає, Страсбурзький суд, навіть за констатації порушення конвенційних прав, не присуджує сатисфакції.

Варто зазначити, що присудження виплати відшкодування Судом завжди має оціночний характер, з огляду на відповідні витрати, які поніс заявник, а також зазнаних ним страждань чи пригнічень. Так, наприклад, у рішенні у Справі «Петухов проти України №2» (2019) «заявник вимагав 49 423,71 українських гривень як відшкодування матеріальної шкоди, зокрема 28 215

грн, витрачених на харчування і воду під час тримання під вартою у Херсонській виправній колонії № 61, та 21 217 грн, витрачених на медичні препарати і поштові послуги. Він також вимагав 100 000 євро відшкодування моральної шкоди... Беручи до уваги надані заявником квитанції, Суд присуджує йому 750 євро відшкодування матеріальної шкоди. Суд також вважає, що заявник міг зазнати болю та страждань через брак належної медичної допомоги, що призвело до непоправного погіршення стану його здоров'я, для відновлення якого недостатньо встановлення у цьому рішенні порушення Конвенції. Виконуючи оцінку на засадах справедливості, Суд присуджує заявнику 10 000 євро за цим пунктом» [194].

Проте оскільки заходи індивідуального характеру мають на меті не тільки відшкодування, але й припинення порушень, що визначені в рішенні ЄСПЛ, держава має вжити для цього відповідні заходи своїми національними засобами. Закон України «Про виконання рішень Європейського Суду з прав людини» визначає, що такими заходами є: відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який стягувач мав до порушення Конвенції (*restitutio in integrum*), та інші заходи, передбачені у рішенні. Тобто повернутись

У рішенні у Справі «*Paramichalopoulos and Others v. Greece*» (1993) Суд визначив, що високі договірні сторони вільні у виборі засобів, за допомогою яких вони виконуватимуть рішення, в якому Суд визнав порушення [192].

Зазначимо, що в Рекомендації NR (2000)2 «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після ухвалення рішень ЄСПЛ» визначено, що договірні сторони, з-поміж інших заходів, мають переглядати у своїх національних правових системах для забезпечення адекватних можливостей повторного розгляду справи, включно з поновленням провадження, коли Страсбурзький Суд визнав порушення Конвенції, особливо:

а) коли потерпіла сторона і далі зазнає значних негативних наслідків рішення, ухваленого на національному рівні, – наслідків, щодо яких справедлива сатисфакція не була адекватним засобом захисту, і які не можна виправити інакше, ніж через повторний розгляд або поновлення провадження;

б) коли рішення Суду Ради Європи спонукає до висновку, що оскаржене рішення національного суду суперечить Конвенції по суті, або в основі визнаного порушення лежали суттєві процедурні помилки чи недоліки, які ставлять під серйозний сумнів результат оскарженого провадження на національному рівні [120].

Таке положення міститься і в ст. 11 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», в якій визначено, що особа, на користь якої було ухвалено рішення Суду, має право ініціювати провадження про перегляд справи та/або про його право на відновлення провадження відповідно до чинного законодавства.

КПК України деталізує процедуру такого перегляду справи. Положення статей 459, 463 свідчить про те, що такий повторний розгляд відбувається в особливому порядку, а саме – перегляд рішення за виключною обставиною у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань, що виконуються Великою Палатою Верховного Суду [75].

Попри те, що в Україні існує такий ефективний механізм відновлення порушеного права особи, він має певні особливості, а саме – обмеження у використанні цього заходу індивідуального характеру.

ВП ВС в постанові від 29 березня 2018 року у Справі № 2- 2119/12 щодо перегляду рішень за виключними обставинами, визначила, що не можуть бути застосовані заходи індивідуального характеру у випадку, коли порушення:

- 1) мають бути усунуті лише через вжиття заходів загального характеру;
- 2) не стосуються особи, яка подала заяву про перегляд судових рішень;

3) не стосуються справи про перегляд судового рішення, в якій подана заява;

4) стосуються лише тривалості розгляду цієї справи чи тривалості невиконання ухвалених у ній судових рішень [145].

Вчені мають різні погляди щодо цього. К. В. Андріанов, наприклад, підтримуючи таку позицію, зазначає, що перегляд рішень національних судів після ухвалення рішення ЄСПЛ проти України може відбутися лише за виняткових обставин, визначених законодавством, коли права суб'єктів права не можуть бути відновлені в інший спосіб [3, с. 8-9].

В. А. Завгородній дотримується більш радикальної позиції, яка полягає в тому, що така позиція Верховного Суду є неприйнятною для правової держави, в якій людина є найвищою соціальною цінністю, і держава має захищати найбільш сприятливим способом права своїх громадян. Тому в разі констатації Судом Ради Європи факту порушення конвенційних прав чи свобод конкретної людини на національному рівні має бути законодавчо визначена процедура обов'язкового перегляду справи скажника, що має ініціюватися Органом представництва (Міністерством юстиції України) з одночасним повідомленням про це самому заявнику [46, с. 217].

Загалом погоджуючись із такою позицією, визначимо, що для перегляду рішення суду ВП ВС констатоване порушення ЄСПЛ має бути пов'язане лише з питаннями щодо невідповідності Конвенції у застосуванні норм матеріального та/або процесуального права судами, що спричинило порушення прав конкретної особи. І водночас такі порушення не мають стосуватись змін до законів чи інших НПА, адже в такому разі спочатку має бути відповідна нормативна база, яку суд зможе застосувати для ухвалення нового рішення по суті справи.

Наступним заходом ефективної імплементації постанов ЄСПЛ у національній правовій системі є вжиття з боку держави належних заходів

загального характеру, про які йдеться в ст. 13 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини».

Системне тлумачення положень ч. 1 статті 1 Закону та ч. 2 статті 13 Закону дає розуміння, що, по-перше, існує обмежене коло заходів загального характеру, які держава має застосовувати для виконання рішень ЄСПЛ, а по-друге, вищезазначені заходи мають вживатись, якщо вони визначені в обмеженому колі остаточних рішень Суду, а саме тих, в яких визнано, що Україна порушила свої зобов'язання за Конвенцією.

Ці положення закону породили досить жваву дискусію серед науковців щодо того, під чим взагалі потрібно розуміти заходи загального характеру та чи мають вони обмежуватись лише таким колом рішень, як-то визначає закон.

Тому досить обґрунтовано деякі вчені визначають, що закон застосовує занадто вузький підхід до визначення ситуацій, в яких держава має застосувати заходи загального характеру. Адже, як, наприклад, зазначає В.А. Завгородній, то за такого підходу законодавця держава сама має чекати, поки відбудеться порушення Конвенції, замість того, аби реагувати на всі вказані в рішенні ЄСПЛ проблемні питання, що, на думку вченого, є більш правильним, зважаючи, зокрема, на положення статті 1 ЄКПЛ [46, с. 291-332].

У доктрині права, в принципі, підтримується вищезазначена думка, адже зазвичай, даючи визначення заходам загального характеру, вчені зазначають, що ці заходи потрібні для усунення порушень Конвенції в майбутньому, тобто вони мають превентивну мету, аби спонукати державу запобігти порушенню Конвенції у майбутньому [41], що може обумовлювати внесення змін до законодавства чи практики його застосування, з огляду на першопричини певних порушень [1, с. 52].

Така позиція підкріплюється і законодавчими нормами глави 4 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», положення якої більшою мірою слугують для превентивної мети. І хоча ці положення Закону і не віднесені законодавцем до

заходів загального характеру, такий напрямок роботи держави у цій сфері є досить важливим.

Проте інша група вчених наголошує, якщо звернутись до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Конвенції, то вони показують, що вжиття заходів загального характеру спрямовані на усунення недоліків у правовій системі держави [34, с. 54]. Такі вчені, в більшості своїй, вважають, що держава має виконувати лише рішення ЄСПЛ проти України, тільки у випадках, коли вже є порушення положень Конвенції, що відповідає підходу законодавця, який саме так і окреслив заходи загального характеру.

На нашу думку, на практиці для належної імплементації практики ЄСПЛ в національну правову систему потрібно, щоб держава вживала заходи загального характеру як у випадках запобігання майбутнім порушенням, так і у випадку вже констатованого порушення. Тому наша держава має враховувати всі рішення ЄСПЛ, ухвалені як проти інших країн, так і проти України.

Хороший приклад такого прогресивного підходу можна побачити у Франції. Там було внесено зміни до положень Кримінального процесуального кодексу стосовно порядку затримання особи та негайного повідомлення їй про право зберігати мовчання, реагуючи так на рішення ЄСПЛ у справах «Saldüz v. Turkey» (2008) та «Dayanan v. Turkey» (2009).

В контексті цього необхідно зазначити, що у відчизняній науці кримінального права переважає підхід, що положення чинного КК на взірць тому, як це регламентовано у положеннях ч. 5 ст. 9 КПК України має містити положення, що чинний КК має застосовуватись з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Такий підхід відображено і в проєкті нового Кримінального кодексу в статті 1.2.8 «Принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань» [63].

На наш погляд, такий підхід є коректним, тому вважаємо доцільним включати таку норму і в чинний КК України, хоча і з певним уточненням як вже було визначено вище, то особливістю кримінального права, у взаємодії із міжнародним, є те, що питання, що стосуються кримінальної відповідальності регламентуються виключно КК України і тому такі положення міжнародних угод мають обов'язково імплементуватись до КК України, що і зумовлює потребу регламентації питань імплементативної практики ЄСПЛ до КК України.

Варто наголосити, що такий висновок, перш за все, можна зробити з огляду на конституційні положення (ст.9 Конституції) та євроінтеграційні процеси, які сьогодні активно відбуваються в Україні. Так, підписання Україною «Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і її державами-членами, з іншого боку, дає підстави говорити, що Україна визнає спільні цінності, на яких побудований Європейський Союз, а саме: демократія, повага до прав людини і основоположних свобод та верховенство права, що визначено в Преамбулі та ст. 14 Угоди [142].

До того ж варто зазначити, що жоден нормативно-правовий акт України не визначає обов'язковим врахування практики ЄСПЛ у правотворчій діяльності. Так, хоча, як вже було зазначено, Конституція України визначає, що практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні та має пріоритет над національним законодавством, водночас системне тлумачення положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» та статті 44 Закону України «Про правотворчу діяльність» дозволяє дійти висновку, що обов'язковому виконанню та врахуванню підлягають лише рішення Суду, в яких було визнано, що Україна порушила свої зобов'язання за Конвенцією, а перевірка як чинних нормативно-правових актів, так і проектів щодо їхньої відповідності та обов'язковому врахуванню можлива лише у разі рішення відповідного компетентного органу[108, 112].

Такий стан речей показує, що наразі конвенційний механізм захисту прав людини має невизначене положення в МКПР, адже з одного боку, як і будь-яке джерело міжнародного права, Конвенція та практика ЄСПЛ мають пріоритет над національним правом, тому останнє не має їм суперечити, проте з іншого боку, чинне нормативне регулювання, фактично, дозволяє не враховувати практику ЄСПЛ у побудові норм кримінального права, що досить негативно впливає на розвиток кримінального законодавства, що призводить до серйозних порушень. Адже, як вже було зазначено вище, суди не можуть застосовувати «прямо» практику ЄСПЛ з питань кримінальної відповідальності, єдиним варіантом застосовувати такі положення, є їх імплементація до КК.

Тому, на наш погляд, кримінальне законодавство, має містити положення, яке б визначало обов'язковість врахування правових позицій ЄСПЛ як під час правотворення, так і під час правозастосування положень закону про кримінальну відповідальність.

Отже, пропонуємо доповнити статтю 3 КК України положеннями, які б визначили обов'язковість врахування практики ЄСПЛ: по-перше, що КК України має регулярно переглядатись з метою визначення відповідності положень закону практиці ЄСПЛ, та у разі виявлення порушень мають бути ініційовані зміни до положень КК України для переведення його у відповідність до міжнародних стандартів прав людини; по-друге, у разі внесення змін до положень КК України має обов'язково проводитись та враховуватись експертиза про відповідність проекту закону практиці ЄСПЛ; по-третє, практика ЄСПЛ має враховуватись у разі застосування положень КК України.

Таким чином, зважаючи на правову природу та особливості імплементації практики ЄСПЛ до національного правопорядку, можна визначити, що залежно від того, захід якого характеру використовується для імплементації

відповідної правової позиції (індивідуального чи загального характеру), рішення ЄСПЛ матимуть різне місце в МКПР. Адже у випадку застосування заходів індивідуального характеру рішення ЄСПЛ спрямоване передусім на відновлення порушених прав конкретного заявника та усунення наслідків допущеного порушення, що зумовлює його обмежений, персоніфікований вплив на національну правову систему. Натомість реалізація заходів загального характеру передбачає внесення змін до законодавства, правозастосовної практики або адміністративних процедур, що надає відповідним правовим позиціям ЄСПЛ нормативного значення та забезпечує їх системний вплив на МКПР у цілому.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

У цьому розділі було досліджено практику ЄСПЛ як джерело кримінального права України. Із проведеного дослідження можна зробити такі найбільш важливі висновки.

1. Було визначено, що для вирішення проблеми такого протистояння потрібно виходити із сучасного розуміння джерел права, що передбачає розуміння під цим терміном усіх факторів, які можуть вплинути на формування суддею правової позиції в конкретній справі. Отже, такими джерелами є:
  - a. Конституція України;
  - b. КК України 2001 року, в якому визначаються діяння, які є кримінальними правопорушеннями, та заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб та закони про внесення змін до КК України;
  - c. міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України;
  - d. Кримінальний кодекс 1960 року, Закон України «Про амністію» та окремі (спеціальні) закони про амністію;

- e. нормативно-правові акти інших галузей права;
  - f. акти судової надбудови права – постанови Пленуму Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
  - g. судова практика вищих судових установ – рішення Конституційного Суду України, постанови Великої Палати Верховного Суду, Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду;
  - h. рішення ЄСПЛ та інших міжнародних судових органів, а також правова доктрина.
2. Встановлено, що за своєю юридичною природою рішення ЄСПЛ є прецедентом, який формується через неодноразове використання правових позицій Суду щодо загального розуміння конвенційних норм. Тому ми підтримуємо позицію, що рішення ЄСПЛ потрібно розглядати зважаючи на основні засади саме континентальної правової сім'ї. Водночас важливими є і рішення ЄСПЛ проти України, які не можна назвати прецедентами, проте в них викладена важлива позиція Суду щодо невідповідності національного права конвенційному механізму захисту прав людини.
3. Зважаючи на вищевикладене, загальний масив практики ЄСПЛ, який має застосовуватись в Україні, можна поділити на два типи. До першого належать ті рішення, в яких міститься прецедентна норма, що формується Судом через неодноразове використання певної правової позиції щодо загального роз'яснення конвенційних положень, що можна вважати джерелом права в класичному розумінні. До другого – всі рішення, ухвалені проти України, в яких Суд досліджував права особи з урахуванням особливостей української правової системи. Зазначені правові позиції не можна вважати джерелом права в класичному розумінні, адже в такому разі значення має саме позиція Суду, якою тлумачиться конвенційні положення в контексті суверенного вітчизняного законодавства. Тому ці правові

позиці було запропоновано вважати своєрідним «джерелом для внесення змін».

4. Зважаючи на правову природу та особливості імплементації практики ЄСПЛ до національного правопорядку, було визначено, що залежно від того, захід якого характеру використовується для імплементації відповідної правової позиції (індивідуального чи загального характеру), рішення ЄСПЛ матимуть різне місце в МКПР. Адже у випадку застосування заходів індивідуального характеру рішення ЄСПЛ спрямоване передусім на відновлення порушених прав конкретного заявника та усунення наслідків допущеного порушення, що зумовлює його обмежений, персоніфікований вплив на національну правову систему. Натомість реалізація заходів загального характеру передбачає внесення змін до законодавства, правозастосовної практики або адміністративних процедур, що надає відповідним правовим позиціям ЄСПЛ нормативного значення та забезпечує їх системний вплив на МКПР у цілому.
5. Було визначено, що для перегляду рішення суду ВП ВС констатоване порушення ЄСПЛ має бути пов'язане лише з питаннями щодо невідповідності Конвенції у застосуванні норм матеріального та/або процесуального права судами, що спричинило порушення прав конкретної особи. І водночас такі порушення не мають стосуватись змін до законів чи інших НПА, адже в такому разі спочатку має бути відповідна нормативна база, яку суд зможе застосувати для ухвалення нового рішення по суті справи.
6. Було обґрунтовано, що оскільки кримінальне право найбільше обмежує права людини, положення чинного КК України мають визначати обов'язковість врахування практика ЄСПЛ: по-перше, що закон про кримінальну відповідальність має регулярно переглядатись з метою визначення відповідності положень закону практиці ЄСПЛ, та у разі виявлення порушень, мають бути ініційовані зміни до положень КК

України для приведення його у відповідність до міжнародних стандартів прав людини; по-друге, у разі внесення змін до положень закону про кримінальну відповідальність має обов'язково враховуватись практика ЄСПЛ; по-третє, практика ЄСПЛ має враховуватись у разі застосування закону про кримінальну відповідальність.

РОЗДІЛ 2. ЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В УКРАЇНІ

2.1 Верховенство права як загальноправовий принцип та його втілення в практиці ЄСПЛ

Верховенство права є одним із наріжних принципів сучасного соціуму, який визнається на національному та міжнародному рівнях, як необхідна умова для забезпечення справедливості, стабільності та громадського порядку. Цей принцип заснований на визнанні закону як верховної настанови, якій мають підкорятися всі особи та інститути, включно з державними органами.

Основоположність верховенства права визнається більшістю галузей правової науки. Так, наприклад, у системі загальних засад кримінального провадження верховенство права закріплюється на першому місці (Кримінальний процесуальний кодекс України, ст. 7), що підтверджує нашу думку про визначальну роль саме цієї засади. На це звертають увагу А. Полянський та В. Рожнова, зазначаючи, що розміщення законодавцем принципу верховенства права на першому місці у ст. 7 Кримінального процесуального кодексу дає підстави для визначення його як, так би мовити, «принципу принципів», який є основою для формулювання та законодавчого закріплення усіх інших принципів кримінального провадження [97, 124].

Фундаментальні засади доктринального розуміння верховенства права були закладені засновниками та прихильниками природно-правового напрямку, серед яких Арістотель, Цицерон, Ульпіан, Сократ, Гуго Гроцій, Томазій, а також представниками англійської політично-правової школи, такими як Джеймс Гаррінгтон, Генрі де Бректон, Герольд Берман, Вільям Блекстон тощо.

Ті чи інші грані проблематики розуміння верховенства права, включно з трактуванням верховенства права як загальноприйнятого стандарту і показника цивілізованості юридичних систем, визначення взаємозв'язків між

концепцією верховенства права та концепцією матеріальної правової держави, а також особливості практичного втілення цього принципу розглядаються і у наукових роботах таких відомих вітчизняних вчених, як В. Авер'янов, С. Головатий, М. Гузела, М. Кельман, С. Максимов, О. Несімко, Ю. Шемшученко та інші [53, с.57-56].

Однак єдиного підходу до тлумачення принципу верховенства права серед вітчизняних науковців і досі немає. Почасти його розглядають як: «ціннісний сплав ідей свободи, гуманізму, рівності та справедливості» [96]; або ж як певну систему, яка включає «повагу до прав людини, законність, правову визначеність, незалежність суду, заборону свавілля, рівність та недискримінацію» [127, с. 105-106]; чи навіть як своєрідну «надбудову над загальними принципами (мегапринцип), концептуальну сутність права» [87, с. 50-51]. Водночас частина дослідників погоджується з думкою, що ключовою складовою змісту верховенства права є насамперед права людини, які можна вважати своєрідним «мірилом права», адже існувати за його межами вони не можуть [49, с. 27]. Розвиваючи цей підхід, дехто навіть вважає, що верховенство права має на меті передусім утверджувати повагу до людської гідності та гарантувати належну систему здійснення та захисту прав людини [126]. Такий підхід видається дещо упередженим, оскільки схиляється до своєрідного суб'єктивізму. Проте він знаходить своїх прихильників і заслуговує на увагу.

Є у вітчизняному науковому дискурсі й більш філософські підходи. Так, зокрема, на переконання С. Максимова, який доповнює позицію італійського філософа права Даніло Золо (Danilo Zolo), верховенство права є «нормативною й інституціональною структурою сучасної європейської держави, що на основі індивідуалістичної філософії (з подвійним вмістом політичного песимізму й нормативного оптимізму) і через процеси розподілу й диференціації влади наділяє правову систему першочерговим завданням захисту громадських і політичних прав, у такий спосіб протидіючи для досягнення цієї мети

схильності суб'єктів влади до сваволі й зловживання владою» [83; 231]. Однак не складно помітити, що й це тлумачення можна вважати людиноцентристським. Оскільки саме довкола громадянських і політичних прав особи й точиться основна дискусія.

Аналіз як вітчизняних, так і закордонних наукових джерел дає підстави вважати, що невід'ємними атрибутами принципу верховенства права виступають законність, рівність перед законом, доступність правосуддя, прозорість, захист фундаментальних прав. З огляду на важливість розуміння кожного з перелічених атрибутів, доречно детальніше зупинитися на їхньому аналізі.

Законність як атрибут верховенства права вимагає, щоб усі державні дії базувались на законі, який має бути чинним, опублікованим і здатним до застосування до моменту вчинення державної дії. Це забезпечує передбачуваність дій влади і допомагає громадянам згенерувати відповідні очікування від своєї взаємодії з державними інститутами [125]. Законність також захищає від свавілля, оскільки вимагає, щоб всі владні рішення були обґрунтованими, щонайменше – відповідно до чинного законодавства.

Окрім того, важливо зазначити, що принцип законності вимагає, щоб усі державні рішення були засновані на законах, які не тільки є чинними на момент їх застосування, але й відповідають вимогам конституційності та загальноприйнятим нормам міжнародного права. Це означає, що державні органи зобов'язані вести свою діяльність у межах чинного законодавства та не мають права діяти на підставі неформалізованих, непублічних рішень або особистого розсуду посадових осіб. Такий підхід сприяє прозорості та підзвітності влади, що є критично важливим для забезпечення рівноправності та справедливості в суспільстві.

Отже, законність являє собою фундаментальний стовп верховенства права, що вимагає від усіх гілок влади, юридичних осіб та громадян дотримання законів, які були належним чином ухвалені та проголошені. Вона

базується на підході, відповідно до якого закони мають бути доступними, зрозумілими, передбачуваними та застосовуваними однаково до всіх, без винятків [там само]. Тобто саме цей принцип є підставою для того, щоб жодна особа або орган не мали влади діяти на свій власний розсуд без належного юридичного обґрунтування. Саме законність знижує ризик свавілля з боку влади, зміцнюючи у такий спосіб довіру громадян до правової системи.

Цікаво, що у статті 129 Конституції України серед основних засад судочинства раніше зазначався принцип законності. Проте у чинній редакції статті 129 Конституції України (після внесення змін згідно із Законом України від 02.06.2016 року №1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [110] такого принципу вже нема, лише міститься вимога стосовно того, що «суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним і керується верховенством права». Крім того, відповідно до частини першої статті 8 Основного Закону в Україні визнається і діє принцип верховенства права .

Застосування принципу законності також має на меті забезпечення стабільності правової системи, зниження правової невизначеності та захисту громадян від можливого зловживання з боку держави. Це досягається завдяки регулярному оновленню та адаптації законодавства до сучасних реалій та викликів, яке має на меті забезпечувати, щоб закони відповідали сучасним вимогам справедливості та ефективності.

Наприклад, численні зміни в технологічному секторі або зміни соціальних стандартів можуть вимагати перегляду чинних законів для того, щоб вони ефективно регулювали нові феномени. Впровадження елементів електронної держави в Україні, що потягнуло за собою потребу належного правового регламентування, є чудовим прикладом дотримання принципу законності як атрибуту принципу верховенства права.

На практиці ж законність передбачає не тільки дотримання законів, але й захист прав і свобод громадян, визначених цими законами. Це означає, що державні органи та їхні посадові особи мають відповідати за свої дії перед

законом у разі порушення правил, норм чи регуляцій. Законність у такому розумінні сприяє не лише юридичній, але й моральній відповідальності, стимулюючи високий рівень впровадження етики в управлінні.

Отже, законність як ключова складова верховенства права відіграє вирішальну роль у створенні та підтримці правової держави, гарантуючи, що влада використовується виключно в межах закону та на основі принципів справедливості та рівності.

Рівність перед законом також є одним із центральних принципів верховенства права, який гарантує, що всі люди рівні у своїх правах та обов'язках перед законом і державою. Відповідно до Статті 21 Конституції України, «Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах», а Стаття 24 проголошує, що «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом». Отже, принцип рівності вимагає, щоб законодавство та його застосування були справедливими і неупередженими, без дискримінації на будь-якій основі, включно з расою, статтю, етнічним походженням, релігією чи соціальним статусом. Рівність перед законом сприяє створенню суспільства, де кожна особа відчуває себе захищеною та поважаною державою, що є основним для підтримки суспільної довіри та соціальної згуртованості.

Законодавче закріплення принципу рівності перед законом має на меті запобігти будь-якій формі дискримінації. Воно має забезпечувати, що однакові ситуації розглядаються однаково, тоді як різні ситуації – по-різному, залежно від законних обставин. Таке регулювання допомагає забезпечити, що люди, які перебувають в аналогічних умовах, не будуть страждати від необґрунтованих відмінностей у юридичному обробленні чи отриманні державних послуг.

На практиці ж рівність перед законом вимагає від державних органів проведення ретельних розслідувань і забезпечення справедливого судочинства, незалежно від особистості або статусу осіб, що фігурують у

справі. Це включає в себе забезпечення незалежності суддів, адже лише незалежні судді та інші офіційні особи діють без особистих упереджень або зовнішнього тиску. Тому не дивно, що відповідно до Конституції України (Стаття 126) «незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України». Такий підхід знижує ризики корупції і зловживань, зміцнюючи загальну довіру громадськості до правової системи.

Рівність перед законом гарантує, що всі люди будуть розглядатися перед законом однаково, без дискримінації за будь-якою ознакою, включно зі статтю, расою, етнічним походженням, релігією чи соціальним статусом. Цей принцип вимагає, щоб закони застосовувалися однаково до всіх без винятку, і що будь-яке відхилення або привілеї, які мають місце, були чітко виправдані законними і раціональними причинами. Рівність перед законом є фундаментом довіри громадян до правової системи і їхньої віри в справедливість судочинства. Однак рівність перед законом не означає механічне застосування однакових норм до всіх осіб. У деяких випадках для досягнення справедливості закон може вимагати врахування особливих обставин, таких як фізичні або ментальні обмеження, соціально-економічний статус або історичні нерівності. Тому закони та їх застосування повинні бути гнучкими, щоб адекватно реагувати на індивідуальні потреби та обставини, у такий спосіб підтримуючи справедливість і рівність у їх ширшому розумінні.

Також важливим аспектом є забезпечення рівності доступу до юридичних ресурсів і захисту прав. Це означає, що кожна особа має можливість отримати компетентну правову допомогу і представництво у суді, що є основоположним для ефективного здійснення права на справедливий судовий розгляд [107]. Держава повинна забезпечувати механізми, які дозволяють найменш захищеним членам суспільства захищати свої права на рівних умовах з іншими.

Ще одним із ключових атрибутів верховенства права можна вважати доступність правосуддя, яке передбачає, що кожна особа має можливість

отримати справедливий і ефективний правовий захист без надмірних перешкод. Цей принцип забезпечує, що судова система доступна для всіх громадян незалежно від їхнього соціального стану, місця проживання, фінансового стану або будь-яких інших факторів, які можуть обмежувати їх доступ до правосуддя [119]. Відповідно до цього принципу, держава має створити систему, яка забезпечує доступність судових інстанцій, розумні терміни розгляду справ та адекватну правову допомогу для тих, хто не може собі дозволити оплату юридичних послуг.

Фізична доступність судів має велике значення, особливо в регіонах, де великі відстані або погана інфраструктура можуть стати перешкодою для доступу до правосуддя. Держава має забезпечити достатню кількість судових установ, щоб кожен громадянин мав можливість звернутися за правовою допомогою без потреби подолання великих відстаней. Це також включає адаптацію судових приміщень для потреб людей з обмеженими можливостями, що є важливим аспектом забезпечення рівності перед законом.

Економічна доступність правосуддя вимагає, щоб держава надавала можливість для безоплатної правової допомоги тим, хто не може її собі дозволити. Це включає не тільки надання юридичних консультацій, але й представництво в суді, що допомагає забезпечити, що ніхто не залишиться без захисту своїх прав через брак фінансових ресурсів. Цей аспект є критично важливим для забезпечення справедливості, оскільки доступ до компетентного юридичного представництва може суттєво вплинути на результат судового розгляду.

І якщо з теорією все зрозуміло, то на практиці це, на жаль, не завжди оптимістично. У жовтні 2022 року Центр політико-правових реформ за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного Фонду «Відродження» у межах грантового компоненту проєкту EU4USociety презентував власні результати оцінювання української системи правосуддя за методикою EU Justice Scoreboard [206]. За результатами дослідження було констатовано, що

низький рівень доступності правосуддя для вразливих категорій громадян зумовлений несистематичною роботою держави у цій сфері та недостатнім фінансовим забезпеченням. За наявних умов ключовою рекомендацією для влади є проведення аудиту безбар'єрності системи правосуддя, розробка за його результатами комплексної стратегії забезпечення безперешкодного доступу до правосуддя та проведення регулярного моніторингу заходів, вжитих у цій сфері [132]. Особливо ж проблематика доступності до судів загострилася за останні три роки в умовах бойових дій на значних територіях України. Тому саме ця складова верховенства права заслуговує особливої уваги як дослідників, так і законотворця та публічних управлінців.

Ще однією важливою складовою доступності правосуддя та забезпечення всього принципу верховенства права виступає незалежність і неупередженість суддів. Адже у демократичній державі судова влада є окремою та незалежною гілкою влади, яка покликана забезпечувати підзвітність законодавчої та виконавчої гілок влади, а також гарантувати, що законодавчий орган впроваджує ухвалені ним закони, на що неодноразово наголошував ЄСПЛ.

Судові рішення мають прийматися на основі закону та фактів справи, без зовнішнього впливу або особистих інтересів суддів. Для цього потрібна чітка система атестації та відбору суддів, а також їх захист від політичного тиску або корупції. Прозорість судових процедур і відкритість судових рішень також відіграють ключову роль у доступності правосуддя. Громадяни повинні мати можливість заздалегідь знати про процедури, які їх очікують, і про можливі наслідки судових розглядів. Також важливою є можливість громадського контролю за діяльністю судових органів, що сприяє підвищенню довіри до судової системи та зниженню ризиків корупції та неефективності.

Загалом прозорість, у контексті верховенства права, означає відкритість уряду та доступність інформації про правові норми та урядові процедури для громадськості. Це критично важливо для забезпечення контролю громадськості за діями влади і сприяє зменшенню корупції. Прозорість

дозволяє громадянам бути повідомленими про закони, які впливають на їхнє життя, та про те, як вони можуть використати свої права.

Законодавча прозорість означає, що всі законопроекти, нормативні акти та офіційні документи повинні бути доступні для громадськості до їхнього ухвалення і після. Це включає обов'язок владних структур публікувати всі документи в зрозумілому форматі та забезпечувати можливість громадянської участі у процесі прийняття рішень. Такий підхід не тільки підвищує відповідальність законодавців перед виборцями, але й допомагає підтримувати законодавчу базу актуальною та відповідною до потреб суспільства.

Прозорість виконавчої влади полягає у відкритості урядових операцій та політик. Вона вимагає, щоб урядові інституції регулярно інформували громадськість про свою діяльність, фінансові звіти, а також про використання публічних ресурсів [119]. Завдяки цьому громадяни можуть оцінювати ефективність державного апарату, виявляти потенційні випадки корупції та невідповідностей в діяльності влади. Це забезпечує високий рівень громадського контролю та знижує ризики зловживань.

У судовій системі прозорість передбачає публічний доступ до судових рішень, процедур та основ обґрунтування вироків. Така відкритість забезпечує справедливе судочинство, а також допомагає підтримувати обґрунтованість судових рішень. Вона також дозволяє громадянам і юристам аналізувати тенденції в судочинстві та адаптуватися до змін у правопорядку. Прозорість судової системи є ключовим елементом у підтримці верховенства права, оскільки вона сприяє відчуттю справедливості й законності серед громадян.

Загалом прозорість у всіх аспектах державної діяльності сприяє розвитку демократії, підвищенню довіри громадян до влади та зміцненню правової держави. Вона вимагає від уряду не тільки відкритості в своїх діях, але й активної участі громадян у процесі управління та контролю. Такий підхід

допомагає забезпечити, що держава служить інтересам суспільства, а не окремих осіб чи груп.

Ще одним важливим атрибутом верховенства права, який забезпечує основу для захисту основних людських прав і свобод кожної особи є захист фундаментальних прав. Ці права включають право на життя, свободу слова, свободу зібрань, право на приватність, захист від дискримінації та багато інших. Вони є невід'ємною частиною міжнародних договорів та національних конституцій і мають бути гарантовані державою незалежно від політичної, економічної чи соціальної ситуації. Верховенство права вимагає не лише формального визнання цих прав, але й активних дій для їхнього захисту та забезпечення.

Захист фундаментальних прав передбачає, що держава має створити законодавчу та інституціональну основу, яка б захищала ці права від будь-якого посягання, включно з посяганнями з боку самої держави. Це означає, що закони повинні бути чіткими, точними та доступними для розуміння, а їх застосування – справедливим і неупередженим [119]. Крім того, держава має забезпечити наявність незалежних судів, які могли би розглядати скарги на порушення цих прав і вирішувати спори справедливо та ефективно.

Не менш важливим є створення та підтримка механізмів для моніторингу стану дотримання фундаментальних прав у країні. Такі механізми можуть включати національні омбудсмени, незалежні правозахисні організації, а також міжнародні установи, які виконують зовнішній нагляд. Вони мають право втручатися в ситуації, де виникають порушення, та вимагати від держави пояснень та вжиття заходів щодо усунення порушень.

Активна роль громадськості в захисті фундаментальних прав є ще однією важливою складовою. Це передбачає освіту громадян про їхні права та обов'язки, стимулювання громадянської участі у захисті прав і сприяння розвитку культури прав людини [160]. Через громадянські ініціативи, правові

освіти та активну участь у громадському житті люди можуть ефективно контролювати дії влади та виступати проти порушень.

На міжнародному рівні захист фундаментальних прав також забезпечується через участь держав у міжнародних конвенціях та договорах, які вимагають від країн дотримання встановлених стандартів прав людини. Через міжнародні суди, такі як Європейський суд з прав людини, держави можуть бути притягнуті до відповідальності за міжнародним правом у випадках серйозних порушень фундаментальних прав своїх громадян.

Тож захист фундаментальних прав є обов'язковим для забезпечення верховенства права, що вимагає від держави не тільки пасивного визнання цих прав, але й активних дій для їх захисту і вдосконалення. Це включає захист від зловживань, забезпечення механізмів справедливості та відновлення прав у випадку їх порушення, а також підтримку громадянської активності і міжнародної співпраці.

У найбільш узагальненому вигляді захист фундаментальних прав у межах верховенства права означає, що держава зобов'язана захищати основні права та свободи громадян, які гарантовані конституцією і міжнародними договорами. Це включає право на життя, свободу слова, свободу зібрань, право на приватність та багато інших. Захист цих прав вимагає від держави не тільки невтручання в ці права, але й активні дії для їх захисту та розширення.

Отже, у найбільш широкому тлумаченні, верховенство права передбачає, що ухвалені закони орієнтовані на захист прав людини, водночас є чіткими, публічно доступними, стабільними і здійснюваними, а їх застосування є рівним і неупередженим.

Звісно, становлення принципу верховенства права в європейському та міжнародному праві не відбулося одномоментно. Цей процес може бути простежений через серію важливих історичних моментів та документів, які визначили правові норми та ідеали, що впливають на сучасне розуміння правової держави. Один із наріжних каменів цього процесу – «Велика хартія

вольностей» 1215 року або Магна Карта (середньовічна лат. Magna Carta Libertatum, зазвичай Magna Carta), яка встановила основу обмеження влади через закон і гарантувала певні права та свободи, такі як право на справедливий суд [17]. Ці ідеї були розвинуті в різних формах впродовж століть у європейських країнах і стали основою для подальшого розвитку концепцій правової держави.

На міжнародному рівні верховенство права також отримало своє втілення через створення та розвиток Організації Об'єднаних Націй. Заснування ООН після Другої світової війни поклало початок новій ері у міжнародному праві, де верховенство права стало основою для міжнародного миру та безпеки. У Статуті ООН чітко проголошується прагнення до соціального прогресу і кращих життєвих стандартів у більшій свободі, а також поваги до прав людини та основних свобод без відмінностей за расою, статтю, мовою чи релігією.

Ці принципи далі були розроблені у таких важливих документах, як Всесвітня декларація прав людини 1948 року, яка встановила загальні принципи прав людини, що підлягають захисту на міжнародному рівні. Ці права включають, серед іншого, право на життя, свободу і особисту безпеку, свободу слова, право на справедливий і публічний судовий процес і право на освіту. Всесвітня декларація стала фундаментом для багатьох інших міжнародних договорів та конвенцій, які розширили та уточнили міжнародні правові норми і стандарти в галузі прав людини.

Розвиток міжнародних стандартів і норм, заснованих на принципах верховенства права, й далі відіграє ключову роль у формуванні глобального порядку. Верховенство права на міжнародному рівні забезпечує не тільки захист основних прав і свобод, але й служить основою для стабільності, передбачуваності та справедливих відносин між державами.

Значним етапом у кристалізації верховенства права в Європі стало створення та підписання Європейської конвенції з прав людини в 1950 році (ратифікованої Україною 17.07.1997). Цей документ став основоположним у

формуванні європейського порядку прав людини, зобов'язуючи держави-члени Ради Європи до дотримання встановлених стандартів прав і свобод. Конвенція закріплює такі основні права, як право на життя, заборона катування, право на справедливий суд та приватність. Ці положення визначають мінімальні стандарти, до яких мають підтримувати своє законодавство та адміністративну практику держави-члени.

Основну роль у забезпеченні дотримання Конвенції відіграє ЄСПЛ, створений за цим документом. Питанням ЄСПЛ присвячено РОЗДІЛ II «Європейський суд з прав людини» (ст. 19-51 Конвенції), який, зокрема, деталізує: кількість суддів (ст. 20), посадові критерії (ст. 21), вибори суддів (ст. 22), строк повноважень і звільнення з посади (ст. 23), питання юрисдикції Суду (ст. 32). Суд розглядає скарги від осіб, які стверджують, що їхні права, гарантовані Конвенцією, були порушені державою-членом. Через свої рішення Суд не тільки забезпечує справедливе вирішення індивідуальних справ, але й сприяє розвитку європейського права прав людини, формує юридичні стандарти та інтерпретації, які впливають на національне законодавство держав-членів.

У міжнародному контексті верховенство права також розширюється через різні глобальні та регіональні угоди, які стосуються економічних, соціальних та культурних прав. Ці угоди, такі як Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (ICESCR), допомагають формувати правові рамки, що зобов'язують держави до виконання та захисту прав, які є життєво необхідними для людського розвитку. Згідно з цими пактами, права на працю, соціальний захист, освіту, здоров'я та участь у культурному житті стають обов'язковими для держав-підписантів, створюючи основу для політик, які сприяють соціальній справедливості та рівності.

Ще одним значним етапом у зміцненні верховенства права стало ухвалення Римського статуту Міжнародного кримінального суду (МКС), створеного у 2002 році. Цей суд став першою постійно діючою міжнародною

установою, здатною притягати до відповідальності осіб за найтяжчі злочини, які турбують міжнародну спільноту, включно з геноцидом, воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Римський статут підкреслює, що справедливість має бути досягнута навіть коли національні суди не здатні або не бажають вести переслідування, забезпечуючи у такий спосіб міжнародний механізм відповідальності, що є ключовим для підтримки глобального порядку та прав людини.

Однак виклики для верховенства права на міжнародному рівні залишаються значними, особливо у світлі політичних та економічних турбулентностей, які можуть підірвати правові стандарти та обмежити доступ до справедливості. Крім того, нерівномірне виконання міжнародних договорів та конвенцій, а також конфлікт національних інтересів із міжнародними зобов'язаннями часом призводять до неповного дотримання принципів верховенства права. Такі обставини вимагають постійної уваги та адаптації міжнародних інституцій для забезпечення їхньої ефективності та справедливості.

На європейському рівні в справі постійного моніторингу та підтримки верховенства права надзвичайно важливою є роль Ради Європи. Через механізми, такі як Венеціанська комісія, яка займається конституційним правосуддям, Рада Європи допомагає країнам-членам у вдосконаленні їхніх законодавчих та інституціональних структур із метою підтримки принципів верховенства права. Це включає оцінку національних законів, їхню відповідність міжнародним нормам та надання рекомендацій щодо їхнього удосконалення, забезпечуючи таким способом тривалий процес правових реформ, що сприяють стабільності, правам людини та демократії.

Отже, розвиток верховенства права як принципу в європейському та міжнародному праві відображає зростання глобальної взаємозалежності та взаємопідтримки у сфері прав людини та основних свобод. Цей процес, хоч і складний та непостійний, показує зобов'язання міжнародної спільноти до

сприяння справедливості, законності та рівності, які є основою для миру та стабільності на міжнародному рівні.

Водночас головну роль у застосуванні та інтерпретації верховенства права відіграє вже згадуваний ЄСПЛ, особливо через свої судові рішення, які часто мають далекосяжні наслідки для правових систем держав-членів Ради Європи. Суд розглядає скарги про порушення прав, закріплених у Європейській конвенції з прав людини, і його рішення є обов'язковими для держав, які погодились виконувати його рішення. **Це зобов'язання держав до виконання рішень ЄСПЛ є одним із проявів саме верховенства права, оскільки воно підкреслює пріоритет прав людини та обмеження державної влади через право.**

Одним із важливих аспектів діяльності ЄСПЛ є його здатність інтерпретувати Конвенцію з прав людини так, що це сприяє адаптації та інтеграції міжнародних стандартів у національне законодавство. Водночас, як уже зазначалося у першому розділі, національний механізм імплементації практики ЄСПЛ у національну правову систему держав-членів Ради Європи є дієвим, але доволі неоднозначним. Щодо цього питання думки вчених розділились на чотири групи. Рішення (практику) ЄСПЛ називають: судовим прецедентом; прецедентом тлумачення; правотлумачним або правоконкретизаційним прецедентом [134, с. 67], також є думка, що рішення ЄСПЛ взагалі не є прецедентом [31, с. 256]. Тому більш доречно зосередитися на прикладах судових рішень.

Через свої рішення ЄСПЛ не тільки уточнює, але й розширює розуміння окремих прав і свобод, забезпечуючи їхній ефективний захист. Такі рішення включають детальний аналіз конкретних справ та встановлення прецедентів, які стають орієнтиром для подальших рішень як у Європейському, так і у національних судах.

Один із прикладів, де ЄСПЛ вплинув на інтерпретацію верховенства права, стосується права на справедливий судовий процес, яке закріплено в

статті 6 Конвенції. У справі «Golder v. the United Kingdom» (1975) Суд визнав, що доступ до суду є фундаментальним елементом права на справедливий суд, який не може бути обмежений без вагомих причин [177]. Це рішення підтвердило, що правосуддя має бути доступним для всіх і держава не може несправедливо перешкоджати особі звернутися до суду.

Ще одним знаковим рішенням можна вважати рішення у справі «Soering v. the United Kingdom» (1989), де ЄСПЛ розглянув питання екстрадиції особи, яка могла б стикнутися зі смертною карою у країні, до якої її планувалося видати. Суд вирішив, що така екстрадиція може порушити статтю 3 Конвенції, яка забороняє катування та нелюдяне або принизливе ставлення до особи, або покарання, яке передбачає зазначене [199]. Це рішення зміцнило принцип пріоритетності прав людини над національними інтересами, зокрема – у питаннях екстрадиції та недопущення жорстокого поводження.

Рішення у справі «Hirst v. the United Kingdom (No. 2)» (2005) стало значним у визначенні прав виборців. ЄСПЛ визнав, що позбавлення права голосу всіх ув'язнених порушує статтю 3 Протоколу № 1 до Конвенції з прав людини, яка гарантує вільні вибори. Суд заявив, що обмеження права голосу має бути пропорційним та не автоматичним, забезпечуючи більш деталізоване розуміння того, як права людини повинні бути захищені навіть у складних контекстах [179].

Ці та інші рішення ЄСПЛ демонструють його критичну роль у формуванні правових принципів та стандартів, які впливають на національні судові системи, законодавство та адміністративну практику в країнах Європи. Суд й далі відіграє центральну роль у застосуванні та інтерпретації верховенства права, роблячи суттєвий вплив на забезпечення прав і свобод на континенті.

Загалом ЄСПЛ регулярно приймає рішення, які впливають на розуміння та застосування верховенства права в контексті захисту фундаментальних прав і свобод. Ці рішення часто стають важливими прецедентами, що

визначають межі державної влади і гарантії індивідуальних прав. Ось кілька ключових рішень, які ілюструють ці аспекти.

У справі «*Baranowski v. Poland*» (2000) рішення стосувалося умов тримання під вартою та права на оскарження цього тримання. ЄСПЛ встановив, що тривале тримання під вартою без належного перегляду судом порушує статтю 5 Конвенції, яка гарантує право на свободу та безпеку особи. Суд підкреслив важливість регулярного і справедливого судового контролю за триманням осіб під вартою [172]. Зазначена справа є знаковою і для України, де питання тривалого тримання під вартою лишається актуальним.

Доволі знаковою стала Справа «*Ocalan v. Turkey*» (2005). На той момент лідер курдів Абдулла Оджалан (турецькою *Abdullah Öcalan*) був засуджений до смертної кари в Туреччині у справі, яка викликала значні міжнародні занепокоєння щодо дотримання справедливого судового процесу. ЄСПЛ знайшов, що процес був проведений із порушенням кількох аспектів статті 6 Конвенції, зокрема, через недостатній доступ до адвоката та відсутність незалежного та неупередженого суду [190]. Рішення суду вказало на потребу дотримання мінімальних стандартів справедливості в межах національних судових систем.

У Справі «*Salduz v. Turkey*» (2008) ЄСПЛ підтвердив право на доступ до адвоката з моменту затримання. Суд визнав, що забезпечення доступу до правової допомоги є фундаментальним для забезпечення справедливого судочинства і є невід'ємною частиною захисту права на справедливий процес згідно зі статтею 6 Європейської конвенції [197]. Це рішення значною мірою вплинуло на правоохоронні практики у багатьох країнах Європи.

Справа «*M.S.S. v. Belgium and Greece*» (2011) характерна тим, що в її межах ЄСПЛ розглянув умови перебування та обробки заяви про надання притулку в Бельгії та Греції. Суд визнав, що погані умови утримання в Греції, а також депортація з Бельгії в Грецію, де заявник стикнувся з ризиком нелюдського поводження, становили порушення статті 3 Конвенції, яка

забороняє катування та нелюдське поводження [187]. Це рішення мало велике значення для подальшого розвитку політики ЄС щодо міграції.

Наведені рішення ЄСПЛ демонструють, як верховенство права має бути інтегровано в практику захисту прав людини на різних рівнях, від національного до міжнародного. Також вони демонструють необхідність гарантування основних прав та свобод і важливість їх захисту судовими органами, як основи демократичного суспільства і правової держави.

Окрім зазначеного, ЄСПЛ регулярно стикається зі складними ситуаціями, де принцип верховенства права вимагає балансування між національним законодавством та положеннями Європейської конвенції з прав людини. Низка рішень Суду за останні десятиліття ілюструє ці аспекти.

У Справі «*Matthews v. the United Kingdom*» (1999) рішення зосереджувалось на праві громадян Гібралтару голосувати на виборах до Європейського парламенту. Суд встановив, що відмова Великої Британії надати таке право порушувала статтю 3 Протоколу № 1 до Конвенції, яка гарантує вільні вибори [188]. Це рішення підкреслило, що національне законодавство має бути відповідним до зобов'язань, взятих державою на міжнародному рівні, та що держави не можуть використовувати свої конституційні обмеження як виправдання для порушення міжнародних зобов'язань.

Справа «*Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*» (2005) стала важливим тестом на «*Bosphorus presumption*», згідно з яким попередньо визначається, що держави, які виконують свої міжнародні зобов'язання (особливо в межах ЄС), дотримуються прав людини. ЄСПЛ дослідив, чи європейське законодавство, яке обмежувало розпорядження власністю турецької авіакомпанії в Ірландії в межах санкцій ООН проти Югославії, порушувало статтю 1 Протоколу № 1 (право на мирне володіння майном). Суд вирішив, що дії Ірландії були обґрунтовані необхідністю виконання її міжнародних зобов'язань, але зазначив, що таке застосування

міжнародних зобов'язань не може бути автоматично вважатися достатнім обґрунтуванням для порушення Конвенції [167].

У Справі «Al-Skeini and Others v. the United Kingdom» (2011) ЄСПЛ розглянув питання юрисдикції і застосування Конвенції до дій британських сил в Іраку. Суд визнав, що Велика Британія мала юрисдикцію над особами, які перебували на британських військових базах в Іраку, і тому має нести відповідальність за дотримання їхніх прав згідно з Конвенцією [170]. Це рішення показало, як міжнародні операції з військовою участю мають враховувати права людини, незалежно від територіальної юрисдикції.

Справа «Identoba and Others v. Georgia» (2015) стосувалася нападів на учасників мирної ЛГБТ демонстрації в Грузії, яких поліція не змогла захистити. ЄСПЛ знайшов, що брак ефективного реагування з боку грузинських правоохоронних органів становить порушення статті 3 (заборона тортур) і статті 14 (заборона дискримінації) Конвенції [180]. Це рішення підкреслило важливість захисту прав меншин та обов'язок держав забезпечувати рівний захист усіх громадян перед законом.

Наведені рішення ілюструють, як ЄСПЛ використовує свою юрисдикцію для уточнення меж національного та міжнародного права, вирішення конфліктів між ними та захисту фундаментальних прав, що є критично важливим для підтримки верховенства права в усіх державах-членах.

Водночас практика ЄСПЛ має значний вплив на національну юриспруденцію та законодавство країн-членів Ради Європи. Через свої рішення ЄСПЛ не тільки вирішує конкретні справи, але й формує загальні принципи та норми, що повинні бути інтегровані в національні правові системи. Ці рішення часто викликають зміни у законодавстві, практиці та навіть конституційних положеннях країн, спонукаючи до реформ з метою забезпечення кращого захисту прав людини.

Один із прикладів такого впливу – це Справа «Dudgeon v. the United Kingdom» (1981), де ЄСПЛ визнав, що криміналізація гомосексуальних

відносин між згодними дорослими порушує право на приватне життя (стаття 8 Конвенції) [176]. Унаслідок цього рішення Велика Британія змінила своє законодавство, декриміналізувавши гомосексуальні стосунки. Схожі реформи відбулися у багатьох інших країнах Європи під впливом цього та наступних рішень Суду.

Рішення ЄСПЛ також мають важливий вплив на судову практику країн-членів. Суди національного рівня часто звертаються до юриспруденції ЄСПЛ під час розгляду справ, що стосуються прав людини, особливо коли національне законодавство або практика можуть бути не зовсім відповідними стандартам Конвенції. Таке посилення на рішення ЄСПЛ забезпечує не тільки високий рівень захисту прав людини, але й сприяє уніфікації правових стандартів у Європі.

Проте варто пам'ятати, що сучасні виклики у реалізації верховенства права часто пов'язані з політичними та соціальними змінами в країнах Європи. Наприклад, посилення націоналістичних та популістських рухів може призводити до звуження обсягу захисту прав людини. Такі тенденції вимагають від ЄСПЛ бути особливо пильним у своїх рішеннях, щоб запобігти ерозії основоположних правових принципів. Крім того, викликом є також реалізація рішень ЄСПЛ на національному рівні. Незважаючи на те, що рішення Суду є обов'язковими до виконання, деякі країни затримують або недостатньо ефективно імплементують ці рішення. Це стосується, зокрема, випадків, коли потрібні значні законодавчі або інституційні зміни. Забезпечення належного виконання рішень ЄСПЛ залишається одним із ключових аспектів ефективності правової системи Європи.

А загалом ЄСПЛ й далі адаптується до динамічного правового ландшафту Європи, видаючи рішення, які відображають сучасні правові, соціальні та політичні реалії. Це забезпечує його роль як важливого інструменту в захисті верховенства права, сприяючи стабільності, захисту прав людини та демократії в умовах, коли ці цінності можуть бути під загрозою.

2.2 Захист основоположних прав та свобод людини як основна складова принципу верховенства права

2.2.1 Роль зобов'язань держави у сфері прав людини в реалізації громадянами своїх прав

Як вже було зазначено в минулому розділі, верховенство права є основоположним принципом права, на якому будується вся його система, дотримання всіх складових цього принципу є найголовнішим завданням для всіх держав загалом. Аналізуючи цей принцип у міжнародному праві, О.А. Мірошниченко визначив, що верховенство права передбачає дотримання принципу правління, відповідно до якого всі особи, установи і структури, державні та приватні, зокрема сама держава, функціонують відповідно до законів, які були публічно ухвалені, рівною мірою виконуються, незалежно реалізуються судовими органами і які сумісні з міжнародними нормами та стандартами в області прав людини [90].

Україна, як і будь-яка правова держава, визнала у своїй Конституції, що утвердження верховенства права є основним завданням у побудові правової держави Україна. Тому цей принцип має застосовуватися у всіх сферах державного і суспільного життя, а особливо – в діяльності апарату державної влади. Оскільки саме його виконання забезпечує практичну реалізацію прав і свобод особи, безпосередньо гарантує невід'ємні природні права людини.

Захист фундаментальних прав у межах верховенства права означає, що держава зобов'язана захищати основні права та свободи громадян, які гарантовані Конституцією і міжнародними договорами.

Саме тому, досліджуючи цей принцип та враховуючи його спрямованість на реалізацію прав людини, питанням їхнього захисту має приділятися окрема увага.

На сьогодні існує досить розгалужена система захисту прав людини, яка на сучасному етапі розпочалась зі Статуту ООН, де було вперше закріплено на

міжнародному рівні обов'язок держав у співробітництві в області прав людини.

Ця система передбачає, як вже було зазначено в першому розділі цієї роботи, що захист прав людини має відбуватись на двох взаємопов'язаних між собою рівнях – національному та міжнародному. Вся специфіка полягає в тому, що національний рівень захисту прав людини є основним, адже саме всередині держави реалізуються відповідні права особи, які формуються на міжнародному рівні в межах діяльності відповідних міжнародних міжурядових організацій, які можуть проводити контроль за виконанням державами взятих на себе зобов'язань.

Норми Статуту ООН про обов'язок держав співпрацювати в галузі захисту прав людини відігравали й далі відіграють величезну роль у становленні міжнародно-правового захисту прав людини. Ці норми є найбільш загальним правовим зобов'язанням, на основі якого здійснюється все наступне міжнародне співробітництво в цій області. Це положення Статуту дозволило Генеральній Асамблеї ООН проголосити в 1948 р. Загальну декларацію прав людини.

Слід визначити, що Загальна декларація у своїй преамбулі чітко визначає, що ця конвенція має розглядатись як «загальний стандарт» або ідеал, до якого повинні прагнути всі держави та народи. Про це, зокрема, зазначав у своїй доповіді й голова Комісії ООН з прав людини на третій сесії Генеральної Асамблеї, на якій і було прийнято цей надважливий документ, визначивши Загальну декларацію з прав людини як основоположний документ, який має визнаватись загальним стандартом для досягнення усіма народами всіх держав [5, с. 58].

Система нормативних актів, яка наразі визначає міжнародні стандарти прав людини, була сформована вже в середині 80-х років минулого століття. І, крім згаданої Загальної декларації прав людини, на рівні ООН діють досить важливі документи, які її деталізують, – це Міжнародний пакт про

громадянські й політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права.

Міжнародний пакт про громадянські й політичні права є одним із ключових інструментів, який встановлює стандарти для захисту основних громадянських прав, включно з правом на життя, свободу слова, свободу зібрань, а також гарантіями справедливого судового розгляду. Комітет із прав людини, створений згідно з цим пактом, має повноваження розглядати скарги від індивідів, які стверджують про порушення їхніх прав державами-учасницями. Цей процес надає важливий міжнародно-правовий механізм для захисту індивідуальних прав на міжнародній арені.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права забезпечує захист другої категорії основних прав, таких як право на працю, соціальний захист, а також право на освіту та культуру. Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, що виконує моніторинг виконання конвенції, аналізує періодичні звіти держав-учасниць та видає рекомендації щодо поліпшення їхньої політики та законодавства у цих сферах. Цей механізм сприяє прогресивному розвитку стандартів прав людини та адаптації до змінних соціальних і економічних умов.

Ці механізми є важливими інструментами для забезпечення дотримання міжнародних стандартів прав людини, однак їхнє ефективне функціонування вимагає участі та координації різних міжнародних інституцій. Основні компоненти цієї системи включають міжнародні договірні органи, а також спеціальні процедури, які визначаються в межах ООН.

Міжнародні договірні органи, такі як Комітет з прав людини та Комітет з економічних, соціальних та культурних прав, відіграють головну роль у моніторингу виконання державами зобов'язань. Ці органи аналізують періодичні звіти держав, проводять обговорення з урядовими представниками та видають підсумкові зауваження, що містять рекомендації щодо покращення ситуації з правами людини. Окрім цього, вони можуть розглядати

індивідуальні скарги від осіб, які стверджують, що їхні права були порушені державою, яка ратифікувала відповідні конвенції [5. с. 60].

У цьому контексті не можна забувати і про спеціальні процедури ООН, включно з мандатами спеціальних доповідачів, незалежних експертів та робочих груп, що також є важливою частиною міжнародної системи захисту прав людини. Вони переймаються специфічними питаннями щодо проблемних країн, виконують моніторинг, збирають інформацію та оцінюють ситуацію з правами людини, виїжджаючи на місця та готуючи звіти з рекомендаціями для держав і міжнародних організацій.

Особливістю цього періоду розвитку міжнародного захисту прав людини є те, що поряд із універсальним рівнем, який функціонує під егідою ООН та її інституцій, також діє і регіональний рівень, який більше враховує традиції країн певного регіону.

У межах організацій, що діють на регіональному рівні, створені досить ефективні органи, що здійснюють нагляд за дотриманням державами своїх зобов'язань, як-от Страсбурзький суд чи Міжамериканський суд з прав людини, які забезпечують правовий захист прав людини, переважно в країнах, які є членами відповідних організацій. Ці суди розглядають справи, подані індивідами або державами, і можуть виносити обов'язкові рішення щодо виправлення порушень. Зокрема, як уже зазначалося, Суд має неабиякий вплив на розвиток законодавства та судової практики у країнах Європи, ставши своєрідною дієвою моделлю для забезпечення ефективного доступу до справедливого судового розгляду.

Отже, ця багаторівнева система дозволяє забезпечувати комплексний моніторинг та контроль за виконанням міжнародних зобов'язань у сфері прав людини, сприяючи забезпеченню прозорості, об'єктивності та незалежності в оцінці дотримання прав людини на всіх рівнях. Вона також підвищує рівень правової свідомості серед населення і сприяє утвердженню загальнолюдських цінностей у всьому світі.

Саме аналіз вищезазначених документів говорить про те, що наразі всі стандарти прав людини можна поділити на дві групи.

Права та свободи людини, які відповідно до Загальної декларації прав людини 1948 року поділяються на: громадянські, соціальні, політичні, соціально-економічні та культурні права, які має гарантувати держава. Це є найбільша група міжнародних стандартів прав людини.

Обмеження в реалізації прав та свобод людини. Нормативною основою для таких обмежень є стаття 29 Загальної декларації прав людини, яка насамперед встановлює, що у особи є певні обов'язки перед суспільством і що кожна людина у межах своїх прав може підлягати обмеженням, встановленим законом.

Фундаментальним значенням для розуміння цієї системи є визначення ролі держави в забезпеченні реалізації та захисті прав людини, які передбачені численними міжнародними документами. Адже саме на держави покладається основний обов'язок щодо гарантування прав для її громадян. У теорії міжнародного права прав людини така роль вже багато століть оцінюється через наявність у держави певних міжнародних зобов'язань.

Говорячи про зобов'язання держав у сфері прав людини як центральну складову цієї системи, можна визначити, що їхній розвиток також має багатовікову історію як для самих прав людини, так і їхнього захисту. Основу розуміння зобов'язань держав було закладено ще у 18 сторіччі у двох документах: Декларації незалежності США 1776 року та Французькій декларації прав людини і громадянина 1789 року, в яких було зазначено про основні принципи взаємодії держави і громадянина та закладено ідею обов'язку держави перед індивідом захищати та забезпечувати його невід'ємні природні права. А також було закладено перші обмеження права держави втручатись у права людини [32].

За такої умови роль держави у її взаємодії з громадянами залежить саме від групи прав, яку держава має гарантувати. У цьому контексті визначимо,

що ще з часів створення доктрини зобов'язань держави їх було поділено на «негативні» та «позитивні», що залежить від механізму реалізації прав особи та їх забезпечення з боку держави. Тож «дихотомія» зобов'язань держави підкреслює різницю між групами прав людини, які гарантовані положеннями міжнародного права, а саме: громадянськими (особистими), політичними правами – переважно забезпечуються негативними зобов'язаннями, суть яких полягає в утриманні від дій, що порушують або неправомірно втручаються у реалізацію особою свого права; соціальними, економічними та культурними правами, які переважно забезпечені позитивними зобов'язаннями і передбачають, що держава повинна вчиняти певні дії для виконання взятих на себе зобов'язань [155].

Водночас вчені, які надалі вивчали це питання, виходили за межі такої однозначної дихотомії прав. Цей своєрідний «прорив» у розумінні зобов'язань стався на початку 1980 років, коли було запропоновано підхід, за яким громадянським (особистим), політичним, соціальним, економічним та культурним правам треба кореспондувати такі три категорії зобов'язань: уникати від позбавлення, захищати від позбавлення та допомагати позбавленому [213]. Ця типологія надалі була підтримана іншими вченими, представниками ООН, зокрема А. Ейде, який по-іншому визначив ці три типи зобов'язань та назвав їх зобов'язаннями поважати, захищати та забезпечувати права людини, що надалі почали використовувати в усьому світі. Окремі дослідники вважають, що має застосовуватись чотиригранна система зобов'язань держави, тому поряд із зобов'язанням забезпечувати з'явилося зобов'язання просувати. Проте така позиція не отримала належної підтримки серед вчених та судових органів [164].

Тож можна сказати, що ці три типи зобов'язань визначають роль держави у забезпеченні захисту та поваги до прав людини. Досить важливим для розуміння системи зобов'язань держави є те, що зобов'язання у сфері прав людини мають як держави, так і приватні особи. Тому насамперед

зобов'язання у сфері прав людини полягають у встановленні правил взаємовідносин між державою та особою. Це означає, що саме держава має обов'язок захищати права людини, яка перебуває під її юрисдикцією. Проте теорія зобов'язань держави передбачає, щоб не тільки держава була зобов'язана гарантувати та забезпечувати права та свободи особи, але і приватні особи зобов'язані дотримуватись певної поведінки [155].

Вищезазначене означає, що як держава, так і приватні особи мають робити свій внесок у дотримання прав людини. Тому кожна особа повинна вносити свій вклад у режим дотримання прав людини. Хоча саме на державу покладається головне позитивне зобов'язання захищати права людей.

Тому такий порядок стає рушійною силою для обґрунтування потреби державного втручання, використання державою своєї влади, зокрема, державного примусу для ефективного захисту порушених прав громадян держави, які мають бути пропорційними завданій шкоді. Одним із рішень Суду, де міститься фундаментальне роз'яснення такого підходу, є рішення у Справі «X. and Y. проти Нідерландів» від 26 березня 1985 р., в якому розглядалась скарга на неспроможність держави порушити кримінальну справу проти особи, яка зґвалтувала дівчину з порушеннями розвитку, що, на думку заявника, порушувало статтю 8 Конвенції, де ЄСПЛ зазначив, що хоча вибір засобів, якими мають захищатись права особи, є виключно внутрішньодержавною справою, проте саме на державу покладається відповідальність за невжиття заходів для притягнення до відповідальності порушників. Також Суд зробив висновок, що коли йдеться про фундаментальні права, як-от важливі аспекти приватного життя, держава має реагувати на такі події досить радикально і обирати заходи, які можуть покарати порушників, а не тільки досягти відшкодування шкоди потерпілим, що можна досягти лише кримінальним правом [202].

Така система взаємних зобов'язань держави та приватних осіб лягає в основу розуміння того, що реалізація громадянами прав має обмежуватись. У

сучасній науковій літературі визначають, що для більш детального розуміння того, як мають функціонувати обмеження прав людини, треба визначитись із їхньою класифікацією, що дасть змогу уявити сутність обмеження та межі його поширення.

Так, заведено виділяти такі види обмеження прав людини за обсягом:

1) загальні, які можуть стосуватися всіх прав і свобод та діють щодо всіх осіб (як вимога про непорушення прав інших людей);

2) спеціальні, які використовуються щодо деяких прав і свобод (обмеження, що встановлюються в умовах воєнного або надзвичайного стану, а також в інтересах національної безпеки, і деякі інші), такі обмеження застосовуються тимчасово та діють для окремих прав та свобод;

3) окремі, стосовно певних прав (наявність судимості тягне за собою обмеження права виїзду за кордон) [130, с. 42].

У конвенційному механізмі захисту прав людини визначено загальні критерії правомірності втручання у права особи та меж відповідальності держави щодо забезпечення прав людини, які застосовуються до всіх видів обмежень. Традиційно це питання розглядається через так званий трискладовий тест, який включає такі складові: втручання у права людини має бути визначено у внутрішньодержавних законах, воно має відповідати законній меті та воно має бути необхідним у демократичному суспільстві.

Слід зазначити, що визначення того, чи передбачені певні обмеження законом, залежить від розуміння автономного поняття «закон». ЄСПЛ вкладає у це поняття все законодавство, що застосовувалось до певної ситуації у цій державі [174]. Це є як законодавчі та підзаконні акти, так і судова практика. Тобто це поняття відповідає сучасному розумінню закону, яке було описано в першому розділі цієї роботи.

Також внутрішнє законодавство має достатньо чітко вказати обсяг та спосіб здійснення відповідного рішення, що надається органам державної

влади для забезпечення особам мінімального рівня захисту, на який вони мають право при верховенстві права у демократичному суспільстві [195].

Після визначення того, чи є в державі відповідний закон, яким встановлені певні втручання у права особи (їх обмеження), визначається, чи відповідає обмеження прав визначеним законом цілям та чи є такі обмеження необхідними в демократичному суспільстві, тобто врівноважуються інтереси держави та суспільства з інтересами приватних осіб.

Фундаментальним у цьому плані є рішення у Справі «S.A.S v France» (2010), в якій Суд розглядав питання відповідності Конвенції обмеження прав людини засобами кримінального права.

У цій справі заявниця скаржилась, що держава поставила її в досить непросте становище, встановивши законом кримінальну відповідальність за носіння в громадських місцях одягу, який призначений для приховування обличчя, що є важливою частиною її приватного життя через релігійні переконання. На думку держави, таке втручання у права жінок переслідували дві легітимні мети: забезпечення громадської безпеки та повага до мінімального набору цінностей суспільства.

Аналіз цієї ситуації привів до того, що Суд визнав, що в цій ситуації є неприйнятними обмеження прав жінок для досягнення цілі щодо поваги до цінностей суспільства. Адже Франція вважає, що у такий спосіб порушується принцип гендерної рівності через те, що більшість населення країни це шокує, адже не відповідає загальноновизнаним культурним цінностям суспільства. Проте Суд визначив, що такий аргумент не може лягти в основу того, що носіння паранджі потрібно повністю заборонити жінкам, адже коли йдеться про обмеження прав таким радикальним способом, реалізація права, яке обмежується, може призвести до суттєвих обмежень прав інших осіб. Також носіння такого одягу є засобом ідентифікації особи до відповідної культури, повага до чого є основою для демократичної держави [196].

Іншого висновку Суд дійшов щодо громадської безпеки. Так, було визначено, що носіння паранджі дійсно може перешкоджати ідентифікації особи в громадському місці з метою запобігання небезпеці спричинення шкоди іншим особам. Водночас, коли йдеться про такі серйозні обмеження, як заборона через встановлення кримінальної відповідальності, воно може бути виправданими лише, коли існує реальна загроза безпеці індивідів або держави.

Такий підхід у реалізації обмежень прав людини. ЄСПЛ цим рішенням визнав, що держави мають певний ступінь розсуду в обмеженні прав, але ці обмеження не повинні бути такими, що знищують саме право. Однак у контексті пропорційності обмеження не повинні бути надмірними або автоматичними.

Тож втручання держави у права осіб, зважаючи на принцип верховенства права, завжди має передбачатись законодавством держави, тобто відповідати принципу законності, цілям, які ставить держава у відповідному законі, яким обмежуються права, та обов'язково має враховуватись, чиї інтереси в конкретному випадку постраждають більше – приватних осіб чи держави.

2.2.2 Відступ від зобов'язань в умовах правового режиму воєнного стану та роль практики Європейського суду з прав людини у цьому процесі

Спершу зазначимо, що і в науковій літературі та законодавстві, і в практиці ЄСПЛ правовий режим воєнного стану є складовою частиною надзвичайного стану, який відповідно має діяти в умовах надзвичайної ситуації.

Л.С. Криворучко визначила, що надзвичайна ситуація детермінується, як порушення звичних умов життя та діяльності людей, спричинене небезпечною подією або стихійним лихом, які можуть призвести до загибелі людей та втрати матеріальних цінностей [69, с. 23].

ЄСПЛ у своїх рішеннях також тлумачив це явище і визначав, що поняття «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації», яке міститься в положеннях статі 15 Конвенції, означає, що існує виняткова кризова ситуація або надзвичайна ситуація, яка впливає на усе населення і становить загрозу для усталеного життя громади, що формує державу [186]. Отже, надзвичайна ситуація виникає, коли життю людей або існуванню держави загалом загрожує небезпека. Саме тому в такому разі держава має діяти особливим чином, як відповідь на таку ситуацію, запроваджуючи спеціальні правові режими.

Тому цілком логічно, що держава за такої ситуації може більш суворо обмежувати громадян у реалізації ними своїх прав, за дотримання певних умов, визначених ст. 15 Конвенції, яка визначила такі умови правомірного відступу від зобов'язань:

- 1) відступ може мати місце тільки під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації;
- 2) заходи, що вживаються у відповідь на таку війну або суспільну небезпеку, не виходять за межі, яких вимагає гострота становища;
- 3) заходи не повинні суперечити іншим зобов'язанням [60].

За сталою практикою ЄСПЛ визначається, що у питанні існування такої виняткової ситуації органи Конвенції поклалися на оцінку національних органів влади.

Як зазначив Суд у Справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (§ 207): «Визначення того, чи загрожує «суспільна небезпека» життю нації, є насамперед обов'язком кожної Договірної Держави, оскільки вона несе відповідальність за «життя [своєї] нації». Через те, що національні органи влади безпосередньо та постійно мають справу з поточними нагальними потребами, вони загалом мають кращі можливості порівняно з міжнародним суддею для вирішення як питання наявності такої надзвичайної ситуації, так і питання про характер і масштаби відступів від зобов'язань, необхідних, щоб

їй запобігти. У цьому питанні пункт 1 статті 15 (...) залишає таким органам влади широкі межі оцінки» [181].

Отже, відповідно до практики Суду, визначення того, чи має місце в цьому випадку суспільна небезпека, покладається переважно на державу як головного гаранта прав і свобод на своїй території, і Суд як міжнародний орган не може втручатись у внутрішні справи держави.

Хоча слід наголосити, що в деяких своїх справах Суд надавав оцінку того, що може з погляду Конвенції розглядатись як таке, що підпадає під дію статті 15 ЄКПЛ. Так, наприклад, у рішенні у Справі «Lawless v Ireland» (1961) Суд визначив, що значення вислову «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» означає, що існує виняткова кризова ситуація або надзвичайна ситуація, яка впливає на усе населення і становить загрозу для усталеного життя громади, що формує державу. Тому можна визначити, що з погляду міжнародного права прав людини віднесення певної ситуації до такої, що може підпадати під дію статті 15, є досить оціночним. Тому такі ситуації мають визначатись у кожному випадку конкретно самою державою, проте вони мають відповідати загальному поняттю «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації» [186].

Водночас Конвенція захищає найважливіші права та свободи людини, які держава має зобов'язання поважати, надаючи пряму заборону на відступ від зобов'язань, що насамперед визначено пунктом 2 статті 15 ЄКПЛ – це право на життя (ст. 2), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій; заборона катувань (ст. 3); заборона рабства та примусової праці (п. 1 ст. 4); а також принцип – жодного злочину та покарання без закону (ст. 7).

Інші права, від яких не можна відступати, закріплені в додаткових протоколах до ЄКПЛ:

1) заборона застосування смертної кари за будь-яких обставин (Протокол № 13, ст. 1);

2) недопустимість притягнення особи до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення (Протокол № 7, ст. 4).

Слід визначити, що оскільки, ситуація, що розглядається відповідно до практики ЄСПЛ, є частиною загальної системи позитивного зобов'язання держави обмежити реалізацію прав приватними особами, вона загалом має відповідати загальним критеріям визначення правомірності втручання держави у права особи. Тому спершу потрібно з'ясувати, чи визначено законодавством, що в країні наявна критична ситуація, яка дозволить державі, відповідно до ч. 3 ст. 15 Конвенції, сповістити Раду Європи про відступ від своїх зобов'язань за Конвенцією.

Якщо говорити про Україну, то законодавчою основою визнання, що в Україні є «суспільна небезпека, яка загрожує життю нації», виступають Конституція України, Закон України «Про правовий режим воєнного стану», Указ Президента України № 64 від 24.02.2022 року «Про введення воєнного стану в Україні». Крім того, що ці нормативно-правові акти містять положення про підстави введення в Україні правового режиму воєнного стану, саме в них міститься інформація про умови, строки та межі втручання держави у права людини.

Саме ці положення в своїй сукупності є правовою основою для ухвалення численних змін до КК України, якими було передбачено нові підстави звільнення від покарання, проте більшою мірою зміни стосувались посилення відповідальності. Так, було передбачено нові покарання за правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану, а також встановлено нові склади кримінальних правопорушень.

Зокрема, було посилено відповідальність та доповнено низкою нових складів кримінальних правопорушень: ст. 436-2 (виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників); ст. 201-2 (незаконне використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або

безоплатної допомоги); ст. 111-2 (пособництво державі-агресору). Ст.ст. 111, 185, 186, 187, 189, 191 та інші КК України доповнено кваліфікованим складом у виді вчинення злочинів в умовах воєнного та надзвичайного стану та розширено коло злочинів, за які не застосовується давність. Це є досить позитивним моментом, адже у такий спосіб наша держава реагує на реалії сьогодення та захищає своїх громадян від неправомірних діянь.

Водночас аналіз судових рішень показує, що наразі в Україні під ознакою «в умовах воєнного або надзвичайного стану» розуміється вчинення будь-якого кримінального правопорушення, навіть такого, що не пов'язане з бойовими діями.

До такого висновку дійшла й Об'єднана палата ККС ВС у постанові у Справі № 722/594/22, де було розтлумачено, що вираз «в умовах воєнного стану» в контексті частини 4 ст. 185 КК України потрібно розуміти так, що кримінальна відповідальність, передбачена цією нормою, має наставати за діяння, вчиненого в умовах воєнного стану на території, на якій він введений. А положення статті 67 КК України в частині обставини, що обтяжує покарання «з використанням умов воєнного або надзвичайного стану», треба застосовувати в аспекті індивідуалізації кримінальної відповідальності, тобто враховуючи його як обставину, яка обтяжує покарання, що за всіма правилами не застосовується в аналізованій ситуації [106]. Отже, ВС визначає, що кваліфікаційна ознака «в умовах воєнного стану» має застосовуватись до всіх кримінальних правопорушень, в яких вона передбачена, незалежно від того, стосується правопорушення бойових дій чи ні.

Тому є потреба вивчити питання щодо правомірності такого посилення відповідальності. Зазначимо, що з погляду міжнародного права вирішення проблеми прав людини в умовах збройного конфлікту є надзвичайно складним і потребує ґрунтовного аналізу для визначення тих критеріїв, які дозволять встановити відповідність внутрішнього законодавства держави міжнародним стандартам прав людини в такій непростій ситуації.

Слід визначити, що проблема прав людини в умовах збройного конфлікту є надзвичайно актуальною в міжнародному публічному праві, бо хоча збройні конфлікти завжди були предметом жвавих обговорень та дискусій, все одно внаслідок процесів глобалізації й тих проблем, які приховують у собі конфлікти кінця 20 – початку 21 ст., появи великої кількості біженців у інших країнах, а також залучення до їхнього урегулювання багатьох держав і міжнародних організацій, збройні конфлікти набувають все більш нових характеристик, що потребує осмислення з погляду захисту прав людини, яка опинилась у зоні такого конфлікту [163].

Ключовими галузями, на основі якої здійснюється міжнародно-правове регулювання відносин воєнного часу, є Міжнародне гуманітарне право (МГП) та Міжнародне право прав людини (МППЛ), які діють паралельно в умовах збройного конфлікту, що є однією з причин складності правового регулювання.

У сучасному міжнародному праві обґрунтовуються різні теорії щодо взаємодії цих двох галузей права, проте наразі переважною більшістю вчених підтримується думка, що МГП і МППЛ по суті схожі, але це дві різні галузі міжнародного права, які доповнюють одна одну.

Кожна з цих галузей має свій предмет регулювання, свої методи, особливі джерела та галузеві принципи. Таку концепцію, хоч і не одразу, підтримав «батько» самого терміну «МГП» Жан Пікте, який визначив, що МГП є важливою частиною міжнародного публічного права, яка надихається ідеями людяності, проте зосереджується на захисті індивідів саме під час війни, і що МГП і МППЛ є «близькими, проте різними і мають залишатися такими, оскільки вони чудово доповнюють одне одного» [222, с. 256].

Надалі ці доктринальні положення як важливі джерела міжнародного права були покладені в тексти документів ООН та рішення Міжнародного суду ООН. Так, у 36-му Загальному коментарі (2018) Комітету з прав людини при ООН було визначено в контексті ст. 6 (право на життя) Міжнародного пакту

про громадянські та політична права, що, як і решта Пакту, стаття 6 продовжує застосовуватися також у ситуаціях збройних конфліктів, до яких застосовуються норми МГП, зокрема і щодо ведення воєнних дій. Хоча норми МГП можуть мати значення для тлумачення та застосування статті 6, коли ситуація вимагає їхнього застосування, обидві сфери права є взаємодоповнювальними, а не взаємовиключними [208]. Ця позиція була підтверджена і Міжнародним судом ООН у прийнятому рішенні в справі щодо збройних дій на території Конго (Демократична Республіка Конго проти Уганди, 2005 р. «Armed Activity on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda)» [168].

Проте у більшості випадків норми МППЛ є загальними (*lex generalis*), адже вони містять в собі певні права, які мають діяти як в мирний час, так і в умовах збройного конфлікту. В останньому вони мають застосовуватись за відповідних критеріїв, які визначаються нормами МГП *lex specialis*.

Наприклад, МС ООН ухвалив, що заборона на свавільне позбавлення життя, завбачена МППЛ, застосовується також і під час збройного конфлікту, однак критерій того, що саме представляє собою свавільне позбавлення життя в контексті воєнних дій визначається нормами МГП, яке є *lex specialis*, спеціально призначеним для регулювання таких ситуацій. Аналогічним чином питання про те, чи є інтернування цивільної особи або військовополоненого державою, яка бере участь в міжнародному збройному конфлікті, свавільним затриманням, забороненим відповідно до МППЛ, має вирішуватися на підставі положень ЖК III і IV, які є *lex specialis*, спеціально призначеним для регулювання інтернування в таких ситуаціях [218].

Іншим досить поширеним способом взаємодії є випадки, коли під час збройного конфлікту до певної ситуації має застосовуватись або МППЛ, або МГП. З погляду цього дослідження цікавим є саме перший випадок, прикладом чого є ступінь вручання держави засобами кримінального права у права особи, яка вчинила звичайне правопорушення на території держави, в

якій відбувається збройний конфлікт, але з причин ніяк не пов'язаних із цим конфліктом, будуть надаватися не МГП, а виключно МППЛ і національним кримінальним законодавством.

Тому наведені вище варіанти можливої дії норм МППЛ та МГП визначають, що в умовах збройного конфлікту можуть існувати ситуації, коли не мають застосовуватись норми лише МППЛ, без врахування певних норм, що регулюють правила, які мають діяти в умовах конфлікту.

Слід зазначити, що визначення правомірності втручання держави у права осіб та застосування відповідних норм розглядалось судовими органами держав ще до появи сучасного МППЛ та МГП. Так, першу у світі спробу з реалізації положень щодо введення в дію обмежень прав і свобод людини зробив Президент США Авраам Лінкольн у 1863 році, підписавши Акт обмеження дії Habeas Corpus [129].

Судова практика Верховного суду Сполучених Штатів Америки з цього приводу була неоднозначною. Адже в одних рішеннях, як-от у Справі «*Ex parte Vallandigham*», Верховний суд США відмовився визнавати свою юрисдикцію щодо рішень, винесених військовими судами. Проте у рішенні у Справі «*Ex parte Milligan*», в якій розглядалось питання засудження чотирьох чоловіків – за змову проти влади, допомогу противнику, підготовку замаху, Суд дійшов висновку, що військовий суд не мав права виносити рішення щодо цивільних, якщо існували цивільні суди з юрисдикцією на тій же території [там само].

Тож можна зробити досить важливий висновок щодо основних засад функціонування відносин держави з громадянами під час воєнного стану. Адже загалом виправданим є те, що не по всій державі може бути запроваджено режим воєнного стану з огляду на безпекову ситуацію. Не завжди на всій території держави йдуть активні бойові дії, де мають працювати закони війни. Тому цілком логічно, що не на всій території мають діяти однакові обмеження щодо реалізації прав і свобод.

Звертаючись до практик ЄСПЛ із цього питання, слід визначити, що Суд ще не розглядав питання правомірності відступу від зобов'язань в умовах ситуації, яка загрожує життю нації в подібних умовах, які наразі наявні в Україні. Адже ще жодна держава Ради Європи не опинялась у такій ситуації. Проте все одно до ситуації, що склалась зараз у нашій державі, можна застосувати принципи, які ЄСПЛ використовує для визначення правомірності відступу від зобов'язань в умовах надзвичайної ситуації.

Насамперед визначимо, що аналіз практики Суду з цього питання дає розуміння, що розгляд питання відступу в умовах надзвичайної ситуації має розглядатись завжди в контексті права, яке порушується [186]. Також Судом визначено, що всі вжиті державою заходи мають бути співмірними тому, що вимагає гострота становища, викликана збройним конфліктом, що визначено статтею 15 ЄКПЛ. Тобто, чи дійсно заходи, які вживаються державою, є відповіддю на надзвичайну ситуацію [173].

Тому, з огляду на проведене дослідження, вважаємо, що ця ознака може застосовуватись лише до правопорушень, вчинених на окупованих територіях, територіях, де ведуться активні бойові дії, що в Україні визначається наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, та на інших територіях, підконтрольних Україні, проте якщо таке правопорушення пов'язане з умовами воєнного стану.

Тобто, з огляду на практику ЄСПЛ та досвід інших держав у врегулюванні суспільних відносин під час збройного конфлікту, держава має встановлювати обмеження прав людини відповідно до гостроти становища. У протилежному випадку діяння мають оцінюватись державою, як у мирний час. Досягнення цього, на наш погляд, у ситуації з кримінальною відповідальністю осіб може відбутись через формування загальної практики національних судів шляхом формування ВС правової позиції, якою буде розтлумачено положення «в умовах воєнного або надзвичайного стану», яка має застосовуватись

судовими органами лише щодо діянь, які вчиняються під час та у контексті збройного конфлікту.

2.3 Значення правових позицій Європейського суду з прав людини для забезпечення принципу «non bis in idem» в Україні

Принципи права відіграють фундаментальну роль у правотворчій діяльності, оскільки вони формують основу для розробки, інтерпретації та застосування законодавства. Ці принципи, будучи загальними керівними ідеями, забезпечують цілісність та послідовність юридичного регулювання, встановлюють основні цінності та нормативні орієнтири для законодавців, суддів, юристів та громадян [141]. Вагому роль для забезпечення уже розглянутого основного для правової системи принципу верховенства права в кримінальному праві відіграє заборона повторного судового переслідування державою особи за ті самі злочини, і вважається фундаментальним правом, закріпленим у багатьох юридичних системах світу, включно з Україною [74].

Проте в науці кримінального права немає однозначної позиції щодо визнання «non bis in idem» самостійним принципом кримінального права. Одні вчені вважають його частиною іншого принципу. Так, В.О. Гацелюк розглядає максимум «не двічі за одне» не як самостійний принцип кримінального права, а як один з елементів принципу законності [26]. А от, наприклад, І.М. Гнатів, опираючись на загальну теорію права, намагається обґрунтувати доцільність визнання «non bis in idem» галузевим принципом кримінального права [30].

Ми більше схиляємось до позиції, що «non bis in idem» є самостійним принципом. Адже він є визнаним у всьому світі, про що свідчить включення «non bis in idem» до всіх міжнародних документів, що стосуються притягнення осіб до кримінальної відповідальності. І це свідчить про важливість цього принципу.

Також потрібно наголосити, що, як було визначено в попередньому розділі, важливість цього принципу визначається ще й тим, що відступ

держави від зобов'язання утримуватись від повторного судового переслідування особи за ті самі злочини є неможливим навіть в умовах надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації.

З огляду на таку важливість цього принципу, він посідає чільне місце в багатьох міжнародних документах та вже є відповідним міжнародним стандартом, який визначається і у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що впливає на вітчизняні законодавчі та судові процеси.

Принцип «*non bis in idem*», який запобігає повторному переслідуванню особи за один і той же злочин, має широке застосування в українському законодавстві. Положення щодо цього принципу містяться у Конституції України (Стаття 61 Конституції України стверджує, що «ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення»). Тому це фундаментальне положення закріплює принцип на найвищому законодавчому рівні. Стаття 2 (ч. 3) КК України зазначає, що «Ніхто не може бути притягнений до кримінальної відповідальності за те саме кримінальне правопорушення більше одного разу» [73]. Ця стаття прямо застосовує принцип «*non bis in idem*» у кримінальному правосудді.

Низка положень Кримінального процесуального кодексу також регулює процедурні аспекти, що гарантують застосування принципу «*non bis in idem*», забороняючи повторне порушення кримінальних справ за фактами, які вже були розглянуті. І хоча принцип «*non bis in idem*» традиційно застосовується у кримінальному праві, він також має певне застосування в адміністративному праві, де особа не повинна бути покарана двічі за одне й те саме адміністративне правопорушення. Законодавство щодо адміністративних правопорушень також вимагає узгодженості з цим принципом.

Окрім зазначеного, Україна як сторона міжнародних договорів, зокрема Європейської конвенції з прав людини, зобов'язана виконувати свої

міжнародні зобов'язання, що включають застосування принципу «non bis in idem» у відповідності до статті 4 Протоколу № 7 Європейської конвенції.

У найбільш широкому значенні принцип «non bis in idem» тлумачиться у наукових роботах на основі трьох ключових аспектів. Перший аспект буквально відтворює латинський вислів «nemo debet bis vexari pro una et eadem causa», що перекладається як «ніхто не повинен бути суджений двічі за ту ж саму справу», тим самим відстоюючи права окремих осіб та інтереси суспільства загалом [236].

Другий аспект підкреслює, що один раз закінчивши кримінальне переслідування з визначенням вини або невинуватості особи, повторне переслідування за ті ж дії та на підставі тих самих доказів є неприпустимим. Це підтверджує правило, згідно з яким обвинувачення у вчиненні певного злочину можна ініціювати лише один раз, після чого жодне подальше судове переслідування не дозволяється.

Третій аспект заснований на повазі до раніше прийнятих судових рішень з аналогічних питань.

Вивчення європейських академічних джерел та попередніх досліджень на тему впливу правових позицій ЄСПЛ на забезпечення принципу «non bis in idem» виявляє неабиякий інтерес до цієї проблематики серед юридичної спільноти [26]. Принцип «non bis in idem», який забороняє повторне судове переслідування за ті самі факти, є одним із базових елементів правової захищеності особи в європейській правовій традиції і має міцне закріплення в статті 4 Протоколу № 7 до Європейської конвенції з прав людини. Не оминули увагою дослідження принципу «non bis in idem» й українські науковці, зокрема В. Гацелюк [26], І. Гнатів [29], О. Дроздов [39] Т. Луцький [82], С. Хилюк [153] тощо.

Низка досліджень, опублікованих в європейських юридичних журналах, присвячена прямому та опосередкованому впливу рішень ЄСПЛ на національні правові системи у контексті реалізації цього принципу. Адже

ЄСПЛ надає великого значення не тільки формальному визнанню принципу «*non bis in idem*», але і його реальному впровадженню в національні правові системи держав-членів. Зокрема, Суд аналізує, чи дотримуються процедурні гарантії в контексті цього принципу, вивчаючи кожен окремий випадок з огляду на обставини справи. Це включає перевірку, чи були попередні рішення справедливими та чи були дотримані процедурні права осіб під час попередніх судових розглядів. Тобто ЄСПЛ не тільки визначає порушення з боку держав-членів, але й формує прецедентне право, яке обумовлює необхідність реформ у національних правових системах, забезпечуючи більшу конгруентність з Європейською конвенцією з прав людини [204, 212].

Дослідження також звертають увагу на інші значущі випадки, де ЄСПЛ визнавав порушення цього принципу, аналізуючи наслідки таких рішень для національних правових систем. Вони демонструють, як саме судова практика ЄСПЛ стимулює зміни в національному законодавстві та судовій практиці, що сприяє захисту прав людини [39]. Часто такі дослідження включають порівняльний аналіз різних правових систем європейських країн, висвітлюючи успішні практики та проблемні аспекти в імплементації рішень ЄСПЛ. Водночас значна частина європейської академічної літератури наголошує на важливості розуміння юридичних принципів та норм ЄСПЛ не тільки з погляду їхнього впливу на національне законодавство, але й з погляду формування єдиної європейської правової культури, заснованої на повазі до прав людини [204, 212]. Такі дослідження вважаються особливо важливими для забезпечення прозорості, передбачуваності та справедливості в правосудді, сприяючи підвищенню довіри громадськості до правової системи.

Тому правові позиції ЄСПЛ щодо цього принципу становлять особливий інтерес для України, зокрема – у контексті реформування національної судової системи та гарантування прав людини. Через кейси, розглянуті ЄСПЛ, Україна отримала чіткі вказівки щодо потреби захисту прав осіб, які вже були судимі або звільнені від відповідальності. Також ЄСПЛ звертає увагу на дотримання

принципів справедливості, прозорості та недопущення зловживань у кримінальному правосудді.

Для аналізу впливу рішень ЄСПЛ на українське законодавство використовуються різноманітні методи дослідження, які включають як кількісний, так і якісний аналіз. Серед основних методів можна виділити аналіз нормативно-правових документів, порівняльно-правовий аналіз, а також вивчення судової практики ЄСПЛ та її рецепцію в національній судовій системі [39]. Аналіз нормативно-правових документів дозволяє виявити зміни в законодавстві, які були внесені під впливом виконання рішень ЄСПЛ. Цей метод включає в себе детальне вивчення законів, підзаконних актів, постанов Верховної Ради України та інших регуляторних документів, що були адаптовані або змінені в результаті виконання зобов'язань за статтями Європейської конвенції з прав людини.

Порівняльно-правовий аналіз є ще одним важливим інструментом у визначенні впливу практики ЄСПЛ на українське законодавство. Цей метод дозволяє аналізувати та порівнювати норми внутрішнього законодавства з рішеннями ЄСПЛ, виявляючи розбіжності та аналізуючи ступінь їхньої відповідності стандартам, встановленим Європейською конвенцією. Порівняльний аналіз включає не тільки правові норми, але й судові рішення, що дозволяє оцінити не тільки формальне впровадження змін, а й реальну практику їхнього застосування[86].

Значну роль у дослідженні відіграє аналіз судової практики. Вивчення рішень ЄСПЛ, що стосуються України та їхнього впливу на національну судову практику, дозволяє зрозуміти, як міжнародні стандарти прав людини інтегруються в українське правосуддя. Особливу увагу приділяється кейсам, де ЄСПЛ вказує на потребу змін у національному законодавстві чи судовій практиці, щоб відповідати вимогам Конвенції.

Також важливо використовувати якісні методи, такі як експертні інтерв'ю та аналіз думок фахівців, що дозволяє отримати глибинне розуміння

проблематики від тих, хто безпосередньо залучений у процеси впровадження та застосування рішень ЄСПЛ в Україні. Інтерв'ю з юристами, судьями, науковцями та правозахисниками забезпечують цінні інсайти щодо викликів та перспектив адаптації української правової системи до європейських стандартів. Загалом комплексний підхід до дослідження, що включає кількісні та якісні методи, забезпечує всебічне вивчення теми, дозволяючи не лише виявити проблеми, але й вказати на можливі шляхи їх розв'язання в контексті діяльності ЄСПЛ та його впливу на українське правосуддя.

Вкрай важливим видається використання доктринального аналізу, який включає в себе вивчення юридичних доктрин, наукових праць та публікацій з теми. Цей метод дозволяє осмислити та синтезувати різноманітні наукові погляди та теорії, пов'язані з принципом «non bis in idem» та його адаптацією в українському правовому контексті під впливом ЄСПЛ [39, 153]. Академічний аналіз також сприяє з'ясуванню, як зміни, внесені на основі практики ЄСПЛ, впливають на правову визначеність та передбачуваність, зміцнення правової держави в Україні.

Доповненням до доктринального аналізу є метод статистичного аналізу даних, який застосовується для оцінки кількості випадків застосування принципу «non bis in idem» в українській судовій практиці, а також для аналізу тенденцій щодо звернень до ЄСПЛ від України за порушеннями цього принципу [90]. Статистичний аналіз дозволяє не тільки оцінити масштаб проблеми, але й виявити потенційні зони ризику, де можуть виникати систематичні порушення.

Крім того, важливим інструментом є аналіз сценаріїв та моделювання можливих наслідків змін у законодавстві на основі рішень ЄСПЛ. Цей метод включає розробку теоретичних моделей, які дозволяють прогнозувати зміни у правовій системі та їхній вплив на застосування принципу «non bis in idem». Сценарний аналіз може допомогти у визначенні найбільш ефективних

стратегій для імплементації міжнародних стандартів у національну практику, а також у розробці рекомендацій для законодавчих та судових органів.

Застосування цих методів дозволяє отримати комплексне уявлення про вплив рішень ЄСПЛ на українське законодавство і судочинство, а також сприяє розробці стратегій для подальшого вдосконалення правової системи України відповідно до міжнародних стандартів. До того ж академічні дослідження у цій галузі зазвичай фокусуються на кейс-аналізі рішень ЄСПЛ, особливо на тих, що мають прецедентне значення для розвитку правової доктрини принципу «non bis in idem» [82].

Доволі важливим є той момент, що ЄСПЛ також розглядає питання про остаточність рішення, що має вирішальне значення для застосування принципу «non bis in idem». Відповідно до Європейської конвенції, рішення вважається остаточним, якщо за національним правом проти нього не може бути подано засобів юридичного захисту. Таке тлумачення дозволяє уникнути ситуацій, коли особу можна повторно судити за ті ж обставини, якщо попереднє рішення не набуло остаточності. Однак у деяких випадках питання про те, чи є рішення остаточним чи ні, не є релевантним, якщо не існує реального дублювання судових проваджень, а, імовірніше, наявна комбінація проваджень, які розглядаються як такі, що становлять єдине ціле (наприклад – *Jóhannesson and Others vs. Iceland*, § 48) [182]. У цьому випадку Суд не вважав за потрібне визначати, коли і чи став перший розгляд справи остаточним, оскільки ця обставина не вплинула на оцінку взаємозв'язку між ними .

Крім того, ЄСПЛ акцентує увагу на необхідності врахування міжнародних норм та стандартів у разі застосування принципу «non bis in idem». Суд звертає увагу на міжнародну консистенцію та координацію у застосуванні цього принципу, щоб забезпечити його ефективне та однакове застосування в усіх державах-учасниках Конвенції. Важливим аспектом є його роль як гарантії проти неправомірного використання державною владою своїх ресурсів для переслідування осіб, вже виправданих або засуджених, що сприяє

зміцненню принципів верховенства права та захисту прав людини на міжнародному рівні. Зрештою, саме рішення Європейського суду з прав людини щодо принципу «non bis in idem» відіграють вирішальну роль у формуванні сучасного тлумачення цього принципу в міжнародному праві.

Врешті-решт, принцип, який захищає особу від повторного судового переслідування за той самий злочин, коли справа вже була остаточно вирішена, знаходить своє вираження в багатьох рішеннях ЄСПЛ, кожне з яких сприяє глибшому розумінню його застосування.

Одне з фундаментальних рішень, що формувало практику застосування принципу «non bis in idem», було винесено у Справі «Градінгер проти Австрії» (23.10.1995 р.) (GRADINGER v. AUSTRIA). У цій справі Мартін Градінгер був спочатку засуджений за порушення правил дорожнього руху, що призвело до смерті людини, і пізніше – за ненавмисне вбивство за тими самими обставинами в іншому судовому процесі. ЄСПЛ дійшов висновку, що подвійне переслідування за одні й ті ж дії порушує статтю 4 Протоколу № 7 до Європейської конвенції з прав людини [178]. Це рішення стало ключовим у підтвердженні ідеї, що правові системи повинні забезпечувати не тільки формальне, але й фактичне дотримання принципу недопущення подвійного переслідування.

Надалі ці позиції були уніфіковані у базовому рішенні у справі «Сергій Золотухін проти Росії» (10.02.2009 р.), у якій Суд визнав порушенням у тому, що заявника спочатку було притягнуто до адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство, а потім було засуджено за аналогічних фактів за кримінальне хуліганство. Факти в адміністративній та кримінальній справі відрізнялись тільки тим, що у другому була погроза застосування насильства. Важливість цього рішення ЄСПЛ полягає в тому, що в ньому було надано загальне роз'яснення щодо елементів аналізованого принципу.

Так, було визначено, що передусім аналізовану норму слід розуміти як заборону на кримінальне переслідування, а також на судовий розгляд у

частині, що стосується вторинного правопорушення, якщо вони впливають з ідентичних фактів або з фактів, які є по суті тими ж. І до того ж ці факти, які складають фактичні обставини кожної з двох справ, мають бути нерозривно пов'язані між собою у часі та просторі (елемент *idem*).

Також було визначено важливість того, що за першим провадженням особа має бути засуджена та це рішення має бути остаточним, водночас у цьому рішенні ЄСПЛ сформував досить важливий висновок, що стаття 4 Протоколу № 7 не обмежується лише правом не бути двічі покараним, а також надає право не піддаватися судовому переслідуванню двічі. Це положення застосовується навіть коли особі було лише висунуто обвинувачення у провадженні, що не завершилось засудженням [198].

Вищезазначені положення, які були напрацьовані Судом багаторічною практикою, були досить фундаментально ним переглянуті в 2019 році у рішенні Великої Палати у Справі «A and B v. Norway». У цьому рішенні Суд вперше визначив, що оскільки критерії Енгеля, застосовані Судом, можуть поширювати кримінальний аспект практики ЄСПЛ на провадження, які не належать традиційно до кримінального права, було зазначено, що і положення Конвенції мають застосовуватись не з однаковою суворістю до всіх правопорушень. Це стає можливим завдяки тому, що адміністративне провадження не несе суттєвого рівня стигматизації, як традиційне кримінальне, а тому малоімовірно, що таке об'єднання проваджень може покласти надмірний тягар на винну особу [169].

Отже, як можна побачити з проаналізованої вище справи, ЄСПЛ допускає, що держава може застосувати подвійні провадження з визнанням певних умов, що суттєво змінило логіку розуміння принципу «*non bis in idem*», яка була вкладена у рішенні Великої Палати у справі «Сергій Золотухін проти Росії».

Загалом правові позиції ЄСПЛ активно впливають на розвиток правових систем країн-членів, включно з Україною, через свої рішення, що торкаються

принципу «non bis in idem». Зокрема, рішення ЄСПЛ у справах, що стосуються України, визначають ключові аспекти правової практики, які потребують реформування або уточнення для забезпечення дотримання міжнародних стандартів прав людини. Варто зазначити, що рішення ЄСПЛ у справах, пов'язаних з Україною, стимулюють важливі правові реформи і забезпечують більшу відповідність українського законодавства міжнародним стандартам.

Це важливо для зміцнення верховенства права та захисту основних прав і свобод громадян. Рішення ЄСПЛ служать не тільки як інструмент контролю за дотриманням прав людини, але й як важіль для здійснення необхідних змін у національній судовій системі. І хоча прямі рішення ЄСПЛ, які спеціалізуються на порушеннях принципу «non bis in idem» у контексті України не є численними, деякі інші рішення, що стосуються повторного переслідування, можуть дати уявлення про взаємодію між національною судовою системою та вимогами міжнародного права.

Одним із яскравих прикладів, що ілюструють застосування ЄСПЛ принципу «non bis in idem» у контексті України, є Справа «Олександр Волков проти України» (Oleksandr Volkov v. Ukraine). У цій справі ЄСПЛ розглядав питання повторного притягнення до відповідальності колишнього судді Верховного Суду України [191]. Справа посіла важливе місце в контексті дискусій про судову реформу в Україні та продемонструвала, як важливо забезпечити, щоб особу не було повторно судимо за злочин, за який вона вже була виправдана або засуджена.

Окрім того, це рішення ЄСПЛ підкреслило потребу внесення змін у судову практику та законодавство України для усунення можливостей для повторного судового переслідування. Як уже згадувалося, доволі важливою у таких випадках є потреба в законодавчому забезпеченні критеріїв, що визначають остаточність рішення в контексті національного законодавства, що дозволить уникнути множинності судових рішень щодо одних і тих же обставин.

Інша важлива Справа «Нечипорук та Йонкало проти України» (21.04.2011 р.) (Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine) цікава тим, що у ній розглядалися питання щодо повторного судового переслідування за адміністративним та кримінальним звинуваченням за ті ж самі дії [189]. Рішення стало черговим нагадуванням про необхідність чіткого розділення юрисдикцій і запобігання ситуаціям, коли одна і та ж особа може бути неодноразово притягнута до відповідальності в різних формах за одні й ті ж дії.

Ще одним із прикладів є Справа «Яременко проти України» (12.06/2008 р.) (Yaremenko v. Ukraine), де скарга стосувалася повторного кримінального переслідування за ті ж самі дії, що вже були предметом судового розгляду. ЄСПЛ зосередив увагу на потребі захисту осіб від повторного судового переслідування за вже розглянуті злочини, які важливі для дотримання стандартів справедливого судочинства та прав людини. Суд зазначив, що визнання заявника винним у вчиненні злочину 1998 року ґрунтувалося головним чином на його зізнанні, яке було отримане слідчими у відсутності адвоката заявника. До того ж наступного дня після вчинення цього зізнання заявник його заперечив. І хоча згодом, у березні 2001 року, він знову його підтвердив, проте надалі заявник безповоротно став на позицію відмови від нього. «Суд шокував той факт, що заявника процесуально було поставлено у таку ситуацію, в якій він був змушений відмовитися від адвоката і свідчити проти себе. Суд відзначив, що обставини вчинення заявником зізнання без присутності адвоката та відмови від цього зізнання наступного дня, коли адвокат вже був присутнім під час допиту, свідчать про вразливість ситуації заявника та про його справжню потребу в отриманні належної юридичної допомоги» [203]. Це рішення нагадало Україні не лише про дієвість принципу «non bis in idem», але і про необхідність забезпечення належного і справедливого процесуального розгляду справ.

Є ще один важливий аспект, який потрібно врахувати, – це загальні рекомендації ЄСПЛ щодо правових процедур у країнах-членах, які стосуються принципу «non bis in idem». Навіть якщо конкретні рішення за справами проти України та інших країн можуть не вирішувати це питання безпосередньо, загальні коментарі та вказівки в рішеннях можуть слугувати орієнтиром для майбутніх реформ. Наведені приклади свідчать про процес адаптації, який досі триває, та розвитку української правової системи в контексті забезпечення прав і свобод згідно з міжнародними зобов'язаннями. Вони також вказують на необхідність подальших реформ, спрямованих на підвищення ефективності правосуддя та зміцнення захисту прав людини в Україні.

Оцінка потенційного впливу рішень Європейського суду з прав людини на правову практику в Україні, особливо в контексті виконання принципу «non bis in idem», є важливою для розуміння динаміки та еволюції правової системи держави. Рішення ЄСПЛ не тільки формують правові стандарти, але й сприяють узгодженню національного законодавства з міжнародними правовими нормами, стимулюючи суттєві зміни у судовій практиці.

Крім того, якщо вести мову про вплив рішень ЄСПЛ у контексті України, почасти йтиметься про ширші проблеми судової реформи та дотримання прав людини, що підкреслює потребу комплексного підходу до реформування правової системи з метою її гармонізації з міжнародними стандартами та вимогами. І хоча в Україні цей принцип «non bis in idem» вже інтегровано в законодавство, його застосування може стикатися з викликами, пов'язаними з розмежуванням кримінальних та адміністративних проваджень, а також із конкретною інтерпретацією і виконанням судових рішень [85]. Рішення ЄСПЛ сприяють зміцненню правової визначеності, надаючи детальні вказівки щодо критеріїв та умов застосування принципу, що дозволяє уникнути правової невизначеності та арбітражності у судовому процесі.

Окрім зазначеного, рішення ЄСПЛ мають індуктивний вплив на формування правосвідомості та правової культури в Україні. Вони виступають

як механізм для підвищення обізнаності серед правників, суддів, адвокатів та громадськості щодо стандартів захисту прав людини. Це також може сприяти підвищенню довіри до судової системи та зміцненню демократичних інститутів в країні.

Можна прогнозувати, що у майбутньому рішення ЄСПЛ стимулюватимуть додаткові правові реформи та вдосконалення чинних норм і процедур. Це включає уточнення законодавчих формулювань, впровадження більш строгих гарантій проти повторного переслідування і надання більш ясних процедурних керівництв для їхнього застосування. Такий розвиток може підсилити захист громадянських прав і свобод відповідно до європейських стандартів, забезпечуючи більш справедливий та ефективний правовий процес.

Отже, вплив рішень ЄСПЛ на правову систему України, особливо у контексті застосування принципу «non bis in idem», є значним та багатограним. Ці рішення не лише формують правову базу, а й визначають стратегічний напрямок для подальшого розвитку правових інститутів, сприяючи тим самим захисту основоположних прав і свобод на території України.

З огляду на важливість принципу «non bis in idem» для забезпечення справедливості та правової визначеності в Україні, можна виокремити низку ключових пропозицій щодо покращення законодавчих та судових механізмів. Такі рекомендації передусім мають бути спрямовані на усунення наявних недоліків і впровадження стійких процедур, які забезпечать дотримання цього принципу відповідно до міжнародних стандартів.

По-перше, доречно дещо зміцнити законодавче закріплення принципу «non bis in idem» з більш чіткими вказівками щодо його застосування. Так, в Україні вже є Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». І його стаття 13 присвячена «Заходам загального характеру», якими є «заходи, спрямовані на усунення зазначеної в

Рішенні системної проблеми та її першопричини, зокрема: а) внесення змін до чинного законодавства та практики його застосування....». Тому законодавство має включати детальні положення, що визначають, як саме і в яких випадках застосовується цей принцип, уникнення повторного переслідування за одне й те саме діяння, якщо вже є остаточне судове рішення. Це вимагає, зокрема, перегляду КК України та Кримінального процесуального кодексу з метою забезпечення повної відповідності ЄКПЛ.

По-друге, важливим є впровадження процедурних гарантій, які б запобігали порушенню принципу «non bis in idem». Зокрема, доречно розробити механізми перевірки щодо того, чи була особа вже судима за аналогічне звинувачення у минулому. Це могло б включати створення єдиної бази даних судових рішень, доступної для суддів і прокурорів, що дозволило б з легкістю ідентифікувати випадки потенційного повторного переслідування.

По-третє, важливо зосередити увагу на підвищенні обізнаності та професіоналізму суддів та інших правоохоронців щодо принципу «non bis in idem». Зазначене можна реалізувати завдяки розширенню програми навчання та професійного розвитку, які б забезпечили глибоке розуміння не тільки національного законодавства, а й міжнародних норм.

Серед іншого, доречним буде запровадження в межах освітньої програми зі спеціальності 081 «Право» обов'язкової компоненти «Теорія і практика діяльності ЄСПЛ», або ж «Принципи в діяльності ЄСПЛ», яка передбачатиме ретельне, а не побіжне вивчення відповідних принципів і практики їх застосування. Не менш корисним може виявитися проведення семінарів та воркшопів, де правники могли би обговорювати складні випадки та обмінюватися досвідом щодо ефективного застосування цього принципу.

По-четверте, на законодавчому рівні можна розглянути можливість введення спеціальних правових механізмів для апеляційного та касаційного перегляду справ, у яких може ставитися питання про порушення принципу

«non bis in idem». Це допомогло би забезпечити додатковий рівень захисту для осіб, які вважають, що їхні права були порушені. І як результат – зменшити потік таких осіб до ЄСПЛ у подальшому.

Наведені заходи можуть сприяти значному покращенню дотримання принципу «non bis in idem» в Україні, зміцнюючи правову державу та верховенство права.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У цьому розділі було досліджено значення правових позицій ЄСПЛ щодо принципу верховенства права в правотворчій діяльності в Україні. Із проведеного дослідження можна зробити такі найбільш важливі висновки.

1. Наголошено на тому, що верховенство права є одним із основоположних принципів сучасного соціуму, який визнається на національному та міжнародному рівнях як необхідна умова для забезпечення справедливості, стабільності та громадського порядку. У найбільш широкому тлумаченні верховенство права передбачає, що ухвалені закони орієнтовані на захист прав людини і до того ж є чіткими, публічно доступними, стабільними і здійснюваними, а їхнє застосування є рівним і неупередженим.
2. Встановлено, що ключову роль у застосуванні та інтерпретації верховенства права в Європі як на міжнародному, так і на національному рівнях відіграє ЄСПЛ, особливо через свої судові рішення, які часто мають далекосяжні наслідки для правових систем держав-членів Ради Європи, адже рішення Суду часто стають важливими прецедентами, що визначають межі державної влади і гарантії індивідуальних прав. Серед іншого, ЄСПЛ регулярно стикається зі складними ситуаціями, де принцип верховенства права вимагає балансування між національним законодавством та положеннями Європейської конвенції з прав людини. Незважаючи на те, що рішення Суду є обов'язковими до виконання, деякі країни затримують

або недостатньо ефективно імплементують ці рішення. Це стосується, зокрема, випадків, коли потрібні значні законодавчі або інституційні зміни. Водночас саме забезпечення належного виконання рішень ЄСПЛ наразі лишається одним із ключових аспектів ефективності правової системи Європи.

3. Було досліджено, що під час збройного конфлікту держава має встановлювати обмеження прав людини відповідно до гостроти становища, а також обмеження мають бути пов'язаними із бойовими діями. Досягнення цього, на наш погляд, у ситуації з кримінальною відповідальністю осіб може відбутись через формування загальної практики національних судів шляхом формування Верховним Судом правової позиції, якою буде розтлумачено положення «в умовах воєнного або надзвичайного стану», яке має застосовуватись судовими органами лише щодо діянь, які вчиняються під час та у контексті збройного конфлікту.
4. З'ясовано, що принцип «*non bis in idem*» тлумачиться у наукових роботах на основі трьох ключових аспектів: по-перше, він віддзеркалює латинську максиму «*nemo debet bis vexari pro una et eadem causa*», що можна перекласти як «ніхто не повинен бути підданий суду двічі за одне й те саме правопорушення». По-друге – акцентує на тому, що після завершення кримінального переслідування з вироком про винність чи виправдання повторне переслідування за аналогічні дії на підставі тих же фактів заборонено. По-третє – ґрунтується на повазі до судових рішень, що були прийняті раніше з цього питання, підкреслюючи сталість та непорушність правосуддя.
5. Зважаючи на важливість цього принципу було визначено низку заходів, вжиття яких в комплексі посприяють значному покращенню дотримання принципу «*non bis in idem*» в Україні, що має бути досягнуто комплексом заходів як-от:

- зміцнення законодавчого закріплення принципу «non bis in idem»; впровадження процедурних гарантій, які б запобігали порушенню принципу «non bis in idem»; зосередження уваги на підвищенні обізнаності та професіоналізмі суддів та інших правоохоронців щодо принципу «non bis in idem»;
- введення на законодавчому рівні спеціальних правових механізмів для апеляційного та касаційного перегляду справ, у яких може ставитися питання про порушення принципу «non bis in idem».

-

РОЗДІЛ 3. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ДО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

3.1 Окремі питання імплементації правових позицій ЄСПЛ у правотворчу діяльність в Україні

Реформування правової системи є складним і часто тривалим процесом, особливо в умовах політичної нестабільності, економічних труднощів, демографічних викликів та інших кризових явищ, які супроводжують розвиток української державності. У цьому контексті слушною є критика законодавчого регулювання в Україні, яке залишається відірваним від реальних потреб громадян, демонструє нестабільність і залежить від політичної кон'юнктури, що змінюється відповідно до складу парламенту. Такі недоліки призводять до системних порушень прав людини, що знаходять своє відображення у рішеннях ЄСПЛ.

Варто зазначити, що упродовж останніх років в Україні активно проводилися дослідження, спрямовані на гармонізацію національного законодавства із судовою практикою ЄСПЛ, а також на з'ясування особливостей тлумачення правових норм та адміністративно-правових механізмів реалізації рішень ЄСПЛ. Ця проблематика розглядалася в межах різних напрямів правової науки, зокрема – міжнародного права, адміністративного права та процесу, цивільного права та процесу, кримінального права та процесу, конституційного права, а також загальної теорії держави і права.

Значну увагу цьому питанню приділено в дисертаційних дослідженнях та наукових монографіях таких правознавців, як О. Андрієнко, О. Бутенко, І. Дір, Т. Дудаш, І. Іванець, О. Кайдаш, В. Капустинський, К. Клименко, Л. Пастухов, І. Присяжнюк, О. Сорока, Д. Супрун, С. Федик, Ю. Хім'як та інших. Попри загальне усвідомлення значущості цієї тематики в українській правовій

науці, простежується щораз вищий інтерес до дослідження прикладних аспектів застосування практики ЄСПЛ. Досить поширеною є тенденція до аналізу окремих судових рішень з позиції детального правового дослідження, що цілком обґрунтовано, оскільки імплементація правових підходів ЄСПЛ у правову систему України вимагає глибокого теоретичного осмислення. Водночас важливим є також ширший підхід до цієї проблеми, що передбачає комплексний аналіз міжнародного досвіду, зокрема врахування наукових праць зарубіжних дослідників, таких як P. Egli, A. Donald, J. Gordon, P. Leach, L. Helfer та інших. Саме такий підхід може стати основою для суттєвих змін у правовій парадигмі, що визначатимуть подальший розвиток національної правової системи.

Рішення ЄСПЛ набули фундаментального значення для формування правової системи держав, які взяли на себе зобов'язання за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки кожен висновок судового органу, що діє під егідою Ради Європи, демонструє сформований правовий підхід щодо тлумачення та застосування конвенційних норм. Тож у межах української правової системи все більшої актуальності набувають питання співвідношення рішень ЄСПЛ з національною правотворчою діяльністю, до того ж вплив юриспруденції цього міжнародного органу дедалі помітніше простежується не лише у судовій практиці та діяльності профільних державних органів, котрі забезпечують реалізацію принципів верховенства права, а й у законодавчих ініціативах.

Правова природа рішень ЄСПЛ обумовлюється їх обов'язковістю для держав, які ратифікували Конвенцію, що вимагає враховувати не лише зміст встановлених Судом порушень, а й імпліцитні юридичні позиції, закладені в мотивувальній частині відповідних висновків. Нерідко національні законодавці, з-поміж інших аргументів, звертаються до судової практики ЄСПЛ задля виявлення колізій або прогалин у правовому регулюванні, а також для узгодження основоположних свобод з конкретними законодавчими

положеннями, спрямованими на захист особи й суспільного ладу. Юридичний характер рішень Суду містить не лише прецедентний зміст, а й методологічні орієнтири, які встановлюють загальні вимоги щодо пропорційності обмежень прав людини, врахування принципу правової визначеності та необхідності юридичних засобів, покликаних забезпечити ефективний захист від порушень конвенційних гарантій.

Механізми імплементації міжнародних судових рішень у внутрішнє законодавство створюють складну систему нормативних, адміністративних та судових процедур, які, по суті, й забезпечують інтеграцію міжнародних стандартів прав людини у національну правову систему. Зокрема, в українських реаліях поступово формується підхід, за яким норми та принципи, що впливають із рішень ЄСПЛ, повинні бути враховані на всіх стадіях правотворчого процесу: від розробки концепцій законів та підзаконних актів до їх ухвалення у відповідних органах державної влади [33].

У деяких випадках після винесення судового рішення проводиться поглиблений аналіз чинних норм для виявлення можливих суперечностей із конвенційними вимогами, а уповноважені державні структури ініціюють процедуру внесення змін, які передбачають уточнення формулювань, розширення сфери застосування конкретних гарантій або вдосконалення процесуальних механізмів, що дозволяють поновити права осіб, визнаних постраждалими від порушень. Відповідне правове регулювання супроводжується доктринальним і судовим тлумаченням, зокрема, через акти роз'яснювального характеру, рекомендації міжнародних організацій та висновки консультативних інституцій, які наголошують на важливості збереження рівноваги між суспільним інтересом і забезпеченням належного рівня гарантій для кожної людини.

Доктрина міжнародного права ґрунтується на тому, що інтеграція міжнародних правових норм у національні правові системи здійснюється через механізми трансформації та інкорпорації. Однак у науковій літературі

також розглядаються такі поняття, як адаптація, рецепція та поглинання міжнародних норм на рівні національного законодавства [209]. Процес трансформації передбачає узгодження положень внутрішньодержавного права з міжнародно-правовими стандартами, що забезпечує їхнє ефективне застосування у межах правової системи конкретної держави.

З погляду такого підходу, трансформація міжнародних норм у національне законодавство може здійснюватися різними методами. Один із них полягає у модифікації змісту відповідного міжнародного договору під час його адаптації до внутрішньої правової системи. Це зазвичай зумовлено потребою врахування особливостей правових традицій держави та специфіки юридичної техніки, що використовується у національному законодавстві. Іншим способом є застосування відсилань різного характеру – загальних, спеціальних або конкретних, які дозволяють узгодити національні норми з міжнародними з мінімальним втручанням у текст правових положень.

Крім того, можливим є запровадження прямої рецепції міжнародної норми у внутрішнє право, що може бути реалізовано через її безпосереднє включення до національного законодавства або ж через відсилання до міжнародного документа у внутрішньому нормативно-правовому акті.

Необхідною передумовою для застосування механізмів імплементації є офіційне підтвердження державою обов'язковості для неї міжнародного договору. Це закріплюється відповідним нормативно-правовим актом, що визначає правову силу міжнародного документа у внутрішньому правовому просторі. Першочерговим завданням у процесі імплементації є визначення правової природи дії міжнародного договору в межах національного правопорядку. Важливим є те, що кожна міжнародно-правова норма повинна містити чіткі правові орієнтири, які встановлюють її змістовну характеристику, обов'язкову юридичну силу та соціальну спрямованість, що забезпечує її ефективне застосування в межах національного правового регулювання.

Вплив ЄСПЛ на національне законодавство України проявляється, зокрема, через детальну експертну оцінку проєктів нормативно-правових актів на їхню відповідність положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці ЄСПЛ, які проводяться в Україні не часто. Проте у 2019 році було проведено масштабну юридичну експертизу, в межах якої проаналізовано 3 301 проєкт законів України та інших нормативно-правових актів, що підлягають державній реєстрації [42]. Цей процес мав на меті забезпечити відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у сфері прав людини.

Процедура експертизи нормативно-правових актів на відповідність Конвенції та практиці ЄСПЛ є багатоступеневим процесом, що включає декілька етапів. Перший етап передбачає перевірку предмета регулювання проєкту акта на його відповідність правам і свободам, гарантованим Конвенцією. Другий етап полягає у детальному аналізі змісту проєкту на предмет відповідності конкретним положенням Конвенції та практиці ЄСПЛ. Цей підхід дозволяє виявити потенційні ризики порушення прав людини та запобігти їх виникненню на стадії розробки нормативно-правових актів.

Результати цієї експертизи виявили значну кількість невідповідностей: було надано 92 висновки про невідповідність проєктів актів положенням Конвенції, щодо 30 документів висловлено застереження, а 68 проєктів було доопрацьовано розробниками в робочому порядку [42]. Це говорить про те, що в нашій державі є досить велика проблема щодо невідповідності чинних нормативно-правових актів та їхніх проєктів Конвенції та практиці Суду, що насамперед впливає з того, що, як вже було визначено у першому розділі цієї роботи, нормативно-правові акти не підлягають обов'язковій експертизі щодо їхньої відповідності практиці Суду.

Ефективна імплементація рішень ЄСПЛ потребує комплексної взаємодії державних органів і юридичної спільноти, що зумовлено складністю конституційно-правових вимог та потребою дотримуватися європейських

правових стандартів, які базуються на ціннісних засадах свободи, безпеки й демократії. Правотворчий процес, орієнтований на ухвалення законодавчих актів, узгоджених із принципами ЄСПЛ, покладає на законодавців обов'язок ретельно досліджувати судову практику, враховуючи найменші деталі висновків про порушення чи навпаки – відсутність таких порушень, оскільки кожне положення може мати неабиякий вплив на майбутній правозастосовний рівень, а отже – на реальні механізми захисту фундаментальних прав і свобод громадян. Процес вимагає постійного залучення фахових експертів, представників судової влади й науковців, які здатні своєчасно виявити прогалини та запропонувати виправлення, що відповідають конвенційним приписам.

Процес імплементації європейського права, включно з виконанням рішень ЄСПЛ, має принципове значення для правової системи України, оскільки спрямований на забезпечення належного рівня захисту прав і свобод людини відповідно до міжнародних зобов'язань держави. Виконання рішень ЄСПЛ ґрунтується на загальному принципі міжнародного права *pacta sunt servanda*, який передбачає обов'язковість виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань. Тому держава, яка є учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, має не лише формально визнавати рішення ЄСПЛ, але й повною мірою виконувати їх, вживаючи необхідних законодавчих, адміністративних та організаційних заходів для їхньої належної реалізації в національній правовій системі.

Юридичний механізм імплементації рішень ЄСПЛ покликаний забезпечити їхнє реальне застосування в національній правовій практиці та відновлення порушених прав осіб, які звернулися до ЄСПЛ за захистом. Важливим аспектом цього процесу є те, що імплементація рішень ЄСПЛ включає як індивідуальні заходи (виплата компенсацій, перегляд судових рішень, відновлення прав заявників), так і загальні заходи, спрямовані на запобігання повторним порушенням у майбутньому. Загальні заходи можуть

включати внесення змін до законодавства, удосконалення правозастосовної практики, підготовку суддів і державних службовців щодо стандартів прав людини, а також забезпечення ефективного виконання судових рішень на національному рівні.

Нормативно-правова база України щодо імплементації рішень ЄСПЛ складається з низки правових актів, що передбачають комплекс заходів для включення міжнародно-правових стандартів у національну систему законодавства, оскільки вітчизняне право дедалі активніше орієнтується на прецеденти, вироблені органами Ради Європи.

Правова основа імплементації рішень ЄСПЛ в Україні визначається нормами Конституції України та спеціальним законодавством. Важливе значення у цьому контексті має Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», що закріплює імператив щодо обов'язковості судових висновків і встановлює конкретні процедури інтеграції висновків Суду в законодавчий та правозастосовний процес. Водночас значна увага приділяється узгодженню формулювань Конституції України і відповідних кодексів із положеннями статті 46 ЄКПЛ, яка містить зобов'язання для всіх держав-учасниць виконувати остаточні рішення Суду у справах, у яких вони є сторонами.

Крім того, урядові постанови, накази профільних міністерств та інші підзаконні акти формують додаткову регуляторну основу, що визначає формати, строки та механізми інституціональної взаємодії органів державної влади задля належного виконання рішень ЄСПЛ і комплексного запровадження виявлених правових орієнтирів. Такий підхід зміцнює правову визначеність і сприяє формуванню чіткої судової практики, що кореспондується з основоположними принципами справедливості та належної правової процедури.

Аналіз практичних прикладів застосування рішень ЄСПЛ у законотворчому процесі свідчить про поступове формування національного

досвіду, коли парламентарі та урядові інституції виходять із пріоритетності принципів Конвенції, зокрема у сфері доступу до правосуддя та реалізації права на справедливий суд. У певних справах, що стосувалися порушень процесуальних гарантій, Верховна Рада ухвалювала поправки до кримінального процесуального законодавства, щоб конкретизувати процесуальні строки та забезпечити прозорість процедури оскарження рішень, які можуть суттєво впливати на конституційні права і свободи осіб [161].

Інший досвід демонструє, що у питаннях регламентації відшкодування моральної шкоди держава бере до уваги практику ЄСПЛ щодо розумних сум компенсацій і необхідності надавати ефективні засоби правового захисту постраждалим. У певних ситуаціях урядові структури ініціюють перегляд процедур провадження у справах про адміністративні правопорушення, щоб забезпечити всебічні процесуальні гарантії та дотриматися конвенційних вимог стосовно рівності сторін і незалежності судового розгляду. Загальний вектор цих змін полягає в тому, щоб кожен закон або підзаконний акт не суперечив системі принципів, усталених ЄСПЛ, та водночас відповідав національним пріоритетам у сфері захисту прав особи.

Водночас останніми роками Україна зіткнулася з низкою законодавчих проблем, які призвели до порушень положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, що показує на певну недосконалість чинного механізму.

Однією з найгостріших є брак ефективного механізму юридичного захисту для осіб, які скаржаться на неналежне медичне забезпечення під час тримання під вартою. Це питання неодноразово ставало предметом розгляду Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Наприклад, у Справі «Смілянська проти України» (2019) заявниця скаржилася на неналежні умови тримання в СІЗО та брак належної медичної допомоги. ЄСПЛ визнав порушення статті 3 Конвенції, яка забороняє нелюдське або таке, що принижує гідність поводження, та зобов'язав Україну виплатити компенсацію [85].

Іншою серйозною проблемою є погані умови тримання під вартою. У Справі «Адамович проти України» (2022) заявник скаржився на неналежні умови утримання в слідчому ізоляторі, зокрема, на переповненість камер, брак вентиляції та природного освітлення. ЄСПЛ встановив порушення статті 3 Конвенції та наголосив на системному характері цієї проблеми в Україні [135]. Подібні висновки були зроблені й у Справі «Деркач проти України» (2023), де заявник також зазнав нелюдських умов тримання під вартою [136].

Надмірна тривалість судових проваджень є ще однією проблемою, що призводить до порушень Конвенції. Затягування розгляду справ у судах не лише порушує право особи на справедливий судовий розгляд у розумні строки, гарантоване статтею 6 Конвенції, але й може призвести до тривалого тримання під вартою без вироку суду. Це питання було порушено в багатьох справах проти України, де ЄСПЛ констатував порушення прав заявників через надмірну тривалість проваджень.

Показовим у цьому контексті є рішення, ухвалене 30 січня 2020 року у Справі «Сукачов проти України» (2020). У цій справі ЄСПЛ встановив порушення Україною статті 3 Конвенції, оскільки умови тримання заявника під вартою під час досудового слідства були такими, що принижували людську гідність. Крім того, Суд констатував порушення статті 13 Європейської конвенції з прав людини, оскільки в Україні нема ефективного національного механізму правового захисту, який дозволив би оскаржити неналежні умови утримання під вартою [139]. Відсутність такого механізму унеможлиблює для ув'язнених реалізацію свого права на звернення зі скаргою щодо умов тримання, що є одним із ключових стандартів, які ЄСПЛ послідовно закріплює у своїй практиці.

Особливо важливим у цій справі є не лише сам факт встановлення порушення, а й конкретні рекомендації Суду щодо заходів, які Україна має вжити для усунення системних проблем у сфері виконання покарань. ЄСПЛ вказав, що держава повинна вжити заходів для зменшення переповненості

місць позбавлення волі та суттєвого покращення умов тримання під вартою. Це рішення вкотре підтвердило потребу проведення реформ у сфері пенітенціарної системи, спрямованих на приведення умов утримання під вартою у відповідність до міжнародних стандартів. Зокрема, це включає як інфраструктурні зміни (будівництво нових установ або модернізацію нинішніх), так і вдосконалення нормативного регулювання, яке б дозволило уникати довготривалого перебування осіб у слідчих ізоляторах у нелюдських умовах.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року № 1153-р було схвалено Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року. Цей документ визначає необхідність запровадження системних та довгострокових змін для розвитку національної системи виконання кримінальних покарань відповідно до стандартів, встановлених Радою Європи. Зокрема, у цій стратегії акцентовано увагу на потребі адаптації української пенітенціарної системи до європейських принципів дотримання прав людини, гуманізації умов тримання осіб, а також на покращенні матеріально-технічної бази установ виконання покарань [113].

Однією з причин прийняття Стратегії стало перевищення середнього показника утримуваних осіб у слідчих ізоляторах в Україні порівняно з розвиненими країнами Ради Європи. Це свідчить про нагальну потребу оптимізації механізмів пробації, а також про потребу зменшення кількості осіб, які перебувають у попередньому ув'язненні, з урахуванням альтернативних заходів стримання.

На цьому наголошує Європейський Суд з прав людини у рішенні у Справі «Сукачов проти України» (2020). Суд вважає за доцільне вказати на проблему переповненості, яку Україна неминуче повинна буде розглянути під час виконання цього рішення. ЄСПЛ визначив, що коли держава не може гарантувати кожному ув'язненому умови, які відповідають статті 3 Конвенції, найбільш доречним рішенням проблеми переповненості буде зменшення

кількості осіб, узятих під варту за допомогою частішого використання непов'язаних із позбавленням волі запобіжних заходів і мінімізації застосування попереднього ув'язнення (пункт 146 рішення) [139].

Варто зазначити, що в Україні проблема з невідповідністю місць попереднього тримання вимогам статті 3 ЄКПЛ тією чи іншою мірою була пов'язана з покаранням у виді арешту. Так, згідно зі ст. 60 КК України та ст. 50 Кримінально-виконавчого кодексу України покарання у виді арешту полягає в триманні засудженого в умовах ізоляції і встановлюється на строк від одного до шести місяців. Особи, засуджені до арешту, зазвичай відбували покарання за місцем засудження в спеціальних зонах місць попереднього тримання осіб.

Тому для часткового вирішення цієї проблеми законодавцем було запроваджено новий вид покарання як пробаційний нагляд, що визначено Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань в умовах воєнного стану», в пояснювальній записці до якого було визначено, що такий вид покарання знизить кількість осіб у слідчих ізоляторах, адже, по-перше, замінить покарання у виді арешту, а, по-друге, у провадженнях за правопорушення, де передбачено таке покарання, не передбачається запобіжного заходу у виді тримання під вартою та домашнього арешту. Тож ці зміни до КК України стали одним із перших кроків для вирішення проблем переповненості місць попереднього ув'язнення.

Продовжуючи розглядати проблему відповідності українського кримінального законодавства статті 3 ЄКПЛ, можна виокремити ще одну проблему – відсутність у законодавстві положень, які гарантували б засудженим до довічного позбавлення волі можливість перегляду покарання або умовного звільнення, що є порушенням стандартів прав людини, визначених практикою ЄСПЛ.

Це питання було розглянуто в Справі «Килихевич проти України» (2024), де заявник, засуджений до довічного ув'язнення, скаржився на відсутність механізму перегляду його покарання. ЄСПЛ встановив порушення статті 3 Конвенції, наголосивши на необхідності надання таким особам реальної перспективи звільнення [137]. Варто зазначити, що багато рішень Суду щодо додержання державами зобов'язань за статтею 3 ЄКПЛ стосуються саме вищезазначеної проблеми.

Так, зокрема, позиція, сформована Великою Палатою ЄСПЛ у рішенні в Справі «Vinter and others v. United Kingdom» (2013), в якому було сформовано основні позиції Суду щодо проблеми непом'якшуваного довічного позбавлення волі, підтримувалась Судом і в подальших рішеннях. Серед іншого, у згадуваній справі Суд визначив, «якщо національне законодавство дає можливість перегляду довічного ув'язнення для його заміни, пом'якшення, припинення або умовного звільнення від нього ув'язненого, цього буде достатньо, щоб задовольнити вимоги статті 3 ЄКПЛ» [200].

У рішенні у Справі «Laszlo Magyar v. Hungary» (2014) Суд зазначив: «У прецедентній практиці Суду встановлено, що вибір державою певної системи кримінального правосуддя, включно з переглядом вироків та умовно-достроковим звільненням, у принципі, виходить за межі контрольних функцій, які Суд здійснює на європейському рівні, за умови, що така система не суперечить принципам, викладеним у Конвенції» [185]. Тож Суд констатував, що найголовніше, з погляду Конвенції, щоб система кримінального правосуддя держави передбачала перегляд вироку для умовно-дострокового звільнення особи, і тут не важлива форма, в якій буде проводитись такий перегляд (судова чи виконавча).

У рішенні у Справі «Петухов проти України» (2019) Суд констатував, що *de facto* та *de jure* процедура помилування в Україні не відповідає Конвенції, «оскільки ця справа стосується браку можливості скоротити покарання у вигляді довічного позбавлення волі, вона свідчить про наявність

системної проблеми, для розв'язання якої слід ужити заходів загального характеру» [194].

Це рішення стало безпосереднім імпульсом для змін у національному кримінальному законодавстві. Вплив цього рішення, зокрема, простежується у правовій позиції КСУ, який ухвалив рішення щодо неконституційності окремих положень КК України. Так, КСУ визнав такими, що не відповідають Конституції України, частину першу статті 81 та частину першу статті 82 КК України в аспекті, що унеможлилював їхнє застосування до осіб, засуджених до довічного позбавлення волі [122]. Фактично, це рішення усунуло правову колізію, що позбавляла довічно ув'язнених можливості на перегляд призначеного покарання та його пом'якшення у певних випадках.

Подальшим кроком стало внесення відповідних змін до законодавства, що дозволило запровадити двоетапну процедуру звільнення від довічного позбавлення волі. Відповідно до нових положень, покарання у виді довічного позбавлення волі може бути переглянута та замінене на строкове позбавлення волі тривалістю від п'ятнадцяти до двадцяти років. Однак це можливо лише за умови, що засуджений вже відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання та довів свою здатність до реабілітації. Після відбування трьох чвертей призначеного строкового покарання така особа може отримати право на умовно-дострокове звільнення, що відповідає загальним принципам кримінального права щодо диференційованого підходу до відбування покарання та можливості перегляду довічних вироків у виняткових випадках [73].

Варто зазначити, що в Україні вже мали місце спроби запровадити умовно-дострокове звільнення для осіб, яких засуджено до довічного позбавлення волі. Так, у проєкті Закону України «Про пенітенціарну систему» від 24.11.2017 року передбачалась можливість заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі строком на п'ятнадцять років. До того ж передбачалося, що можливість заміни буде доступна після відбуття

засудженим не менше десяти років, а обчислення строку нового покарання починається з дня заміни покарання більш м'яким [115]. Схожий підхід було застосовано і в Законі України № 2690-IX від 18 жовтня 2022 року «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини».

Так, зокрема, ч. 5 ст. 82 КК України передбачено, що покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання. Частиною 3 статті 81 КК України передбачено, що умовно-дострокове звільнення від відбування покарання може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим не менше трьох чвертей строку покарання, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк [73].

Слід зазначити, що цей механізм вже було розглянуто Судом щодо відповідності статті 3 ЄКПЛ у рішенні у Справі «Медвідь проти України» (2024) [52], що стало одним з етапів у формуванні та оцінці механізмів перегляду довічного ув'язнення, що були запроваджені в українському законодавстві в межах імплементації європейських стандартів захисту прав людини. Рішення, ухвалене у цій справі, стало логічним продовженням прецедентної практики Суду, що стосується забезпечення прав осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, зокрема в аспекті статті 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Ключовим аспектом розглянутої справи була оцінка відповідності нового механізму перегляду довічного ув'язнення, запровадженого Україною у 2022 році, критеріям «реалістичної перспективи звільнення», що раніше були сформульовані Судом у Справах «Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (2014) та «Петухов проти України (№2)» (2019). Суд детально

розглянув реформовану модель перегляду довічного покарання, яка передбачає можливість заміни довічного ув'язнення на строкове позбавлення волі з подальшим умовно-достроковим звільненням після відбуття значної частини строку.

У рішенні ЄСПЛ у справі «Медвідь проти України» було констатовано, що механізм перегляду, введений в дію з 3 березня 2023 року, відповідає основним критеріям Конвенції. Зокрема, Суд визнав, що новий порядок чітко визначає часові межі для перегляду вироків, забезпечує прозорість судового розгляду заяв засуджених, а також містить об'єктивні критерії для оцінки ступеня виправлення ув'язнених. Важливим аргументом на користь такого висновку стало фактичне застосування механізму на практиці, що підтвердило його реалістичність. Також ЄСПЛ врахував аргументи українського уряду, який наголошував на достатній передбачуваності та прозорості перегляду довічного ув'язнення. Так, Суд зазначив, що остаточне рішення щодо можливості заміни покарання ухвалюється не адміністрацією установ виконання покарань, а судом у складі трьох суддів, із забезпеченням права засудженого на юридичну допомогу. Саме це, на думку Суду, забезпечує необхідну прозорість процесу.

Характерно, що ЄСПЛ не обійшов увагою період невизначеності, який виник через тривале формування нормативно-правової бази для повноцінного запуску механізму перегляду довічного позбавлення волі. Суд визнав порушення ст. 3 Конвенції щодо заявника у період від набрання чинності законодавчих змін до фактичного початку дії механізму, оскільки засуджений перебував у стані правової невизначеності щодо перспективи скорочення його покарання. Водночас ЄСПЛ не підтримав окремі доводи заявника щодо надмірності строків та процедур, які повинні пройти засуджені для можливого умовно-дострокового звільнення.

Суд зазначив, що встановлений мінімальний строк для звільнення, який становить 26 років і 3 місяці, відповідає критеріям, вже підтвердженим у міжнародній практиці Суду, і не є надмірно суворим у контексті положень Конвенції.

Проте слід зазначити, що хоча Суд і визнав, що такий механізм відповідає Конвенції загалом, виникають певні питання щодо можливості його реалізації. Так, КСУ у своєму рішенні визначив, що для задоволення вимог Конституції потрібно, щоб Верховна Рада України включила до КК України нові положення щодо умовно-дострокового звільнення від відбування довічного позбавлення волі та заміни довічного позбавлення волі на більш м'яке покарання найбільш сприятливим способом для засуджених до довічного позбавлення волі, без порушення конституційних прав та положень Конвенції, що могли відбутись досить різноманітними способами.

Як вже було зазначено вище, законодавець пішов шляхом внесення зміни до КК України, передбачивши відповідний механізм звільнення від відбування довічного позбавлення волі. Так, вже аналізованим Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, КК України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Суду» зміни було внесено саме до ч.1 та доповнено ч. 5 статті 82 КК України, а у статті 81 було внесено зміни до пункту 3 частини 3, проте частина перша статті 81 КК України залишилась незмінною [104]. Тому постає питання у виконанні рішення КСУ та, як наслідок, рішення ЄСПЛ у Справі «Петухов проти України (№2)».

Це досить складне питання, хоча механізм, що існує, загалом і задовольняє Конвенцію *de-jure*, його фактична реалізація може стати проблемною. Адже те, що законодавець залишив частину 1 статті 81 КК, яка визначає основу для застосування умовно-дострокового звільнення засуджених осіб, у тій редакції, в якій КСУ визнав її неконституційною,

залишає цю норму нечинною, що відповідає сталій практиці КСУ із цього питання, відповідно до якої, повторне запровадження правового регулювання, яке визнано неконституційним, дає підстави стверджувати про порушення конституційних приписів [116]. Тому наразі частина перша аналізованої статті унеможлиблює її застосування до осіб, яким довічне позбавлення волі замінено на строкове позбавлення волі, що робить проблематичним застосування статті 81 КК України до такої категорії засуджених.

Тому, з огляду на вищенаведене пропонуємо викласти положення частини першої статті 81 у такій редакції **«До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі та яким покарання у виді довічного позбавлення волі замінено на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання»**, що дозволить засудженим до довічного позбавлення волі реалізувати своє право на умовно-дострокове звільнення, що є найбільш сприятливим механізмом для цієї категорії засуджених.

Іншим проблемним моментом після запровадження механізму умовно-дострокового звільнення залишається те, що законодавцем не було враховано інтереси осіб, які на момент внесення вищезазначених змін до кримінального закону відбули покарання у виді довічного позбавлення волі строком понад 15 років.

Так, чинні положення статей 81 та 82 КК України жодним способом не враховують відбутий засудженими строк, і такі засуджені можуть скористатись механізмом звільнення на загальних підставах, що погіршує їхнє становище. Адже, наприклад, особа, яка на момент внесення аналізованих змін до закону відбула 20 років покарання у виді довічного позбавлення волі, а

потім їй було замінено призначене судом покарання на позбавлення волі строком на 15 років, загалом має відбути 35 років ув'язнення. Водночас, за таких же умов, особа, яка відбула 14 років покарання у виді довічного позбавлення волі у разі заміни покарання має відбути загалом 30 років позбавлення волі, що є неприпустимим для правової держави.

Слід ще раз зазначити, що верховенства права з-поміж усього вимагає, щоб законодавство гарантувало рівність усіх осіб перед законом, відповідно до якого усі однакові ситуації мають вирішуватись державою однаково, на чому неодноразово наголошував і ЄСПЛ у своїх рішеннях, де він завжди повторює, що положення Конвенції закріплюють захист від дискримінації у користуванні будь-якими правами, визнаними у Конвенції. Тобто принцип заборони дискримінації носить фундаментальний характер та покладений в основу Конвенції разом із верховенством права та його основними атрибутами [188].

У своїй практиці Суд не обійшов і питання захисту прав осіб від безпідставного позбавлення свободи на дискримінаційній основі, що може проявлятися у відмінності процесуальних вимогах для дострокового звільнення, які залежать від тривалості ув'язнення, висновок про що було зроблено у рішенні у справі *Aleksandr Aleksandrov v. Russia* [171].

Слід зазначити, що у своїй практиці Суд завжди виходить із того, що питання про те, чи існує різниця в ставленні до осіб у конкретному випадку, є питанням, яке має оцінюватися з урахуванням усіх обставин справи, та пам'ятаючи, що метою Конвенції є гарантування не теоретичних чи ілюзорних прав, а практичних та ефективних. Тому, на думку Суду, стаття 14 Конвенції забороняє не всі відмінності у ставленні, а лише ті, що ґрунтуються на ідентифікованій, об'єктивній чи особистій характеристиці або «статусі», за якими особи чи групи осіб відрізняються одна від одної. І такі відмінності не мають об'єктивного та розумного виправдання для досягнення правомірної мети [там само].

Тож можна визначити, що засуджені, які на момент введення в Україні інституту умовно-дострокового звільнення від довічного позбавлення волі відбули покарання у виді довічного позбавлення волі строком понад 15 років, за таких обставин піддаються не виправданій дискримінації, адже таке обмеження у реалізації права на свободу не є виправданим у демократичному суспільстві.

Тому для найбільш сприятливого законодавчого врегулювання для цієї категорії засуджених пропонуємо доповнити КК України п. 24 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень таким: **«Особам, які на момент набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі вже понад п'ятнадцять років, строк, який вони відбули після п'ятнадцяти років призначеного судом покарання, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, зараховується день за день як невід'ємна частина заміненого строк».**

Наведені приклади показують, що процес імплементації рішень ЄСПЛ в Україні зіштовхується з низкою складнощів, що охоплюють правову, інституційну та політичну площини і створюють неабияке навантаження на механізми, покликані ефективно реалізовувати конвенційні стандарти. До правових проблем належать неоднозначне тлумачення чинних норм, неузгодженість та розпорошеність законодавства, що регулює порядок виконання міжнародних рішень, а також брак єдиного підходу до визначення пріоритетності внесення змін у разі виявлення колізій між українськими нормативними актами та практикою Суду.

Інституційний аспект виявляє дефіцит належної координації між органами виконавчої, законодавчої та судової влади, оскільки відсутність

чіткого розподілу повноважень і процедури взаємодії ускладнює оперативне реагування на нові правові позиції, сформульовані ЄСПЛ. У політичній площині нерідко спостерігається брак політичної волі або розбіжності інтересів різних політичних сил, що призводить до гальмування законодавчих ініціатив, спрямованих на приведення національного регулювання у відповідність із міжнародними стандартами.

Перешкоди під час врахування рішень ЄСПЛ у правотворчій діяльності можуть виявлятися у небажанні законодавчих органів поглиблено досліджувати положення мотивувальної частини рішень, недосконалості законодавства, що становить правову основу для імплементації, а також у невідпрацьованій системі узагальнення висновків Суду для їхньої подальшої інтеграції у проєкти нормативно-правових актів.

У деяких випадках чинники політичної кон'юнктури гальмують процес закріплення нових правових приписів, які узгоджуються з тлумаченнями ЄСПЛ, що знижує ефективність виконання міжнародних зобов'язань і викликає сумніви в реальній дієвості конвенційних гарантій. Окремим викликом є недостатня кваліфікація суб'єктів законодавчої ініціативи та профільних комітетів, коли йдеться про проведення ретельного аналізу рішень ЄСПЛ, оскільки брак спеціальних знань чи методологічних рекомендацій здатен породжувати помилки або двозначні формулювання, що у майбутньому можуть призвести до повторних звернень до цього міжнародного органу.

Підвищення ефективності механізмів імплементації міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини потребує комплексного підходу, що включає розробку єдиної концепції, яка б охоплювала всі ключові аспекти цього процесу. Зокрема, першочергове значення має удосконалення національного законодавства, що становить правову основу для імплементації практики ЄСПЛ до КК України з метою його гармонізації з європейськими стандартами, що передбачає як внесення змін до чинних нормативно-правових

актів, так і створення нових законодавчих механізмів, які б відповідали рішенням ЄСПЛ.

Не менш важливим є впровадження ефективних інструментів моніторингу виконання рішень ЄСПЛ, які б дозволяли системно оцінювати стан виконання державою своїх міжнародних зобов'язань, виявляти недоліки у правозастосуванні та оперативно усувати прогалини в регуляторному полі. Водночас значну увагу потрібно приділити професійній підготовці фахівців у сфері захисту прав людини, що включає як підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів та державних службовців, так і запровадження відповідних освітніх програм у юридичних закладах вищої освіти.

Міжнародний досвід свідчить, що ефективна імплементація рішень ЄСПЛ можлива за умови створення спеціалізованих інституцій, відповідальних за їхнє узагальнення та впровадження в національну правову систему. У низці європейських держав сформовані спеціальні органи, які проводять системний аналіз судової практики ЄСПЛ, розробляють рекомендації щодо змін у законодавстві та правозастосовній практиці. Такий підхід сприяє уникненню дублювання повноважень між різними державними структурами та забезпечує послідовність і узгодженість правових реформ.

Наприклад, у Франції функціонує спеціальна урядова комісія з моніторингу виконання рішень ЄСПЛ, яка взаємодіє з відповідними міністерствами щодо вжиття необхідних заходів [216]. Водночас у Великій Британії здійснюється парламентський контроль за виконанням рішень ЄСПЛ через відповідні комітети, що аналізують відповідність запропонованих законодавчих змін стандартам прав людини [226].

Застосування порівняльних досліджень із залученням міжнародного досвіду допомагає розробити дієві алгоритми впровадження рішень Суду, водночас враховуючи специфіку вітчизняної правової системи та прагнення до формування якісного правового середовища, що забезпечуватиме

належний баланс між інтересами держави та фундаментальними правами кожної людини.

Не менш значущу роль у процесі імплементації відіграє громадянське суспільство, аналітичні центри та експертні організації, які проводять незалежний моніторинг дотримання державою своїх міжнародних зобов'язань та сприяють розробці пропозицій щодо необхідних змін у законодавстві. Завдяки їхній діяльності стає можливим оперативне реагування на випадки невідповідності національного законодавства або судової практики вимогам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Важливим напрямом їхньої роботи є також інформаційно-просвітницька діяльність, що сприяє підвищенню обізнаності громадян щодо правозахисних механізмів та можливостей звернення до ЄСПЛ. Отже, комплексний підхід до удосконалення механізмів імплементації, що включає нормативні, інституційні та суспільні аспекти, є ключовим чинником ефективного виконання рішень ЄСПЛ та підвищення рівня захисту прав людини на національному рівні.

3.2 Врахування правових позицій ЄСПЛ національними судами під час вирішення кримінально-правових питань: окремі проблеми

Аналіз застосування практики Європейського суду з прав людини українськими судами засвідчує стабільне підвищення частоти та змістовної якості використання рішень цього міжнародного судового органу як джерела права. Останніми роками кількість актів, у яких суди посиляються на положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод ЄСПЛ, а також прецедентні рішення ЄСПЛ, демонструє тенденцію до послідовного зростання, що обумовлено, з одного боку, поглибленням інституційної взаємодії України з європейськими інституціями, а з іншого – більш глибоким розумінням суддями потреби інтегрування європейських стандартів правосуддя в національну судову систему.

Характерним є поступове зміщення акценту від формального згадування конвенційних норм та рішень ЄСПЛ до детальнішого, обґрунтованішого та змістовнішого використання судової практики цього органу під час вирішення конкретних справ, що свідчить про бодай поступове, але наближення українського судочинства до європейських правових стандартів. Якщо порівнювати з попередніми періодами, коли посилання на рішення Європейського суду були здебільшого формальними і використовувались суддями як додатковий аргумент, дедалі частіше українські суди безпосередньо звертаються до конкретних прецедентних рішень як ключової правової бази для винесення обґрунтованих та збалансованих судових вироків, забезпечуючи у такий спосіб відповідність внутрішнього правозастосування міжнародним стандартам прав людини.

Окрім кількісних змін, відбуваються також якісні трансформації у практиці національних судів, що проявляється у більш глибокому аналізі суддями суті конвенційних стандартів. Судова аргументація, яка формується на основі рішень ЄСПЛ, стала більш розгорнутою і складнішою, що дозволяє суддям робити ретельнішу оцінку обставин конкретних справ та відповідно – коригувати власні правові позиції з урахуванням європейських норм.

Водночас характерною тенденцією стало зростання активності самих суддів щодо використання європейської практики, зокрема – під час вирішення складних і резонансних справ, коли вітчизняна судова практика є недостатньо чіткою або неоднозначною.

Змінам у правосвідомості суддів та поглиблення їхньої професійної компетентності у питаннях застосування конвенційних норм і рішень значною мірою сприяють інституційні зусилля ВС, який регулярно публікує аналітичні огляди практики ЄСПЛ для сприяння її уніфікованому й послідовному застосуванню судами нижчих інстанцій. Особливої уваги набули проблеми дотримання конвенційних норм у контексті нинішньої збройної агресії, що спонукало українські суди відповідальніше ставитися до виконання

міжнародних зобов'язань держави щодо захисту прав і свобод людини, зокрема – у сфері забезпечення права на справедливий судовий розгляд та ефективні юридичні засоби захисту.

На законодавчому рівні, зокрема відповідно до статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», конвенційні норми та практика ЄСПЛ визначені безпосереднім джерелом права, що створює чітку нормативну основу для їхньої імплементації у правозастосовну діяльність судів. Попри те, що в Україні немає класичної доктрини прецедентного права, судова практика дедалі виразніше демонструє риси прецедентності, коли судді орієнтуються на вже сформовані європейські правові позиції під час ухвалення рішень, сприяючи у такий спосіб формуванню більш передбачуваного та уніфікованого правозастосування.

Вагомий вплив на українську судову практику зробили правові позиції, що стосуються забезпечення права на справедливий судовий розгляд, гарантій незалежності й безсторонності суддів, рівності сторін процесу, розумності строків провадження та своєчасного виконання судових рішень. Суди України активно звертаються до рішень ЄСПЛ, присвячених питанням належного забезпечення права особи на доступ до правосуддя, оскільки саме ці аспекти залишаються одними з найбільш проблемних у сфері правозастосування та зумовлюють велику кількість звернень громадян України до Страсбурзького суду з відповідними скаргами [36].

Особливого значення набули правові позиції, які стосуються вимоги щодо належного мотивування судових рішень. Саме такі стандарти ЄСПЛ, сформульовані у низці ключових рішень проти України та інших держав-учасниць Ради Європи, істотно вплинули на зміст та структуру судових рішень національних судів різних інстанцій, змусивши суддів більш ретельно обґрунтовувати прийняті рішення, уникати формалізму та надавати вичерпні відповіді на аргументи сторін. Зокрема, українські суди дедалі частіше у

процесі аргументації звертаються до принципів, закріплених у рішеннях ЄСПЛ щодо обов'язку держави забезпечити ефективний доступ до судових інстанцій, враховувати процесуальну рівність учасників провадження, а також гарантувати право особи бути заслуханою належним чином.

Водночас, попри те, що судді почали досить активно використовувати практику ЄСПЛ, не завжди таке використання є коректним та таким, що призводить до наближення української судової практики до європейських стандартів прав людини.

У цьому контексті слід виділити окрему проблему відповідності національної судової практики принципу «non bis in idem», якій ЄСПЛ у своїй практиці приділяє досить багато уваги, особливо проблемі подвійного провадження за адміністративним та кримінальним провадженням.

Проблема відповідності подвійного провадження вимогам ст. 4 протоколу № 7 до Конвенції стала предметом розгляду в рішенні ОП ККС ВС у Справі № 612/712/16-к від 2 грудня 2019 року. Так, у висновку зазначено, «... притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 389 КК, ... котру вже було притягнуто до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 126 КУпАП..., виключається у випадку, коли юридичні заходи та наслідки правового реагування на суспільно небезпечну поведінку є непередбачуваними та непропорційними для такої особи; встановлені факти, які двічі призвели до притягнення до відповідальності, були нерозривно пов'язані між собою, а оцінка у кримінальному провадженні по суті стосувалася тих самих фактів, що досліджувались у провадженні про адміністративне правопорушення, і значну їх частину покладено в обґрунтування кримінального обвинувачення. У цьому випадку обвинувачення є несумісним із гарантіями, передбаченими у ст. 4 Протоколу № 7...» [100].

Ця справа мала б стати певним орієнтиром для застосування національними судами. В умовах нашої правової системи такий висновок не викликав би багато запитань, якщо він би стосувався всього кола випадків

притягнення особи спочатку за певну поведінку до адміністративної відповідальності, а потім ця ж поведінка стала предметом кримінального переслідування. Адже не всі адміністративні правопорушення є «кримінальними» у конвенційному сенсі. Однак у ситуації, коли обидва провадження є кримінальними у конвенційному сенсі, як і у випадку з провадженням за ч. 3 ст. 126 КУпАП та ч. 1 ст. 389 ККУ, такий висновок має серйозний недолік, тому що можуть існувати конкретні випадки, коли у разі подвійного провадження порушення принципу «non bis in idem» не буде, і не зрозуміло, що до таких випадків конкретно відніс ВС. І хоча суд у своєму рішенні й окреслив, що подвійні провадження відповідають Конвенції, якщо вони пов'язані за суттю і в часі, проте у висновку надав обмежений перелік підстав, у яких аналізований принцип не буде порушено. І за таких обставин досить складно в конкретній ситуації оцінити відповідність подвійного провадження вимогам Конвенції.

Так, яскравим прикладом цього є висновки різних колегій ККС ВС за результатами розгляду касаційних скарг за подвійним провадженням за правопорушеннями передбаченими ст. 173-2 КУпАП та ст. 126-1 КК України, що стосується побудови другого кримінального провадження на фактах першого провадження про притягнення особи до адміністративної відповідальності, але за умови, якщо наслідки діяння виявились більш тяжкими, ніж ті, що зазначені в законодавстві України про адміністративні правопорушення. Так, у рішенні у Справі № 663/3390/19 від 12 жовтня 2021 року колегія суддів ВС визначила, що подвійне провадження за аналізованими положеннями закону неможливе, якщо в основу другого (кримінального) обвинувачення були покладені лише факти, за які цю особу вже було притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП [105].

Натомість у постановках від 25 лютого 2021 року у Справі № 583/3295/19 та від 14 червня 2022 року у Справі № 585/3184/20 колегія суддів ККС ВС зазначила, що немає порушення цього принципу, якщо особу спочатку було

притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, а потім відбувались повторні акти домашнього насильства з настанням конкретних наслідків, які визначені законодавцем, як більш тяжкі, ніж ті, що зазначені в законодавстві України про адміністративні правопорушення. Це не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, а підтверджує систематичність дій винуватої особи [104, 102].

У принципі, схожі висновки щодо того, що потрібно враховувати наслідки, які перевищують ті, що передбачені адміністративним правом, було зроблено у рішенні у Справі 686/11795/17 від 8 грудня 2022 року, що стосується подвійного провадження за статтями 124 КУпАП та 286 КК України, та визначено, що за таких обставин особу може бути притягнуто до кримінальної відповідальності, навіть якщо її вже було притягнуто до адміністративної відповідальності, а друге провадження було повністю побудоване на провадженні у справі про адміністративне правопорушення [101].

Слід визначити, що така розбіжність у практиці щодо застосування цього принципу, на наш погляд, викликана тим, що, по-перше, є висновок ОП ККС ВС, яким охоплено не всі ситуації щодо подвійного провадження, по-друге, що наразі в практиці ЄСПЛ існують основні позиції, які викладені у рішеннях у Справах «Сергій Золотухін проти Росії» (2009) та «A and B v. Norway» (2016), в яких викладена різна логіка щодо розуміння аналізованого принципу, що ускладнює його застосування, хоча за правилами застосування правових позицій Суду орієнтуватись потрібно на останню позицію. Проте, як було визначено в минулому розділі, правова позиція ЄСПЛ щодо «A and B v. Norway» досить ускладнює застосування положень національного закону з огляду на те, що в національній правовій системі адміністративні правопорушення мають незначний рівень суспільної безпеки, і тому

національну суди приходять до протилежних висновків, основуючи свої позиції на різних рішеннях ЄСПЛ.

Отже, все це призводить до того, що на сьогодні системно цю проблему не вирішено. Адже формування висновків із питань, які не були вирішені у постанові ОП ККС ВС, покладено на суди України, що вже призводить до проблеми єдності судової практики, а це, зі свого боку, призве як до порушення статті 4 Протоколу № 7 до Конвенції, так і принципу законності у частині передбачуваності національної судової практики. Тому ВС має надати чіткі критерії, за якими можна було б визначити відповідність конкретного подвійного провадження вимогам Конвенції та КК, для того аби мінімізувати випадки формування певних загальних висновків на суди першої та апеляційної інстанцій.

Вищезазначений приклад демонструє, як негативно позначається на єдності, стабільності та прогнозованості судової практики відсутність належної узгодженості й системності у розумінні та застосуванні правових позицій Страсбурзького судового органу суддями різних судових інстанцій і юрисдикцій, наслідком чого стає поява суперечливих і взаємнопротилежних судових рішень, які суттєво ускладнюють формування сталого та послідовного підходу до реалізації конвенційних стандартів. Неоднозначність правових поглядів суддівських корпусів призводить до того, що фактично однакові правові ситуації вирішуються по-різному, залежно від особистого розуміння суддею ролі міжнародного права.

Не можна обійти увагою і питання використання практики ЄСПЛ суддями щодо кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнним станом в Україні. Як було визначено в минулому розділі, вся складність ситуації з використанням рішень Суду полягає в тому, що Суд ще ніколи не розглядав справи, коли б держава-член Ради Європи була б у подібній ситуації, яка зараз наявна в Україні.

Наразі такий підхід можна побачити в національній судовій практиці. Так, у нещодавньому рішенні ККС ВС у справі № 573/406/24 від 15.04.2025 року, що стосується притягнення особи до відповідальності за ухилення від призову та мобілізації за релігійними переконаннями, було визначено, що суд не вдається до аналізу рішень ЄСПЛ в контексті відмови від військової служби через релігійні переконання, оскільки жодне з рішень цього Суду не стосувалося оцінки дій держави і громадянина в контексті такої масштабної війни, яка ведеться проти України, з урахуванням ресурсів обох держав, характеру нападів, кількості обстрілів, кількості порушень норм міжнародного гуманітарного права та кількості вчинюваних державою-агресором воєнних злочинів, зокрема проти жінок і дітей [103].

На наш погляд, така ситуація стала можливою через досить поверхневе вивчення практики ЄСПЛ судьями, що суттєво знижує якість аргументації, а також послаблює практичний ефект застосування рішень міжнародного судового органу в національному правозастосуванні. Водночас треба визначити, що у вищезазначеному випадку, на нашу думку, така відмова від використання практики ЄСПЛ є не зовсім коректною. Адже, як вже було зазначено раніше, обмеження громадян у реалізації їхніх прав в умовах надзвичайної ситуації є одним із видів обмежень, який застосовується державою за певних умов, як це визначено сталою практикою Суду. Тому суди мають застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права, в якому містяться загальні позиції щодо обмеження в реалізації того чи іншого права з огляду на гостроту становища, зумовленого бойовими діями в Україні.

Отже, попри загальні позитивні тенденції інтеграції правових позицій Європейського суду з прав людини до української судової практики, процес імплементації європейських стандартів правосуддя супроводжується низкою значних проблем, що стосуються як методологічних аспектів, так і організаційно-інституційних труднощів, які потребують подолання для

повноцінного застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відповідної прецедентної практики в Україні.

Загалом це явище викликається саме необізнаністю суддів у практиці ЄСПЛ, що зумовлює іноді неправильне застосування положень КК, навіть за опосередкованого впливу.

Однією з проблем у цьому плані є застосування положень КК, що стосуються покарання у виді штрафу, застосування яких в Україні досить часто не співпадає з напрацьованою Страсбурзьким Судом практикою, що стосується того, що заходи, які вживає держава до правопорушників, повинні мати виправну та каральну мету.

Насамперед зазначимо, що друге речення ст. 7 (1) Конвенції визначає, що відправною точкою для будь-якої оцінки такого заходу як покарання є: визначення того, чи застосовується відповідний захід після засудження за «правопорушення»; характер і мета відповідного заходу; його кваліфікація у національному законодавстві; процедури, пов'язані з його прийняттям і виконанням, а також його серйозність [201].

Тому для визначення штрафу як покарання у кримінальному сенсі потрібно, щоб він був спрямований не на грошову компенсацію, заподіяної цим порушенням шкоди, а застосовувався як покарання та для попередження вчинення нових порушень в майбутньому [там само]. Саме тому для штрафу як виду покарання характерним є його розмір, який має бути суттєвим для винних осіб, з огляду на тяжкість кримінального правопорушення. Для забезпечення повноцінного досягнення мети інституту кримінальної відповідальності, зокрема покарання, виправлення та превенції, суд має дослідити майновий стан винної особи та визначити, чи буде конкретного розміру призначеного покарання достатньо для виконання зазначених цілей. Тож, якщо у певного заходу є каральна мета, його слід відносити до кримінальної сфери.

Положення кримінального закону, зокрема ст. 53 КК України, визначають, що штраф є формою грошового стягнення, що накладається судом у розмірі та випадках, встановлених нормами закону про кримінальну відповідальність. Слід зазначити, що законодавець жодним чином не обмежує суд у тому, в яких випадках можна призначати штраф, а в яких – ні. Лише визначено, що у разі призначення покарання у виді штрафу суд повинен враховувати майновий стан винної особи, хоча суд також може надати розстрочку виплат частинами строком до одного року як під час постановлення вироку, так і під час його виконання, що може, на наш погляд, у певних випадках поставити під сумнів саму кримінальну природу штрафу [73].

Є непоодинокі випадки, коли за вчинення кримінального правопорушення національні суди призначають аналізоване покарання, водночас під час розгляду справи по суті встановлюється, що винна особа не працевлаштована офіційно та не має додаткових доходів. Після чого, знову ж таки з огляду на те, що така особа не має заробітку, суд під час виконання вироку розстрочує таким особам виплату штрафу.

Так, наприклад, вироком Берегівського районного суду Закарпатської області від 09.09.2024 року у справі 297/3308/24 особу, яка не має доходу, було визнано винною та призначено покарання у виді штрафу в розмірі 850 грн [18]. Оскільки засуджений не зміг оплатити штраф у місячний строк через свій майновий стан, пізніше ухвалою Берегівського районного суду Закарпатської області від 20 січня 2025 року штраф було розстрочено на два місяці з виплатами щомісяця рівними частинами по 425 грн [143]. До аналогічних висновків дійшов і Карлівський районний суд Полтавської області у Справі 531/3452/24 [20, 149] (штраф 850 грн, розстрочено виплату штрафу на два місяці), Буський районний суд Львівської області у Справі 943/2125/24 [16, 138] (штраф 850 грн, розстрочено виплату на чотири місяці), Рівненський міський суд Рівненської області у Справі № 569/14808/24 [19, 144] (штраф 850

грн, розстрочено виплату на п'ять місяців), Рівненський районний суд Рівненської області у Справі 570/3315/24 [22, 151] (штраф 1700 грн, судом встановлено, що обвинувачений тимчасово не працює, розстрочено виплату на п'ять місяців).

Тобто, як можна побачити, такі випадки непоодинокі в судовій практиці, що є особливо актуальним зараз, під час збройного вторгнення РФ, що зумовило непросту економічну ситуацію в країні, і водночас КК України жодним чином не обмежує суд у тому, що він не може призначити покарання у виді штрафу, навіть якщо буде встановлено під час розгляду справи, що у особи немає коштів для виплати штрафу.

Водночас таке застосування цього виду покарання призводить до того, що винні особи не будуть відчувати того виховного впливу, який має здійснювати кримінальне покарання, адже судом не досліджується вірогідність того, що у цієї особи з'являться кошти у майбутньому для сплати штрафу, що само собою нівелює інститут покарання, відповідно до прецедентної практики ЄСПЛ, що є неприпустимим. На наш погляд, для недопущення таких випадків у майбутньому, суди мають застосовувати кримінальний закон без порушення самої кримінальної природи заходів кримінально-правового характеру. В конкретному випадку вирішення проблеми може бути в тому, що у таких ситуаціях суди мають тяжіти до призначення іншого виду покарання або ж заміни покарання у виді штрафу, аби досягти мети покарання.

Значним бар'єром, який уповільнює інтеграцію міжнародних стандартів у вітчизняну правову систему, виступає також мовний чинник та проблема якісних перекладів прецедентних рішень міжнародного судового органу, оскільки значна частина впливових рішень залишається неперекладеною українською мовою, що ускладнює їхнє використання в національній практиці. Судді часто змушені обмежуватись лише тими рішеннями, які вже доступні у перекладі, або ж досить часто використовувати лише рішення проти

України, здійснювати власні спроби перекладу, що створює ризик неточностей, помилок чи спотворення оригінального змісту, призводячи до можливого викривлення первинних правових позицій Страсбурзького судового органу.

Отже, наведені вище приклади демонструють проблеми та наслідки, до яких призводить необізнаність суддів у практиці ЄСПЛ. Хоча слід зазначити, що певні покращення у цій сфері є, адже наразі Верховний Суд почав робити огляд судової практики ЄСПЛ, де містяться ключові позиції Суду, що є загальнодоступним, дозволяє суддям використовувати ці позиції. Також Національна школа суддів України проводить семінари для суддів, де ознайомлює слухачів із практикою ЄСПЛ щодо проблем, які вивчаються на таких семінарах. Однак повного та точного перекладу тексту рішення ЄСПЛ судді все ж не мають, що залишає невирішеною проблему доступності всього спектру практики Страсбурзького суду для українських суддів та обмежує ефективність імплементації європейських правових стандартів у національну правову систему.

Із цього випливає і проблема вибіркості у використанні правових позицій міжнародного суду, що проявляється у тенденції до абсолютизації окремих висновків, вирваних із фактичного контексту справ, що розглядалися міжнародним судовим органом, що призводить до неправильного застосування прецедентів. Підхід може створювати помилкове уявлення про зміст міжнародних стандартів, оскільки ігнорується загальний юридичний контекст та сутність конкретних обставин справи, у межах яких було сформульовано відповідні висновки. Як наслідок, виникають ситуації, коли судді некоректно або вибірково цитують міжнародні рішення, що не лише підриває довіру до самого принципу використання прецедентної практики, але й порушує принцип правової визначеності.

Тому, на наш погляд, потрібно, щоб в Україні в обов'язковому порядку перекладались всі остаточні рішення ЄСПЛ та формувались відповідні

видання з текстом такого перекладу, що надають можливість правозастосувачам ознайомлюватись із позиціями Суду безпосередньо. Це дозволить більш правильно обирати релевантну практику ЄСПЛ для обґрунтування правової позиції.

Протягом останніх десятиліть в Україні напрацьовано численну і ґрунтовну практику щодо виконання рішень ЄСПЛ як акту індивідуальної дії, що демонструє чіткий орієнтир на європейські стандарти та дозволяє ефективніше забезпечувати захист фундаментальних прав громадян України завдяки використанню прецедентних висновків, зроблених на рівні міжнародної юстиції, що реалізується за допомогою механізму перегляду національних судових актів за виключними обставинами у зв'язку з ухваленням рішень міжнародного судового органу, яким констатовано порушення Україною конвенційних зобов'язань.

Слід зазначити, що такий перегляд ВП ВС справ є надзвичайно важливим, адже передусім якість такого перегляду показує, наскільки Україна поважає права людини, які вона визнала, приєднавшись до Конвенції. А ще такі рішення показують, наскільки Україна готова виконувати рішення ЄСПЛ щодо конкретних осіб і наскільки правова система нашої держави може остаточно реабілітувати становище особи після порушення її прав.

Одним із показових щодо цього прецедентів стало рішення ВП ВС 2021 року щодо перегляду Справи «Карташов проти України» (2020), у якій ЄСПЛ встановив суттєві порушення права заявника на справедливий судовий розгляд, гарантованого пунктами 1 та 3 (d) статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому рішенні міжнародний судовий орган наголосив, що під час повторного розгляду кримінальної справи щодо заявника українські судові органи не забезпечили належних процесуальних гарантій щодо можливості допиту ключових свідків, що істотно підірвало загальну справедливість провадження. ВП ВС, реагуючи на ці констатовані порушення, ухвалила постанову, якою скасувала попередні рішення

національних судів та повернула справу на новий апеляційний розгляд із прямими вказівками щодо необхідності забезпечення участі й допиту відповідних свідків для усунення виявлених недоліків.

Як було визначено в першому розділі цієї роботи, цей механізм перегляду рішень міжнародного судового органу ВП ВС є досить складним, що передбачає певні обмеження у його застосуванні, які треба досить зважено застосовувати, адже застосування заходів індивідуального характеру, зокрема через механізм перегляду рішень національним судом, показує рівень поваги до прав людини в державі загалом.

У цьому контексті слід визначити, що оскільки суд в нашій державі може лише застосовувати законодавство, він, певним чином, зв'язаний положеннями закону, тому їхня неточність може спричинити проблеми. Однією із таких можна вважати випадки, коли закон передбачає альтернативні механізми, якими може скористатись особа, що отримала рішення ЄСПЛ на свою користь для того, аби відновити своє правове становище, яке існувало до порушення права, констатованого ЄСПЛ.

Яскравим прикладом такого можна вважати ситуацію з переглядом рішень стосовно осіб, караних на довічне позбавлення волі, щодо яких було ухвалено рішення ЄСПЛ про порушення статті 3 ЄКПЛ через відсутність реальної перспективи звільнення.

Так, після внесення змін до статей 81 та 82 КК України до ВП ВС почало надходити досить багато заяв від осіб, які отримали рішення ЄСПЛ на свою користь, про перегляд рішень за виключними обставинами для того, аби ВС переглянув рішення, якими їм було відмовлено у заміні покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким.

Проте ВП ВС у подібних випадках визначає, що ст. 82 КК має реалізовуватись відповідно до процесуальних правил, передбачених статтями 537, 539 КПК, згідно з якими питання про заміну покарання у виді довічного позбавлення волі більш м'яким під час виконання вироку вирішується

місцевим судом, у межах територіальної юрисдикції якого засуджений відбуває покарання. На підставі цього ВП ВС відмовляла у прийнятті до розгляду таких заяв (ухвали ВП ВС в провадженнях № 13-21звo23 від 27 березня 2023 року, № 13-65звo22 від 12 грудня 2022 року тощо) [146]. Отже, у цьому разі суд фактично визначає, що належним заходом виконання рішення ЄСПЛ є розгляд справи відповідним місцевим загальним судом. Тому, на наш погляд, потрібно проаналізувати чинні нормативні та наукові джерела для визначення того, чи задовольнить такий стан речей досягнення *restitutio in integrum*.

Отже, відповідно до Рекомендації № R (2000)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини», ухваленої на 694-му засіданні заступників міністрів від 19 січня 2000 року, наголошено, що компетентні органи держави-відповідача самі вирішують, які заходи, зважаючи на наявні в національній правовій системі засоби, є найбільш відповідними для досягнення *restitutio in integrum* [120]

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» визначає, що відновлення попереднього юридичного стану стягувача може відбуватися завдяки... [108]. Тож із формулювання закону можна визначити, що це не єдині заходи, які може застосувати держава для виконання рішення ЄСПЛ, тому заміна покарання більш м'яким, що має розглядатись у загальному порядку, може задовольнити вимоги Конвенції.

Проте, наприклад, В.П. Герасименко зазначає, що «заміна невідбутої частини покарання більш м'яким є сукупністю кримінально-правових норм, на підставі яких у процесі виконання покарання (відбування засудженим) суд остаточно і безумовно заміняє раніше призначене винному вироком основне покарання (повна заміна) чи невідбутої його частину (часткова заміна) іншим

менш суворим основним видом покарання» [27, с. 72-73]. Як тлумачить Н.В. Коломієць, сутність аналізованого явища полягає у поліпшенні правового становища засудженого через зміну йому виду покарання на більш м'яке внаслідок його позитивної поведінки і з метою прискорення процесу ресоціалізації [58].

Отже, з огляду на це, в будь-якому випадку підставою для розгляду справи судом за статтею 82 КК є саме виправлення засудженої особи за час відбування покарання та недоречність його подальшого відбування особою саме в такому виді, як було призначено обвинувальним вироким суду.

Водночас законодавство не містить жодних нормативних орієнтирів, що рішення ЄСПЛ у справі проти України може бути підставою для розгляду такої заяви судом першої інстанції. У цій ситуації суд першої інстанції не може посилатись на рішення ЄСПЛ як джерело заміни судового рішення, в якому було порушено положення Конвенції, адже фактично суд буде брати до уваги лише обставини, які мають встановлюватись для розгляду справи відповідно до ст. 82 КК України, і тому за результатами розгляду справи судом першої інстанції не може бути відновлено порушене право особи, яке було констатовано ЄСПЛ. Тому фактично наразі в Україні виникла така ситуація, коли наша держава вжила заходів загального характеру, адже Парламент вніс зміни до норм статей 81 та 82 КК. Водночас особи, на користь яких ухвалено рішення ЄСПЛ, з огляду на ситуацію, що склалась у судовій практиці, не можуть досягти *restitutio in integrum*, і тому вони мають на загальних підставах домагатись умовно-дострокового звільнення

Тому, на наш погляд, такі справи має розглядати саме ВП ВС у провадженні щодо перегляду рішень за виключними обставинами, що підтверджує твердження, яке нами було наведено вище.

Отже, загалом слід визначити, що враховуючи те, що такий перегляд вироків завжди відбувається у разі порушення судами норм матеріального або процесуального кримінального права.

Наведені випадки судових рішень із безпосереднім застосуванням прецедентних позицій Європейського суду з прав людини, а також випадки некоректного застосування підтверджують важливість уважного, точного та контекстно-обґрунтованого використання міжнародних стандартів у національному судочинстві, адже лише виважений підхід забезпечує належний захист конвенційних прав і гарантує позитивну динаміку в процесі інтеграції України до європейського правового простору.

3.3 Окремі проблеми врахування практики ЄСПЛ у науці кримінального права України

В українській правовій науці останніми роками значна увага приділяється аналізу рішень Європейського суду з прав людини, зокрема – у сфері забезпечення прав засуджених до довічного ув'язнення, що сприяло формуванню фундаментальних теоретичних позицій щодо потреби перегляду традиційних концепцій покарання у вітчизняному законодавстві [86]. Українські криміналісти у своїх наукових працях зазначають, що існування механізму періодичного перегляду покарань, які передбачають довічне позбавлення волі, є важливим елементом дотримання принципу людської гідності, без якого система кримінальної юстиції не може вважатися гуманною та цивілізованою.

Особливої уваги заслуговують праці українських науковців, які проводять комплексний порівняльно-правовий аналіз вітчизняного кримінального законодавства з аналогічними нормами інших європейських держав, демонструючи, наскільки глибокий вплив має практика Європейського суду на трансформацію правової свідомості та нормативних положень щодо призначення і виконання покарань [128]. У цьому аспекті дослідники звертають увагу на потребу розробки прозорих критеріїв та ефективних процедур перегляду вироків про довічне позбавлення волі, що дозволяло б забезпечити реальну перспективу ресоціалізації засуджених,

уникаючи формалізму та надмірної суб'єктивності у судовій та адміністративній практиці.

Українська кримінально-правова доктрина неодноразово наголошувала на тому, що брак чітких процедур та умов перегляду вироків, які передбачають безстрокове утримання особи в умовах ізоляції, може створювати ситуацію систематичного порушення прав людини, що визнається міжнародними інстанціями неприйнятним із позицій сучасної концепції правової держави. Тому науковці пропонують впроваджувати в українське законодавство механізми, які б давали можливість систематично переглядати такі вирoki з урахуванням поведінки засудженого, ступеня його виправлення, наявності чи відсутності суспільної небезпечності та інших важливих факторів, що оцінюються комплексно та всебічно.

Водночас українські дослідники визнають, що адаптація кримінального законодавства до європейських стандартів стикається з низкою теоретичних і практичних проблем, серед яких особливу роль відіграє питання балансу між принципами гуманізму і справедливості та вимогами суспільної безпеки, яка іноді сприймається громадськістю як пріоритетна над індивідуальними правами засуджених. Ця дилема стає предметом глибоких дискусій, де аргументується необхідність обережного підходу до імплементації міжнародних стандартів, щоб не викликати негативної реакції суспільства і не послаблювати превентивної функції кримінального права [79].

Науковці також зазначають, що процес імплементації європейської судової практики у кримінальне законодавство України потребує формування адекватного інституційного середовища, зокрема – належної підготовки суддів, прокурорів і працівників пенітенціарних установ, здатних застосовувати нові процедури відповідно до європейських критеріїв та стандартів. Важливим елементом цього процесу вбачається потреба в науково обґрунтованому супроводі реформ, що дозволить мінімізувати ризики

формального або поверхневого підходу до імплементації європейських норм, і у такий спосіб забезпечити реальну ефективність нових правових механізмів.

Загалом українська правова наука, аналізуючи перспективи та проблеми врахування практики Європейського суду з прав людини, дедалі активніше акцентує на потребі вдосконалення національних норм щодо довічного позбавлення волі, підкреслюючи водночас важливість розробки збалансованого підходу, який поєднує забезпечення прав засуджених із потребами суспільної безпеки. Також, на думку більшості українських дослідників, повне ігнорування європейських стандартів не тільки суперечить міжнародним зобов'язанням держави, а й у перспективі негативно впливає на легітимність кримінально-правової системи та рівень довіри громадян до інститутів державної влади і права.

Досвід європейських держав у питанні застосування покарання у формі довічного позбавлення волі та механізмів перегляду вироків, пов'язаних із цією санкцією, вирізняється помітною варіативністю підходів, що обумовлено як історичними, так і соціокультурними особливостями правових систем конкретних країн [128]. До того ж у більшості європейських держав, зокрема тих, що належать до правових систем континентального права, довічне позбавлення волі супроводжується обов'язковим або факультативним механізмом перегляду, що передбачає можливість умовно-дострокового звільнення засуджених після відбуття певної кількості років покарання та за наявності доведених ознак виправлення особи.

Проблематика перегляду довічного ув'язнення посідає особливе місце в контексті сучасних наукових досліджень кримінально-правових систем європейських країн, насамперед через наголос на необхідності дотримання фундаментальних принципів гуманізму та захисту прав людини. В європейській юридичній літературі останніх десятиліть значна кількість досліджень присвячена аналізу умов, за яких довічне позбавлення волі може відповідати міжнародним стандартам і водночас забезпечувати ефективне

досягнення мети покарання. Серед таких досліджень вагоме місце посідає праця Дірка ван Зіла Сміта та Кетрін Епплтон, які у своїй фундаментальній монографії «Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis» [234] обґрунтовують потребу існування реалістичної перспективи звільнення для довічно засуджених осіб, акцентуючи увагу на тому, що довічне ув'язнення, позбавлене будь-яких механізмів перегляду, є несумісним з Європейською конвенцією з прав людини.

Концепція, яка активно формується в європейській кримінально-правовій доктрині та судовій практиці, знайшла детальне осмислення у наукових працях професора конституційного права Тюбінгенського університету Гюнтера Дюріга, який, досліджуючи пенітенціарну систему Федеративної Республіки Німеччини, наголошує на принциповій необхідності чітко визначеного механізму перегляду вироків щодо довічного ув'язнення. Гюнтер зазначив, що «порушенням, яке суперечить людській гідності як такій, є перетворення конкретної людини на об'єкт державної процедури» [79, с.30]. Також вчений підкреслює, що кримінальна юстиція має бути зорієнтована не тільки на каральну функцію, але й на досягнення виправлення особи та її ресоціалізацію, забезпечуючи можливість засудженому, який втратив суспільну небезпечність, повернутися до нормального життя після відбуття встановленого законодавством мінімального строку покарання. Дослідник акцентує на тому, що наявність чіткого і системного механізму перегляду довічного позбавлення волі є важливим фактором, який стимулює засуджених до позитивної поведінки, роботи над собою та досягнення особистісних змін, що суттєво знижує ризик рецидивізму та сприяє більшій безпеці суспільства.

Науковець також зазначає, що відсутність реалістичної перспективи зміни статусу особи, яка відбуває довічне покарання, негативно впливає на її психологічний стан, сприяючи зростанню відчуття безвиході, відчуження і маргіналізації, що дуже ускладнює роботу персоналу виправних установ та знижує ефективність усієї пенітенціарної системи. На думку Гюнтера, лише

створення прозорих і дієвих процедур перегляду довічних вироків дозволяє зберегти баланс між каральними та ресоціалізаційними цілями покарання, забезпечуючи відповідність німецького кримінального права сучасним європейським стандартам гуманності та справедливості.

У Федеративній Республіці Німеччині питання перегляду покарань, пов'язаних із довічним ув'язненням, врегульовано на рівні федерального законодавства та роз'яснено Конституційним Судом ще в 1980-х роках, коли цей судовий орган визначив, що довічне позбавлення волі без реальної можливості перегляду чи помилування суперечить конституційним нормам щодо захисту людської гідності [66, с.18]. Так, німецьке законодавство встановлює чіткий строк – 15 років, після відбуття якого засуджені особи отримують право звернутися до відповідних органів із клопотанням про умовно-дострокове звільнення, що дозволяє забезпечити ефективне поєднання принципу справедливості з цілями виправлення та ресоціалізації злочинців.

Французький науковець Жан Прадель у своїх працях докладно обґрунтовує позицію щодо недопустимості абсолютного характеру довічного позбавлення волі, яке не передбачає можливості перегляду або умовно-дострокового звільнення засудженої особи, зважаючи на фундаментальні принципи сучасної кримінально-правової доктрини та міжнародних стандартів захисту прав людини [225]. Аналізуючи французьке законодавство та європейську судову практику, Прадель акцентує на тому, що абсолютна форма довічного покарання суперечить сутнісній природі пенітенціарної системи, яка повинна мати на меті не тільки репресивні заходи щодо злочинців, але й їхнє виправлення, перевиховання і реінтеграцію у суспільство.

На думку науковця, відсутність чітких механізмів перегляду вироків для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, створює ситуацію, коли пенітенціарна система перестає виконувати одну зі своїх основних функцій – ресоціалізацію злочинців, що у підсумку може призвести до дегуманізації

системи покарань і суперечити сучасним гуманістичним стандартам, які прийняті європейськими державами. Він зазначає, що довгострокове позбавлення волі без перспективи звільнення негативно впливає на психологічний стан засуджених, позбавляючи їх мотивації до самовдосконалення та адекватної поведінки в умовах пенітенціарної установи, що значно ускладнює діяльність персоналу виправних закладів і знижує ефективність пенітенціарної політики загалом.

Жан Прадель підкреслює потребу впровадження у французьке кримінальне законодавство регулярних, прозорих та об'єктивних процедур оцінювання засуджених, які передбачали б можливість перегляду довічних вироків після визначеного терміну ув'язнення, і головними умовами для позитивного рішення про умовно-дострокове звільнення повинні бути доведення стабільної позитивної динаміки поведінки ув'язненого, підтвердження фахівцями низького ризику повторного вчинення злочину, а також наявність сприятливих соціальних умов для подальшої реінтеграції особи у суспільне життя [225].

Варто зазначити, що у Франції інститут довічного ув'язнення має специфічну правову конструкцію, що передбачає встановлення судом особливого періоду без права на перегляд вироку (так звана *période de sûreté*), який, залежно від тяжкості злочину, становить приблизно від 18 до 22 років [224]. Після завершення зазначеного періоду засуджений може звернутися до спеціалізованого судового органу з проханням про перегляд покарання та подальше умовно-дострокове звільнення, однак необхідною умовою позитивного рішення є надання суду переконливих доказів ресоціалізації та зникнення небезпечності особи для суспільства, що визначається відповідними експертними комісіями.

Швейцарський науковець Лоренц Біберштейн у своїх дослідженнях також доходить висновку щодо важливості інтеграції механізмів умовно-дострокового звільнення у структуру довічного ув'язнення, аргументуючи це

не тільки юридичними, але й етичними аспектами. Л. Біберштейн [220] підкреслює, що сучасна європейська доктрина кримінального права має рухатися у бік гуманізації і що справедливість та ефективність кримінально-правових санкцій повинна забезпечуватись не суворістю, а системою стимулів, які спонукають засудженого до самовиправлення та зменшують ймовірність вчинення ним повторних правопорушень.

У своїй рецензії на працю Крістофа Урвілера «Практика умовно-дострокового звільнення з виконання покарання» Біберштейн аналізує швейцарську систему умовно-дострокового звільнення, яка є завершальним етапом виконання покарання та має на меті підготовку засуджених до життя на свободі. Він підкреслює, що, незважаючи на існування законодавчої бази для умовно-дострокового звільнення, на практиці спостерігаються значні кантональні відмінності у застосуванні цього механізму. Ці відмінності можуть призводити до нерівного ставлення до засуджених залежно від місця відбування покарання, що суперечить принципам справедливості та рівності перед законом. Науковець зазначає, що такі відмінності обумовлені широкими дискреційними повноваженнями органів виконання покарань та судів, а також різноманітністю організаційних структур та правил, що діють у різних кантонах Швейцарії.

Він вказує на потребу стандартизації процедур умовно-дострокового звільнення та впровадження єдиних критеріїв оцінки готовності засудженого до звільнення. Крім того, підкреслено важливість залучення різних суб'єктів до процесу ухвалення рішення про умовно-дострокове звільнення, зокрема адміністрації виправних установ, прокуратури, експертів та, за можливості, представників пробаційної служби. Цей підхід забезпечує комплексну оцінку особистості засудженого, його поведінки під час відбування покарання та готовності до ресоціалізації. Автор також наголошує на важливості надання засудженому можливості особисто бути заслуханим під час прийняття

рішення про умовно-дострокове звільнення, що сприяє дотриманню принципів справедливого судочинства та поваги до людської гідності.

У контексті довічного ув'язнення Біберштейн вказує на особливу важливість інтеграції механізмів умовно-дострокового звільнення [220]. Він аргументує, що відсутність реальної перспективи звільнення може призвести до деморалізації засудженого, втрати ним сенсу життя та мотивації до виправлення, що не лише негативно впливає на психічне здоров'я засудженого, але й ускладнює роботу персоналу виправних установ та знижує ефективність пенітенціарної системи загалом.

Італійський науковець Франческо Вігано у своїх працях наголошує на потребі реформування кримінально-виконавчої політики щодо довічного ув'язнення, яке традиційно передбачалося італійським законодавством у формі *ergastolo ostativo*, тобто абсолютного довічного позбавлення волі без юридичної можливості умовно-дострокового звільнення чи перегляду вироку, особливо для осіб, засуджених за злочини мафіозного характеру або тероризм [224]. Аналізуючи відповідність зазначеного виду покарання міжнародним стандартам, визначеним практикою Європейського суду з прав людини, Вігано доходить висновку, що абсолютний характер довічного ув'язнення є несумісним із принципами поваги до людської гідності, які закріплені у статті 3 Європейської конвенції з прав людини.

У своїх дослідженнях науковець акцентує увагу на тому, що ефективна кримінально-виконавча система має базуватись на принципах не лише відплати за вчинені злочини, але й соціальної реінтеграції засуджених, для чого потрібно створювати реальні умови перегляду покарання після тривалого періоду ув'язнення. Він вказує на те, що право на перспективу звільнення є невід'ємним елементом сучасної пенітенціарної політики, оскільки без такого права покарання втрачає виховну функцію і перетворюється виключно на засіб репресії та ізоляції, що суперечить загальним принципам гуманності й справедливості.

Вігано відзначає позитивні зміни, що відбулися в італійському законодавстві та судовій практиці під впливом європейських стандартів: були запроваджені певні механізми судового перегляду вироків після значного терміну ув'язнення, коли засуджений демонструє стійку позитивну поведінку, співпрацю з органами правопорядку, або за наявності інших суттєвих підстав, які свідчать про зниження його суспільної небезпечності та готовність повернутись до соціуму. На думку Вігано, такі законодавчі зміни дозволяють Італії наблизитися до європейської кримінально-правової моделі, орієнтованої на ресоціалізацію, зберігаючи баланс між суспільною безпекою та індивідуальними правами засуджених.

Італійське кримінальне законодавство тривалий час мало унікальну для європейського простору норму про так зване *ergastolo ostativo* – особливий вид довічного ув'язнення, за якого можливість умовно-дострокового звільнення була виключена для осіб, засуджених за особливо тяжкі злочини, такі як тероризм або мафіозні діяння [232]. Проте завдяки розвитку міжнародної практики захисту прав людини та низки рішень Європейського суду з прав людини, які констатували порушення базових гуманістичних принципів щодо засуджених, італійська влада була змушена переглянути відповідні положення, запровадивши механізм періодичного перегляду вироків після 26 років відбуття покарання та за умови істотної зміни поведінки особи.

Зважаючи на огляд вітчизняних і зарубіжних наукових поглядів та аналіз європейських практик призначення та виконання покарань у виді довічного ув'язнення, можна дійти висновку, що загальноєвропейська тенденція спрямована на поступове пом'якшення абсолютності такого покарання через запровадження механізмів умовно-дострокового звільнення або помилування після чітко визначених строків, які встановлюються залежно від тяжкості злочинів та суспільної небезпеки засуджених осіб. Наявність таких механізмів є проявом визнання державами європейського простору необхідності

дотримання принципів гуманізму, справедливості та ресоціалізації навіть щодо осіб, які вчинили особливо тяжкі злочини, що сприяє зміцненню авторитету кримінально-виконавчої системи та реалізації міжнародних зобов'язань у сфері захисту прав людини.

Внесок українських науковців у розвиток кримінально-правової доктрини щодо врахування європейських стандартів прав людини, особливо в аспекті забезпечення права на перспективу звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, характеризується багатовекторністю досліджень, глибоким теоретичним аналізом міжнародних норм і практик, а також формуванням обґрунтованих рекомендацій для вдосконалення національного законодавства. У сучасних умовах інтеграції української правової системи до європейського правового простору особлива увага приділяється аналізу та систематизації стандартів, визначених у рішеннях Європейського суду з прав людини, що мають безпосередній вплив на розуміння природи довічного покарання та меж його допустимості з позиції принципів гуманності й справедливості.

Серед українських дослідників, які комплексно аналізують проблеми впровадження міжнародних стандартів у кримінальне право України, значне місце належить працям М. Маськовіти [86], яка послідовно наголошує на потребі інтеграції концепції «права на надію» у вітчизняне законодавство та практику його застосування, обґрунтовуючи свою позицію на основі аналізу провідних європейських теоретиків, зокрема вже згадуваних Дірка ван Зіла Сміта, Кетрін Еплтон та Франческо Вігано. У своїх наукових працях Маськовіта акцентує увагу на тому, що адаптація норм кримінального права України до європейських стандартів є невід'ємною частиною процесу гуманізації покарань, спрямованого на забезпечення належного рівня захисту прав людини та зниження ризиків порушення міжнародних зобов'язань України у сфері кримінальної юстиції.

Окрім Маськовіти, значний доробок у цьому напрямі належить українським науковцям В. Тулякову [140], О. Дрозду та М. Лошицькому [81], чий дослідження спрямовані на системний аналіз відповідності українського кримінального законодавства міжнародним стандартам, визначеним Європейським судом у справах, подібних до Справи «Петухов проти України (№2)». Науковці у своїх публікаціях наголошують, що брак дієвого механізму перегляду вироків щодо довічного позбавлення волі є суттєвим фактором, який перешкоджає не тільки реалізації прав засуджених, але й розвиткові цілей кримінально-виконавчої системи, таких як ресоціалізація та виправлення особи.

Отже, роботи українських криміналістів стають теоретичним підґрунтям для вдосконалення нормативних положень, що регулюють застосування довічного покарання і стимулюють суспільний діалог щодо необхідності приведення національних норм у відповідність із європейськими правовими стандартами.

Водночас наукові дискусії українських вчених, присвячені цій проблематиці, демонструють, що імплементація європейських стандартів у кримінальне право України стикається з низкою складних питань і викликів, серед яких важливе місце посідає баланс між інтересами суспільства щодо безпеки та правами засуджених осіб, які за міжнародними стандартами повинні мати реальну перспективу умовно-дострокового звільнення після тривалого терміну відбування покарання.

Українська кримінально-правова доктрина дедалі частіше акцентує увагу на потребі впровадження диференційованих підходів до вирішення питань щодо перегляду вироків, що передбачають довічне позбавлення волі, залежно від поведінки особи, ступеня її виправлення, готовності до ресоціалізації та інших релевантних факторів, які повинні оцінюватися за чітко встановленими критеріями.

Вагомий внесок у розвиток української кримінально-правової науки вносять також дослідники, які займаються порівняльно-правовим аналізом українського та європейського законодавств, доводячи, що забезпечення реалістичної перспективи перегляду довічних вироків є загальною тенденцією сучасного європейського кримінального права, а тому Україна повинна враховувати цей досвід і поступово реформувати свою нормативну базу з урахуванням визначених міжнародними органами стандартів. Українські науковці переконливо доводять, що право на перспективу звільнення для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, є фундаментальною умовою, без якої система покарань втрачає гуманістичний зміст, перетворюючись на суто каральну структуру.

Позиція Суду щодо правових стандартів, яким мають відповідати національні законодавства у сфері довічного позбавлення волі, ґрунтується на принципах гуманізму, поваги до людської гідності та забезпечення реальної можливості звільнення засуджених після певного періоду ув'язнення, якщо вони втратили суспільну небезпечність. Відповідно до усталеної практики Суду, можливість умовно-дострокового звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, не повинна бути суто формальною або декларативною, натомість національні процедури зобов'язані забезпечити реалістичний механізм, що дозволяє на практиці досягати перегляду вироків з урахуванням поведінки засудженого та перспектив його реінтеграції у суспільство.

Наукові дискусії в українській правничій спільноті щодо реформування кримінального законодавства, зокрема в частині довічного ув'язнення, є багатограними й охоплюють різні погляди на межі та можливості впровадження механізмів перегляду таких вироків, що зумовлено як теоретичними розбіжностями, так і практичними проблемами реалізації зазначених реформ. У правовій літературі прихильники впровадження

гуманістичних підходів до застосування покарань аргументують свою позицію тим, що Україна, будучи державою-членом Ради Європи, має неухильно виконувати свої міжнародні зобов'язання щодо захисту прав людини, зокрема дотримання статті 3 Європейської конвенції, яка забороняє застосування покарань, що можуть бути кваліфіковані як нелюдські або такі, що принижують людську гідність.

Значна частина українських правознавців та кримінологів у своїх дослідженнях вказує на необхідність введення механізму періодичного перегляду вироків, аргументуючи цю позицію як потребу реалізації принципу ресоціалізації засуджених, що передбачає створення для осіб, які відбувають довічне покарання, мотивації до виправлення поведінки та досягнення критеріїв, які дозволяють їм повернутися до життя у суспільстві. Науковці підкреслюють, що кримінально-виконавча система, яка не містить у собі стимулів для зміни поведінки засудженого та не передбачає чітких перспектив реінтеграції, суперечить сучасним стандартам кримінально-правової доктрини, яка орієнтована не тільки на покарання, але й на виправлення та перевиховання особи.

Окремим аргументом у науковій дискусії виступає необхідність виправлення судових помилок, ймовірність яких залишається значною, особливо з огляду на історичні особливості української правоохоронної системи кінця 20 – початку 21 століття, коли існували суттєві проблеми з об'єктивністю судових рішень, збором доказової бази та дотриманням процесуальних гарантій. Українські науковці та правозахисники неодноразово акцентували на тому, що без наявності ефективного механізму перегляду вироків засуджені, стосовно яких виникли сумніви щодо справедливості засудження, опиняються у становищі абсолютної безвиході, що становить серйозну загрозу реалізації принципів справедливого судочинства.

Окрім суто юридичних аргументів, прихильники реформ наголошують на потребі приведення кримінального законодавства України у відповідність до європейських стандартів та цінностей, зокрема щодо забезпечення принципу гуманності, який є основоположним для сучасної кримінальної юстиції європейських країн. Гуманізація пенітенціарної політики розглядається у контексті загального процесу інтеграції України до європейського правового простору, а створення чітких правових процедур щодо перегляду довічних вироків визнається ознакою цивілізованості й зрілості національної кримінально-виконавчої системи.

Водночас в українській правничій літературі звучать і застереження щодо необдуманого пом'якшення кримінально-правової політики, які пов'язані з можливими ризиками для суспільної безпеки, зокрема повторною злочинністю з боку осіб, які були звільнені після довготривалого ув'язнення. Проте прихильники реформ підкреслюють, що запровадження чітких критеріїв оцінки ступеня виправлення засуджених, а також створення прозорих та незалежних процедур перегляду вироків може значно мінімізувати зазначені ризики, сприяючи досягненню балансу між суспільною безпекою та повагою до прав людини.

Загалом наукові дискусії щодо реформування інституту довічного позбавлення волі в Україні демонструють високий ступінь усвідомлення необхідності змін, спрямованих на гуманізацію кримінального законодавства, врахування міжнародних стандартів захисту прав людини та подолання наявних проблем судової практики, які перешкоджають реалізації конституційних і міжнародних зобов'язань держави. Саме тому, на думку більшості українських правників, реформа має базуватися на глибокому теоретичному осмисленні міжнародного досвіду та супроводжуватися відповідною підготовкою суддівського корпусу і працівників пенітенціарної

системи, що дозволить створити ефективну й справедливу систему перегляду довічних вироків, яка відповідатиме сучасним викликам кримінальної юстиції.

Проблемні аспекти впровадження законодавчих змін, що стосуються можливості перегляду вироків довічного позбавлення волі в Україні, залишаються актуальними як у правозастосовчій практиці, так і в наукових дискусіях серед представників кримінально-правової доктрини. Незважаючи на позитивні зрушення, які відбулися в результаті впровадження відповідних механізмів, науковці звертають увагу на низку серйозних труднощів, що супроводжують реалізацію нових норм, і які можуть суттєво вплинути на ефективність процедур перегляду довічних вироків.

Активно обговорюється у науковому середовищі й недостатня розвиненість інфраструктури ресоціалізації та адаптації засуджених, які тривалий час перебували в умовах ізоляції і готуються повернутися до життя в суспільстві. На думку значної частини дослідників кримінально-виконавчого права, серед яких вирізняються позиції В. Проскура [116] та М. Красілової [67], створення комплексних програм соціально-психологічної підтримки для таких осіб має стати невід'ємною частиною процесу реалізації механізму перегляду вироків. Брак ефективної інфраструктури для реінтеграції може суттєво знизити шанси на успішну адаптацію довічно засуджених після умовно-дострокового звільнення, спричиняючи підвищення ризиків повторних правопорушень і втрату суспільної довіри до впроваджуваних реформ.

Окрім того, важливим аспектом у наукових дискусіях залишається питання ресурсного забезпечення впровадження процедур перегляду вироків про довічне позбавлення волі, адже реалізація зазначених заходів потребує суттєвих витрат як фінансових, так і кадрових ресурсів. Дослідниця І. Яковець [162, с. 214-215] зазначає, що процес розгляду справ, пов'язаних із переглядом довічних вироків, вимагатиме суттєвого збільшення навантаження на судову

систему та органи виконання покарань, а також залучення додаткових експертів та консультантів, що ставить перед державою завдання щодо належного фінансово-організаційного забезпечення зазначеного процесу. Науковці підкреслюють потребу системного підходу до вирішення зазначених питань, адже формальний підхід та недостатня ресурсна підтримка можуть звести нанівець позитивні ефекти від запровадження нових правових норм.

Отже, проблемні аспекти, пов'язані з впровадженням реформ щодо перегляду довічних вироків в Україні, становлять неабиякий інтерес для представників української кримінально-правової науки та потребують подальших наукових досліджень, які допоможуть розробити ефективні інструменти для усунення наявних недоліків. Незважаючи на складнощі, з якими стикається українська кримінальна юстиція, загальний вектор розвитку кримінального права є позитивним, орієнтованим на поєднання європейських стандартів із національними особливостями, що дозволяє поступово формувати сучасну, гуманістичну та ефективну систему виконання кримінальних покарань.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Цей розділ було присвячено вивченню окремих питань імплементації правових позицій ЄСПЛ до національного кримінального права, за результатами якого можна зробити такі найбільш важливі висновки.

1. Було визначено, що серед проблем законодавчого характеру, які останніми роками спричинили порушення Конвенції з боку України, можна виокремити такі: відсутність ефективного механізму юридичного захисту щодо скарг на неналежне медичне забезпечення, погані умови тримання під вартою та надмірну тривалість судових проваджень.
2. Визначено, що способи удосконалення механізмів імплементації полягають насамперед у виробленні єдиної концепції, яка б охоплювала

вдосконалення національної нормативно-правової бази, запровадження ефективних інструментів моніторингу виконання рішень та системну підготовку фахівців у галузі захисту прав людини. Певні держави демонструють позитивну практику інституційного підходу: спеціалізовані відомства відповідають за узагальнення судової практики ЄСПЛ і надання рекомендацій для законодавчих ініціатив, що знімає ризики дублювання повноважень різними органами та забезпечує послідовність у регулятивному полі.

3. Запропоновано частину першу статті 81 КК України викласти у такій редакції: «До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі та яким покарання у виді довічного позбавлення волі замінено на покарання у виді позбавленням волі на певний строк, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання».
4. Запропоновано доповнити КК України п. 24 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень таким: «Особам, які на момент набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі вже понад п'ятнадцять років, строк, який вони відбули після п'ятнадцяти років призначеного судом покарання, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, зараховується день за день як невід'ємна частина заміненого строку».

5. Було систематизовано конкретні проблеми в національній судовій практиці. Зокрема, розглянуто найбільш актуальні проблеми правозастосовної практики в кримінальних справах та надано рекомендації для її приведення у відповідність практиці ЄСПЛ. Досліджено, що суди мають посилатись на практику ЄСПЛ у кримінальних справах, зокрема і у випадках посилення обмеження прав людини засобами кримінального права у зв'язку із воєнним станом. Адже обмеження громадян у реалізації їхніх прав в умовах надзвичайної ситуації є одним із видів обмежень, який застосовується державою за певних умов. Тому суди в такому випадку мають застосовувати практику ЄСПЛ як джерело права, в якому містяться загальні позиції щодо обмеження в реалізації того чи іншого права, з огляду на гостроту становища, яка зумовлена бойовими діями в Україні.
6. Було звернуто увагу на те, що наразі в Україні непоодинокими є випадки застосування до осіб покарання у виді штрафу, однак під час розгляду справ по суті встановлюється, що винні особи не працевлаштовані офіційно та не мають додаткових доходів. Після чого, знову ж таки, з огляду на те, що такі особи не мають заробітку, суд під час виконання вироку розстрочує їм виплату штрафу. Вивчення цього питання показало, що суди мають застосовувати кримінальний закон не порушуючи саму правову природу заходів кримінально-правового характеру впливу, як того вимагає прецедентна практика ЄСПЛ та Конвенція.
7. Окремо було вивчено питання розгляду ВП ВС заяв про перегляд рішень судів у зв'язку з визнанням ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції та визначено, що проблемним моментом залишається те, що ВП ВС відмовляє у відкритті провадження з перегляду рішень у разі існування альтернативних механізмів, якими може скористатись особа для відновлення свого порушеного права. Провівши дослідження цієї проблеми, було визначено, що саме ВП ВС має розглядати заяви осіб, на

користь яких ухвалено рішення ЄСПЛ, навіть за наявності іншого механізму, адже більше жоден орган не зможе врахувати рішення ЄСПЛ як акт індивідуальної дії, для зміни вироку особи, в чому і полягає суть такого перегляду та відновлення правового становища особи, що існувало до порушення права.

8. Загалом було встановлено, що вищезазначені проблеми можна визначити, викликані необізнаністю суддів у практиці ЄСПЛ, що викликано, на наш погляд, такими чинниками: неможливістю подолання суддями мовних бар'єрів і проблемою забезпечення доступу до повного масиву релевантної прецедентної практики ЄСПЛ. Тому, на наш погляд, потрібно, щоб в Україні в обов'язковому порядку перекладались всі остаточні рішення ЄСПЛ та формувались відповідні видання з текстом такого перекладу.
9. Узагальнення результатів наукових досліджень українських правників дозволяє констатувати, що питання впровадження європейських стандартів у сфері довічного позбавлення волі набуло системного теоретичного осмислення насамперед через призму концепції «права на надію» як необхідного елемента гуманної та правової системи покарань. Також встановлено, що українська кримінально-правова наука визнає складність пошуку балансу між суспільним інтересом і правами засуджених, що потребує глибокого міждисциплінарного підходу та належного нормативного й інституційного супроводу.
10. Обґрунтовано, що забезпечення реалістичної перспективи перегляду довічного позбавлення волі є ключовим елементом сучасної європейської кримінально-правової доктрини, сформованої під впливом усталеної практики ЄСПЛ. Визначено, що практика ЄСПЛ виступає каталізатором змін, сприяючи формуванню єдиного європейського підходу до поводження з особами, засудженими до довічного ув'язнення.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на результати вищевикладеного дослідження правових позицій ЄСПЛ та їхнього впливу на кримінально-правове регулювання, варто зазначити наступні найбільш важливі висновки:

1. Розглянувши проблему джерельності кримінального права України з врахуванням сучасних підходів до визначення джерел у теорії права, було встановлено, що концепція багатоджерельності вітчизняного кримінального права, є найбільш прийнятною та має розумітись як сукупність усіх факторів, які можуть вплинути на формування суддею правової позиції в конкретній справі. Отже, такими джерелами є:

- 1) Конституція України;
- 2) КК України 2001 року, в якому визначаються діяння, які є кримінальними правопорушеннями, та заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до осіб;
- 3) міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України;
- 4) Кримінальний кодекс 1960 року, Закон України «Про амністію» та окремі (спеціальні) закони про амністію;
- 5) нормативно-правові акти інших галузей права;
- 6) акти судової надбудови права – постанови Пленуму Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ;
- 7) судова практика вищих судових установ – рішення Конституційного Суду України, постанови Великої Палати Верховного Суду, Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду;
- 8) практика ЄСПЛ та інших міжнародних судових органів, а також правова доктрина.

2. У процесі вивчення питання обсягу правових позицій ЄСПЛ, які мають обов'язковий характер в Україні, було встановлено, що весь масив практики ЄСПЛ, який має застосовуватись в Україні, можна поділити на два типи. До першого типу належать ті рішення, в яких міститься прецедентна норма, що формується Судом через неодноразове використання певної правової позиції щодо загального роз'яснення конвенційних положень, що можна вважати джерелом права в класичному розумінні. До другого – всі рішення, ухвалені проти України, в яких Суд досліджував права особи з урахуванням особливостей української правової системи. Такі правові позиції не можна вважати джерелом права в класичному розумінні, адже в такому разі значення має саме позиція Суду, якою тлумачиться конвенційні положення в українському контексті. Тому такі правові позиції було запропоновано вважати своєрідним «джерелом для внесення змін».
3. Зважаючи на правову природу та особливості імплементації практики ЄСПЛ до національного правопорядку, було визначено, що залежно від того, захід якого характеру використовується для імплементації відповідної правової позиції (індивідуального чи загального характеру), рішення ЄСПЛ матимуть різне місце в МКПР. Адже у випадку застосування заходів індивідуального характеру рішення ЄСПЛ спрямоване передусім на відновлення порушених прав конкретного заявника та усунення наслідків допущеного порушення, що зумовлює його обмежений, персоніфікований вплив на національну правову систему. Натомість реалізація заходів загального характеру передбачає внесення змін до законодавства, правозастосовної практики або адміністративних процедур, що надає відповідним правовим позиціям ЄСПЛ нормативного значення та забезпечує їх системний вплив на МКПР у цілому. Було доведено, що для того аби відбувалась належна імплементація практики ЄСПЛ до кримінального права України потрібно,

щоб положення законодавства повною мірою містили всі заходи, які має здійснити держава для виконання своїх зобов'язань. Тому було запропоновано, що чинний КК України має містити положення щодо обов'язковості врахування всієї практики ЄСПЛ як щодо рішень проти України, так і проти інших держав із визначеннями:

- по-перше, що КК України має регулярно переглядатись з метою визначення відповідності положень закону практиці ЄСПЛ, та у разі виявлення порушень, мають бути ініційовані зміни до положень КК України для приведення його у відповідність до міжнародних стандартів прав людини;
- по-друге, у разі внесення змін до положень закону про кримінальну відповідальність має обов'язково враховуватись практика ЄСПЛ;
- по-третє, практика ЄСПЛ має враховуватись у разі застосування закону про кримінальну відповідальність.

4. Наголошено на тому, що верховенство права є одним із основоположних принципів сучасного соціуму, невід'ємними атрибутами якого виступають законність, рівність перед законом, доступність правосуддя, прозорість, захист фундаментальних прав, що у найбільш широкому тлумаченні, передбачає, що ухвалені закони мають бути орієнтовані на захист прав людини, водночас є чіткими, публічно доступними, стабільними і здійснюваними, а їх застосування має бути рівним і розглядатись неупередженими органами та посадовими особами, що, зокрема, означає прийняття рішення на основі закону та фактів справи, без зовнішнього впливу або особистих інтересів суддів. Встановлено, що ключову роль у застосуванні та інтерпретації верховенства права в Європі як на міжнародному, так і на національному рівнях відіграє ЄСПЛ для гарантування всіх складових цього принципу.

5. Досліджуючи питання ролі держави у реалізації громадянами своїх прав та проблему обмеження громадян у реалізації їхніх прав засобами кримінального права в умовах воєнного стану та ролі практики ЄСПЛ у цьому процесі, було встановлено, що необхідно виходити з того, що у держави немає безмежних повноважень щодо застосування обмежень громадян у реалізації їхніх прав за будь яких обставин. Тому всі обмеження прав людини, особливо засобами кримінального права, мають бути правомірними та відповідати цілям, для яких запроваджуються. Під час збройного конфлікту держава може відступати від своїх зобов'язань за Конвенцією та встановлювати більш жорсткі обмеження прав людини. Проте це має відповідати гостроті становища, яке наявне у тій чи іншій місцевості держави. З огляду на це, було зроблено висновок, що кваліфікуюча ознака вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного або надзвичайного стану може застосовуватись судами лише до правопорушень, вчинених на окупованих територіях, територіях, де ведуться активні бойові дії та на інших територіях, підконтрольних Україні, проте якщо таке правопорушення пов'язане з умовами воєнного стану. У протилежному випадку діяння мають оцінюватись державою, як у мирний час. Досягнення цього, на наш погляд, у ситуації з кримінальною відповідальністю осіб може відбутись через формування загальної практики національних судів, шляхом формування ВС правової позиції, якою буде розтлумачено положення «в умовах воєнного або надзвичайного стану», яка має застосовуватись судовими органами лише щодо діянь, які вчиняються під час та у контексті збройного конфлікту.
6. Досліджуючи принцип «*ne bis in idem*», було визначено, що він є одним із основних принципів кримінального права, що закріплено у багатьох юридичних системах світу, включно з Україною. З огляду на його важливість та певні труднощі в реалізації на національному рівні, було надано низку ключових пропозицій щодо покращення законодавчих та

судових механізмів забезпечення принципу «ne bis in idem» в Україні, як-от:

- зміцнення законодавчого закріплення принципу «non bis in idem»;
- впровадження процедурних гарантій, які б запобігали порушенню принципу «non bis in idem»;
- зосередження уваги на підвищенні обізнаності та професіоналізмі суддів та інших правоохоронців щодо принципу «non bis in idem»;
- введення на законодавчому рівні спеціальних правових механізмів для апеляційного та касаційного перегляду справ, у яких може ставитися питання про порушення принципу «non bis in idem».

7. Дослідивши окремі проблеми імплементації правових позицій ЄСПЛ до положень закону про кримінальну відповідальність, було визначено, що однією з найбільших сучасних проблем є відповідність кримінального законодавства положенням статті 3 ЄКПЛ. Зокрема, було розглянуто системну проблему відповідності умов тримання під вартою конвенційним вимогам. Окремо розглянуто проблему непом'якшуваного довічного позбавлення волі, за результатами чого було визначено, що імплементація правових позицій ЄСПЛ має відбуватись у найбільш сприятливий спосіб для особи, без порушення конституційних прав та положень Конвенції. Для приведення законодавства у відповідність конвенційним положенням, у ньому має бути передбачена можливість для осіб, засудженим до довічного позбавлення волі, клопотати про умовно-дострокове звільнення та про заміну довічного позбавлення волі більш м'яким покаранням у найбільш сприятливий спосіб для таких осіб без порушення їхніх конституційних прав та положень Конвенції. Тому, зважаючи на це, було запропоновано такі зміни до положень КК України:

- частину першу статті 81 викласти у такій редакції «До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в

дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі та яким покарання у виді довічного позбавлення волі замінено на покарання у виді позбавлення волі на певний строк, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання». Це дозволить засудженим до довічного позбавлення волі реалізувати своє право на умовно-дострокове звільнення та повною мірою реалізувати своє конституційне та конвенційне право.

- доповнити КК України п. 24 Розділу II Прикінцевих та перехідних положень таким: «Особам, які на момент набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі вже понад п'ятнадцять років, строк, який вони відбули після п'ятнадцяти років призначеного судом покарання, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, зараховується день за день як невід'ємна частина заміненого строку».

8. Було розглянуто окремі найбільш актуальні, на сьогодні, проблеми правозастосовної практики в контексті її відповідності практиці ЄСПЛ та надано рекомендації для ефективної імплементації рішень ЄСПЛ до національної судової практики у кримінальних справах, зокрема:

- суди мають посилатись на практику ЄСПЛ у кримінальних справах, зокрема у випадках посилення обмеження прав людини засобами кримінального права у зв'язку із воєнним станом;

- необхідності застосування положень закону про кримінальні покарання, не порушуючи саму правову природу покарання.
- ВС має надавати чіткі загальних позицій у вирішенні проблем матеріального кримінального права, що дозволить забезпечити непорушення конкретного конвенційного права та забезпечення єдності судової практики як основи складової принципу законності в кримінальному праві.

Загалом можна визначити, що оскільки ці проблеми пов'язані з необізнанністю суддів у практиці ЄСПЛ, що викликано, на наш погляд, такими чинниками: неможливістю подолання суддями мовних бар'єрів і проблемою забезпечення доступу до повного масиву релевантної прецедентної практики ЄСПЛ, на наш погляд, потрібно, щоб в Україні в обов'язковому порядку перекладались всі остаточні рішення ЄСПЛ та формувались відповідні видання з текстом такого перекладу.'

Окремо було вивчено питання розгляду ВП ВС заяв про перегляд рішень судів у зв'язку з визнанням ЄСПЛ порушень Україною положень Конвенції та визначено, що проблемним моментом залишається те, що ВП ВС відмовляє у відкритті провадження з перегляду рішень у разі існування альтернативних механізмів, якими може скористатись особа для відновлення свого порушеного права. Провівши дослідження цієї проблеми, було визначено, що саме ВП ВС має розглядати заяви осіб, на користь яких ухвалено рішення ЄСПЛ, навіть за наявності іншого механізму, адже більше жоден орган не зможе врахувати рішення ЄСПЛ як акт індивідуальної дії, в чому і полягає суть такого перегляду та відновлення правового становища особи, що існувало до порушення права.

9. Узагальнення результатів наукових досліджень українських правників дозволяє констатувати, що питання впровадження європейських стандартів у сфері довічного позбавлення волі набуло системного теоретичного

осмислення насамперед через призму концепції «права на надію» як необхідного елементу гуманної та правової системи покарань. Також встановлено, що українська кримінально-правова наука визнає складність пошуку балансу між суспільним інтересом і правами засуджених, що потребує глибокого міждисциплінарного підходу та належного нормативного й інституційного супроводу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аббакумова Д. В., Білоусов Є. М. Національна процедура виконання ЄСПЛ щодо України. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум / О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін.; за ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. Харків : Право, 2017. 374 с.
2. Анакіна Т. М. Прецедентні рішення Суду Європейських Співтовариств у становленні правопорядку ЄС. *Підприємництво, господарство і право*, 2008. № 2. С. 49-52.
3. Андріанов К. В. Роль контрольного механізму Конвенції про захист прав і основних свобод людини в процесі реалізації її норм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2002. 18 с.
4. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Право України*. 2011. № 9. С. 25-42.
5. Антонович М. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : монографія. Київ : Вид. дім «KM Academia», 2000. 262 с.
6. Бакай М. І. Імплементція положень «антикорупційних» конвенцій у вітчизняне кримінальне законодавство : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 19 с.
7. Баулін Ю.В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (18–19 жовт. 2018 р., м. Харків). Харків, 2018. С. 23–28.
8. Берзін П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : у 3 т. Київ : Дакор, 2018. Т. 1 : Загальні засади. 562 с.
9. Берзін П.С. Механізм кримінально-правового регулювання: загальнотеоретичні аспекти. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 45–66. URL: <http://lcslaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/2-7-2014/item/168->

mekhanizm-kryminalno-pravovoho-rehulyuvannya-zahalnoteoretychni-aspekty-berzin-p-s

10. Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. *Судово-юридична газета*. 2020. URL : (дата звернення: 25.05.2025).

11. Бігняк О. В. Теорія міжнародного права : навчально-методичний посібник. Херсон : Гельветика, 2020. 224 с.

12. Борисов В. І. Нормативне зазначення закону про кримінальну відповідальність у контексті новел кримінального процесуального законодавства України. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9-10 жовтня 2014 р.). Харків, 2014. С. 326-330.

13. Бостан С.К., Гусарєв С.Д., Пархоменко Н.М. Теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2013. 348 с

14. Брацук І. З. Теоретико-правові засади імплементації права Європейського Союзу в національне право держав-членів : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 230 с.

15. Броневицька О.М. Відповідність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. 20 с.

16. Буняк В. Європейська конвенція з прав людини та кримінальне право : науково-практ. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 156 с.

17. Велика хартія вольностей. Юридична енциклопедія : у 6 т. / за ред. кол. Шемшученка Ю. С. та ін. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ. Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, Т. 1 : А-Г, 1998. 669 с.

18. Вирок Березівського районного суду Закарпатської області від 09.09.2024 у Справі № 297/3308/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120877380> (дата звернення: 25.05.2025).

19. Вирок Буського районного суду Львівської області від 24.09.2024 у Справі № 943/2125/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121842838> (дата звернення: 25.05.2025).

20. Вирок Карлівського районного суду Полтавської області від 24.01.2025 у Справі № 531/3452/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124655419> (дата звернення: 25.05.2025).

21. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 14.08.2024 у Справі № 569/14808/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121984355> (дата звернення: 25.05.2025).

22. Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 29.08.2024 у справі № 570/3315/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120716774> (дата звернення: 25.05.2025).

23. Власенко В. В. Співвідношення понять «судовий прецедент» та «судова практика»: теоретико-правові аспекти. *Київський часопис права*. 2021. № 1. С. 27-32.

24. Войченко С. В. Договори Ради Європи в кримінально-правовій сфері та їх імплементація в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. Одеса, 2010. 20 с.

25. Галушко А. О. Порівняльно-правовий аналіз кримінального законодавства України та європейських держав щодо співучасті та відповідальності за неї. *Новітні кримінально-правові дослідження*: зб. наук. пр. відп. ред. д-р юрид. наук, проф. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2017. С. 120-124. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/7f2a27b0-c933-4135-bf15-f717df9c2f35> (дата звернення: 25.05.2025).

26. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права (загальні засади концепції) : монографія. Луганськ: ЛДУВС, 2006. 280 с.

27. Герасименко В. П. Заміна покарання більш м'яким при його відбуванні за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 213 с.
28. Гердеген М. Європейське право ; пер. з німецької Н. Саповської. Київ : К.І.С., 2008. 528 с.
29. Гнатів І. М. Принцип non bis in idem: передумови та причини становлення. *Вісник Львівського університету*. 2012. № 56. С. 372-378.
30. Гнатів М. І. Положення «non bis in idem» як принцип кримінального права. *Український юридичний портал Радник*. URL: <http://radnuk.info/statti/-229-kruminal-pravo/15035--lnon-bis-in-idemr----.html> (дата звернення: 25.05.2025).
31. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : Дух і Ліиера, 2016. 355 с.
32. Головатий С., Козюбра М., Сироїд О. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права. Київ : Кн. для бізнесу, 2008. 992 с.
33. Горпинюк О. П. Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у кримінальних провадженнях в Україні : навч.-метод. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 224 с.
34. Грицаєнко Л. Л. Значення заходів загального характеру у виконанні рішень Європейського суду з прав людини. *Практика Європейського суду з прав людини в діяльності органів прокуратури і суду: виклики та перспективи: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (13 червня 2018 року)*. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 51-56.
35. Гудима Д. В законодавстві України не закріплено поняття прецедент, однак це не означає, що де-факто його не існує. *Судова влада України*. 2019. URL: <https://court.gov.ua/press/news/659343/> (дата звернення: 25.05.2025).
36. Гулям У. Х. Імплементация практики Європейського суду з прав людини в діяльності судів України. *Науковий вісник Міжнародного*

гуманітарного університету. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. № 57. С. 108-114. URL: <https://scispace.com/pdf/the-implementation-of-practice-of-the-european-court-of-1q92y5eq.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

37. Данішевська В. Практика Великої Палати Верховного Суду: вплив на правову систему. Слово Національної школи суддів України. Спеціальний випуск, 2020. С. 145–154.

38. Дворкін Р. Серйозний погляд на права/ Пер. з англ. А. Фролкін – К.: Основи, 2000. – 519 с.

39. Дроздов О. Non bis in idem – європейський орієнтир для забезпечення сталості та єдності судової практики Верховним Судом (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини). *Право України*, 2017. № 6. С. 110-132.

40. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини : навч.-практ. посіб. Київ : Алерта, 2013. 368 с.

41. Юридична природа рішень Європейського суду з прав людини (загальнотеоретичний аспект). *Право України*. 2010. №2. С. 173-179.

42. Дуфенюк О. Вплив ЄСПЛ на формування наднаціональної та національної парадигми прав людини (Український контекст). *Ideology and Politics Journal*. № 1(17). 2021. С. 232-250. URL: <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2021.01.00011> (дата звернення: 25.05.2025).

43. Євграфов П. Б., Тихий В. П. Правотлумачення ЄСПЛ і його значення для національного конституційного судочинства. *Вісник Конституційного Суду України*, 2005. № 6. С. 82-84.

44. Євграфов П. Б., Тихий В. П. Правотлумачна діяльність Європейського суду з прав людини і її значення для України. *Юридичний вісник України*. 2005. № 44. 4 с.

45. Забокрицький І. І. Проблеми правового статусу міжнародних договорів України у системі джерел конституційного права України. *Вісник*

Національного університету «Львівська політехніка». Серія : Юридичні науки. 2015. № 825. С. 69-78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_825_14 (дата звернення: 25.05.2025).

46. Завгородній В. А. Практика Європейського Суду з прав людини та її вплив на юридичну діяльність в Україні : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2021. 517 с.

47. Завгородній В. А. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція.* 2015. Т. 1. №15. С. 19-22.

48. Загиней З. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ : ВД «АртЕк», 2015. 380 с.

49. Зайчук О. В. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. *Альманах права.* 2012. № 3. С. 22-28.

50. Ільченко І. М. Деякі питання застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини. *Право України.* 2009. № 10. С. 145-148.

51. Каленіченко Л. І., Слинько Д. В. Співвідношення національного та міжнародного права в розрізі адаптації національної системи законодавства до європейського законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2019. № 6. С. 24-27. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/5474f724-a49c-4349-8c90-94d15e4061d0/content> (дата звернення: 25.05.2025).

52. Карачевська Г. Р. Рішення ЄСПЛ у справі *Medvid v Ukraine* в контексті реформи довічного позбавлення волі. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2024. Т. 2, № 22. С. 211-239. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/315244> (дата звернення: 25.05.2025).

53. Кельман М. С., Кельман Р. М. Верховенство права у сфері правової теорії і практики України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія Право.* №12(24), 2021. С. 57-66.

54. Клименко К. О. Правозастосування в судовому адміністративному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2008. 20 с.
55. Кодекс адміністративного судочинства України : ЗУ від 06.07.2005 № 2747-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
56. Козяр В. Г. Джерела кримінального права та кримінального законодавства : співвідношення понять. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2010. № 1. С. 324-333.
57. Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.].
58. Коломієць Н. В. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким: правовий аналіз понять «підстави» та «умови». *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 1. С. 58-63.
59. Комаров В. В. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і практика судочинства. *Проблеми теорії та практики цивільного судочинства*. Харків: Харків юридичний, 2008. С. 3-38.
60. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : з поправками, внесеними відповідно до положень Протоколів № 11, 14 та 15 з Протоколами № 1, 4, 6, 7, 12, 13 та 16 прийнята 1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.05.2025).
61. Конощук Я. В Україні більш ніж вдвічі зросла кількість засуджених – проєкт бюджету. *Судово-юридична газета*. 2022. URL: <https://sud.ua/uk/-news/publication/249714-v-ukraine-bolee-chem-vdvovoe-vozroslo-kolichestvo-osuzhdennykh-proekt-byudzheta> (дата звернення: 25.05.2025).
62. Конституція України : ЗУ від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80-#Text>. (дата звернення: 25.05.2025).

63. Контрольний текст проекту Кримінального кодексу України станом на 16.06.2024 року. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/-06/17/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-16-06-2024.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

64. Коруц У. З. Місце прецедентної практики Європейського Суду з прав людини в правовій системі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/6769/-1/ПРЕЦЕДЕНТНА_ПРАК.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

65. Косович В. Оціночні поняття у проекті нового Кримінального кодексу України. *Вісник Львівського Університету. Серія Юридична*. № 36. 2001. С. 54-59.

66. Кравченко М. Право людської гідності крізь призму німецької правової доктрини. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2020. №2(113). С. 33-38. URL: <http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/KravchenkoM.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

67. Красілова Ю. М. Соціально-психологічні чинники ресоціалізації неповнолітніх засуджених : автореф. дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.05. Київ, 2021. 22 с. URL: https://scc.knu.ua/upload/iblock/f20/aref_%D0%9A%D1-%80%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%AE.%D0%9C..pdf (дата звернення: 25.05.2025).

68. Крестовська Н. М., Матвеева Л. Г. Теорія держави і права: Елементарний курс : підручник. 2-ге вид. Харків : ТОВ «Одіссей», 2008. 432 с.

69. Криворучко Л. С. Організація професійної підготовки працівників органів внутрішніх справ до дій в екстремальних умовах: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 209 с.

70. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. В. В. Тацій, В. В. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 6-те вид. Харків : Право, 2020. 584 с.

71. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 4-те вид. Харків : Право, 2010. URL:

https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2010/UgolovPravoZag.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

72. Кримінальне право: Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник. О. О. Дудоров, А. А. Стрижевська та ін. Книга 1: Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ : Норма права, 2025. 824 с.

73. Кримінальний кодекс України: ЗУ від 05.04.2001. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

74. Кримінальний процес : підручник. Ю. М. Грошевий В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. Харків : Право, 2013. 824 с.

75. Кримінальний процесуальний кодекс України: ЗУ від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

76. Кузембаєв О. С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні. Scientific discussion. 2017. № 8. С. 65-72. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a382e20-0d68-40bb-a8ce-d3cbc83d20aa/content> (дата звернення: 25.05.2025).

77. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 327 с.

78. Кучинська О. П., Фулей Т. І., Бараннік Р. В. Принципи кримінального провадження у світлі практики Європейського суду з прав людини : монографія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «АспектПоліграф», 2013. 228 с. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1397569500%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B2.pdf>

79. Ленер М. Людська гідність в Основному Законі Федеративної Республіки Німеччина. Практичні випадки. *Людська гідність у праві*

Німеччини, Польщі та України : матеріали міжнародного науково-практичного семінару (Київ, 10-11 жовтня 2016). Київ, 2017. 35 с.

80. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2006. 573 с

81. Лошицький М. В. Дрозд О. Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як перспектива боротьби з адміністративними корупційними правопорушеннями. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред), Ю. П. Аленін та ін. Одеса : Юрид. л-ра, 2014. Т. 14. С. 70-77.

82. Луцький Т. М. Кримінальна відповідальність за необережне заподіяння смерті іншій особі : дис. ... доктора філософії : 081. Львів, 2021. 385 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3740/1/lucky_d.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

83. Максимов С. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3(58). С. 127-134.

84. Малишев Б. В. Прецедентне право Англії: теоретичні аспекти. *Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск*. Т. 19. Ч. 1. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2001. С. 232-238.

85. Мартинюк В. Україна прогнала в ЄСПЛ у двох справах за позовами колишніх в'язнів і має виплатити €25 тисяч. *Сайт Бабель*. 2019. URL: <https://babel.ua/news/38510-ukrajina-prograla-u-yespl-u-dvoh-spravah-za-pozovami-kolishnih-v-yazniv-i-maye-viplatiti-25-tisyach-yevro> (дата звернення: 25.05.2025).

86. Маськовіта М. Природа та гуманність довічного ув'язнення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : *Юридичні науки*. 2022. Т. 9, № 1. С. 190-196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/-vnuulpurn_2022_9_1_31. (дата звернення: 25.05.2025).

87. Менджул М. В. Принципи сімейного права (сутність та проблеми застосування) : монографія. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2019. 420 с.

88. Механізм кримінально-правового регулювання. Кременчук : Видавець ПП Щербатих О.В., 2019. 480 с

89. Міжнародне право. Основи теорії : підручник. В. Г. Буткевич, В. В. Мицик, О. В. Задорожній та ін. Київ : Либідь, 2002. 608 с.

90. Мірошниченко О. А. Принцип верховенства права у міжнародному публічному праві. *Форум права*. 2012. № 1. С. 644-647. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/1571/1/Miroshnuchenko_2012_1.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

91. Монаєнко А., Смирнова К. Застосування практики ЄСПЛ та суду ЄС на прикладі адміністративного судочинства. *Юридична Газета online*. 2020. № 8(714). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/zastosuvannya-praktiki-espl-ta-sudu-es-na-prikladi-administrativnogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 25.05.2025).

92. Навроцький В. О. Про співвідношення понять «кримінальне право» та «кримінальне законодавство». *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф.: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. Луганськ, 2011. С. 347-351.

93. *Огляд практики Європейського суду з прав людини: 2019 рік. Рада Європи / Європейський суд з прав людини* 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Short_Survey_2019_UKR.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

94. Огляд рішень Європейського суду з прав людини проти України (15 вересня 2022 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_09_29_ESPL.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

95. Піддубна М. В. Імплементация норм міжнародного кримінального права про воєнні злочини у Кримінальний кодекс України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2020. 17 с.

96. Погребняк С. Роль основоположних принципів права в забезпеченні прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. №1(56). С. 71-77.

97. Полянський А. О. «Верховенство права як окремих елемент системи загальних засад кримінального провадження в Україні: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія «Право», 2018. № 29. С. 110-116. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8385e807-1803-463e-a05b-e4d272586b02/content> (дата звернення: 25.05.2025).

98. Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (цивільний аспект). Рада Європи / Європейський суд з прав людини. 2024. 176 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_civil_ukr (дата звернення: 25.05.2025).

99. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 03.07.2019 у Справі № 288/1158/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998245> (дата звернення: 25.05.2025).

100. Постанова Верховного Суду від 02.12.2019 у Справі № 612/712/16-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/86275888> (дата звернення: 25.05.2025).

101. Постанова Верховного Суду від 08.12.2022 у Справі № 686/11795/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107938401> (дата звернення: 25.05.2025).

102. Постанова Верховного Суду від 14.06.2022 у Справі № 585/3184/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745> (дата звернення: 25.05.2025).

103. Постанова Верховного Суду від 15.04.2025 у Справі № 573/406/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126906863> (дата звернення: 25.05.2025).

104. Постанова Верховного Суду від 25.02.2021 у справі № 583/3295/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443> (дата звернення: 25.05.2025).

105. Постанова Верховного Суду від 12.10.2021 у справі № 663/3390/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544936>

106. Постанова Верховного Суду по справі № 722/594/22 від 15 січня 2024 року, URL: <https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/116446106>

107. Право на справедливий суд в контексті статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. 2018. URL: [https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/1437-#:~:text=pravo na spravedylyvy sud v konteksti statti 6 Konventsiyi pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod](https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/1437-#:~:text=pravo%20na%20spravedlyvy%20sud%20v%20konteksti%20statti%206%20Konventsiyi%20pro%20zakhyst%20prav%20lyudyny%20i%20osnovopolozhnykh%20svobod). (дата звернення: 25.05.2025).

108. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: ЗУ від 23.02.2006 № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

109. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо [...]. ЗУ від 18.10.2022 № 2690-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2690-20#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

110. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): ЗУ від 02.06.2016 №1401-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-1401-19#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

111. Про міжнародні договори України: ЗУ від 29.06.2004 № 1906-IV.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

112. Про правотворчу діяльність: ЗУ від 24 серпня 2023 року № 3354-IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 25.05.2025)

113. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

114. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом; матер. наук.-практ. конфер. Київ : Інститут законодавства Верховної Ради України. 1998. 445 с.

115. Проект Закону про пенітенціарну систему. № 7337 від 24.11.2017.
URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62965 (дата звернення: 25.05.2025).

116. Проскура В. В. Соціальна адаптація осіб, які повернулись з місць позбавлення волі. *Магістеріум. Соціальна робота і охорона здоров'я*. 2005. № 15. С. 65-71 URL:

http://elib.ukma.edu.ua/Mahisterium/MAG_ISSUE15_2004_sotsrob/11_proskyra_v.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

117. Рабінович П. М. Сутність праворозуміння. *Право України*. 2007. № 9. С. 3-7.

118. Рабінович П. М., Раданович Н. М. Європейська конвенція з прав людини: проблеми національної імплементації (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ держ. будів. та місц. самовряд. АПрН України; Серія 1: Дослідження і реферати; № 4. Львів : Астрон, 2002. 191 с.

119. Разметаєва, Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.

120. Рекомендація N R(2000)2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини», прийнятої Комітетом міністрів на 694-му засіданні заступників міністрів від 19 січня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_175#Text (дата звернення: 25.05.2025).

121. Репецький В. М. Міжнародне публічне право : підручник. Київ : Знання, 2012. 437 с.

122. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Крупка Дмитра Володимировича щодо відповідності Конституції України [...]. Рішення Конституційного суду України від 16.09.2021 № 6-р(II)/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

123. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої, абзаців першого, другого, четвертого, шостого частини п'ятої статті 141 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» та положень пункту 5 розділу III «Прикінцеві положення» ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» (справа про щомісячне довічне грошове утримання суддів у відставці) від 8 червня 2016 року № 4-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-16#Text> (дата звернення: 25.05.2025).

124. Рожнова В. В. Верховенство права у системі принципів кримінального провадження. *Університетські наукові записки*. 2012. №4 (44). С. 381-387.

125. Рябець К. Законність та верховенство права як принципи публічного управління. *Науковий вісник: Державне управління*. 2023. № 1(13). С. 70-85. URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/70-85> (дата звернення: 25.05.2025).

126. Савчин А. М. Принцип верховенства права у системі конституційних засад реалізації права на безпечне довкілля. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. № 82: Ч. 2. С. 92-96. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/304423/296327> (дата звернення: 25.05.2025).

127. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

128. Семенюк І. М. Досвід Європейського суду з прав людини щодо довічного позбавлення волі та можливості його застосування в Україні. *Часопис правових досліджень*. 2020. № 3. С. 309-312 URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/lrkyivu2020&div=272&id=&page=> (дата звернення: 25.05.2025).

129. Славко А. С. Обмеження прав і свобод людини і громадянина за умов дії режиму воєнного стану: порівняльно-правовий аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. № 41. Т. 2. 2016. С. 68-72.

130. Слінько Т. М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини і громадянина. *Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку* : зб. наук. ст. за матеріалами І наук. практ. конф. з європ. права, м. Харків, 24 квіт. 2018 р. Харків, 2018. С. 41-46. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15153/1/Slinko.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

131. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень. Л. О. Пустовіт, О. І. Скопненко, Г. М. Сюта, Т. В. Цимбалюк та ін. Київ : Довіра, 2000. – 1018 с.

132. Смалюк Р. Доступність, діджиталізація, довіра: 3Д українського правосуддя на шляху до ЄС. Реанімаційний пакет реформ. 2022. URL : <https://rpr.org.ua/news/dostupnist-didzhytalizatsiia-dovira-3d-ukrainskoho-pravo-suddia-na-shliakhu-do-yes/> (дата звернення: 25.05.2025).

133. Соловійов О. В. Фактична нормативність рішень Європейського суду з прав людини і чинники, що її обумовлюють. *Права людини в Україні*. 2006. URL: <https://khp.org/1154523190> (дата звернення: 25.05.2025).

134. Сорока О. О. Реалізація практики Європейського суду з прав людини у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Київ, 2015. 254 с.

135. Справа «Адамович проти України», заяви №№ 2564/21, 5553/21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_h86?#Text (дата звернення: 25.05.2025).

136. Справа «Деркач проти України», заяви №№ 23537/20, 23615/20. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/974_j34?#Text (дата звернення: 25.05.2025).

137. Справа «Килихевич проти України» (Case of Kilikevich v. Ukraine). (Заява № 43958/15). Стислий виклад рішення від 04 липня 2024 року. Урядовий кур'єр. 2024. № 151(7811). 5 с. URL: https://ukurier.gov.ua/media/newspaper/adv/2024-07-25/151_7811r.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

138. Справа «Меріт проти України», заява № 66561/01. URL: https://zakon.rada.gov.ua/law/show/980_110 (дата звернення: 25.05.2025).

139. Справа «Сукачов проти України», заява № 14057/17. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f12#Text (дата звернення: 25.05.2025).

140. Туляков В. О. Апроксимація кримінального права України у контексті законодавчої роботи ЄС: перспективи та методи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. № 3. Т. 30. С. 323-335. URL: [https://www.researchgate.net/publication/379226335 Tulakov V O Aprok-](https://www.researchgate.net/publication/379226335_Tulakov_V_O_Aprok-)

[simacia kriminalnogo prava Ukraini u konteksti zakonodavcoi roboti ES perspektivi ta metodi V O Tulakov Visnik Nacionalnoi akademii pravovih nauk Ukraini redkol V Zuravel ta in - Hark](#) (дата звернення: 25.05.2025).

141. Уварова О. Загальні принципи права та їх роль у правозастосуванні з позицій природноправового і позитивістського підходів до права. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 2 (53). С. 244-252.

142. Угода між Україною та Європейським Союзом про участь України у програмі ЄС «Громадяни, рівність, права та цінності». ЗУ від 09.05.2024 № 3714-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_007-24#n2 (дата звернення: 25.05.2025).

143. Ухвала Березівського районного суду Закарпатської області від 20.01.2025 у Справі № 297/3308/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124525499> (дата звернення: 25.05.2025).

144. Ухвала Буського районного суду Львівської області від 08.01.2025 у справі № 943/2125/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124266739> (дата звернення: 25.05.2025).

145. Ухвала Верховного Суду від 29.03.2018 у Справі № 2-2119/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73195064> (дата звернення: 25.05.2025).

146. Ухвала Верховного Суду від 12.12.2022 у Справі № 1-36/2001. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108059854> (дата звернення: 25.05.2025).

147. Ухвала Верховного Суду від 13.04.2022 у Справі № 415/2182/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104251618> (дата звернення: 25.05.2025).

148. Ухвала Верховного Суду від 27.03.2023 у провадженні № 13-21зв023. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109933264> (дата звернення: 25.05.2025).

149. Ухвала Карлівського районного суду Полтавської області від 31.03.2025 у Справі № 531/3452/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126203194> (дата звернення: 25.05.2025).

150. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 28.02.2025 у Справі № 569/14808/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/-Review/126462293> (дата звернення: 25.05.2025).

151. Ухвала Рівненського районного суду Рівненської області від 17.02.2025 у Справі № 570/3315/24. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/-Review/125320334> (дата звернення: 25.05.2025).

152. Хавронюк М. І. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України*. 2013. №12. URL: <https://pravo.org.ua/deshho-pro-sutnist-kryminalnogo-prava-inakshyj-poglyad/> (дата звернення: 25.05.2025).

153. Хилюк С. Кримінально-правові аспекти правила NON BIS IN IDEM у практиці європейського суду з прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2012. № 55. 254-260 с.

154. Хім'як Ю. Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ, 2011. 295 с.

155. Христова Г. О. Типи позитивних зобов'язань держави щодо прав людини у світлі юриспруденції Страсбурзького суду. *Юрист України*. 2013. № 2. 11-19 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.-exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=u_y_2013_2_4 (дата звернення: 25.05.2025).

156. Шапченко С.Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: основні режими функціонування. *Вісник Київського національного університету. Юридичні науки*. Вип. 47. 2002. С. 198–203.

157. Шапченко С.Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура. *Вісник Київського національного університету. Юридичні науки*. Вип. 40. 2000. С. 63–67.

158. Шевчук С. В. Загальнотеоретичні проблеми нормативності актів судової влади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 434 с.

159. Шпакович О. М. Теоретичні засади співвідношення міжнародного та внутрішнього права держав. *Віче*. 2010. С. 30-32.

160. Шуміло, І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.

161. Ягунов Д. Практика Європейського суду з прав людини (питання кримінального та цивільного судочинства, захисту власності, приватного і сімейного життя) : практичний посібник. Одеса : Фенікс, 2019. 502 с.

162. Яковець І. С. Актуальні проблеми виконання покарання у виді довічного позбавлення волі. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції* : зб. Матеріалів Міжнародної наук.-практ. конференції 22 травня 2015. Харків : ХНУВС, 2015. С. 214-215. URL: <https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/91.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

163. Ярмакі В. Х. Галузеві принципи міжнародного гуманітарного права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 1. С. 227-229.

164. About UN Human Rights Committee (HRC). UN Human Rights Committee (HRC). URL: <https://www.refworld.org/document-sources/un-human-rights-committee-hrc> (дата звернення: 25.05.2025).

165. Alexy R., Dreier R. Precedent in the Federal Republic of Germany. *Interpreting Precedents. A Comparative Study* / MacCormick N., Summers R., eds. Aldershot : Dartmouth Publishing Co., 1997. P. 23.

166. Asbjorn E. UN Special Repporteur for the Right to Food, *The Right to Adequate Food as a Human Right: Final Repord submitted by Asbjorn Eide UN*. 1987. P.67-69

167. Case Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland (Application no. 45036/98): Judgment European Court of Human Rights,

30.06.2005. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-3835%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-3835%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

168. Case Concerning Armed Activity on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda), International Court of Justice Judgment of 19.12.2005.

169. Case of A and B v. Norway (Applications nos. 24130/11 and 29758/11): Judgment European Court of Human Rights, 15.11.2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-168972%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-168972%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

170. Case of Al-skeini and others v. The United Kingdom (Application no. 55721/07): Judgment European Court of Human Rights, 07.07.2011, URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-105606%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-105606%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

171. Case of Alecsandr Alecsandrov v. Russia (Application no. 14431/06): Judgment European Court of Human Rights, 27 March 2018, Final: 19 September 2018 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-181875%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-181875%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

172. Case of Baranowski v. Poland (Application no. 28358/95): Judgment European Court of Human Rights, 28.03.2000. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58525%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58525%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

173. Case of Brannigan and McBride v. The United Kingdom (Application nos. 14553/89; 14554/89): Judgment European Court of Human Rights, 25.05.1993. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57819%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57819%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

174. Case of Cantoni v. France (Application no. 17862/91): Judgment European Court of Human Rights, 11.11.1996. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:\[%22Cantoni%20v.%20France%2](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22fulltext%22:[%22Cantoni%20v.%20France%2)

[2\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-58068%22\]](#) (дата звернення: 25.05.2025).

175. Case of Chapman v. The United Kingdom (Application no. 27238/95): Judgment European Court of Human Rights, 18.01.2001. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-59154%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-59154%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

176. Case of Dudgeon v. The United Kingdom (Application no. 7525/76): Judgment European Court of Human Rights, 22.10.1981. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57473%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57473%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

177. Case of Golder v. The United Kingdom (Application no. 4451/70): Judgment European Court of Human Rights, 21.02.1975. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57496%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57496%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

178. Case of Gradinger v. Austria (Application no. 15963/90): Judgment European Court of Human Rights, 23.10.1995. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57958%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57958%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

179. Case of Hirst v. The United Kingdom (No. 2) (Application no. 74025/01): Judgment European Court of Human Rights, 06.10.2005 URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-70442%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-70442%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

180. Case of Identoba and others v. Georgia (Application no. 73235/12): Judgment European Court of Human Rights, 12.05.2015. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22fulltext%22:\[%22Identoba%20and%20others%20v.%20Georgia%22\],%22itemid%22:\[%22001-154400%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22fulltext%22:[%22Identoba%20and%20others%20v.%20Georgia%22],%22itemid%22:[%22001-154400%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

181. Case of Ireland v. the United Kingdom (Application no. 5310/71): Judgment European Court of Human Rights, 18.01.1978. URL:

[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-57506%22}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-57506%22}) (дата
звернення: 25.05.2025).

182. Case of Jóhannesson and others v. Iceland (Application no. 22007/11):
Judgment European Court of Human Rights, 18.05.2017. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-173498%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-173498%22]}) (дата
звернення: 25.05.2025).

183. Case of Jussila v. Finland (Application no. 73053/01): Judgment European
Court of Human Rights, 23.11.2006. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/-
rus#{%22itemid%22:\[%22001-78135%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/-rus#{%22itemid%22:[%22001-78135%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

184. Case of Kokkinakis v. Greece (Application no. 14307/88): Judgment
European Court of Human Rights, 25.05.1993. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Kokkinakis%20v.%20Greece%22\],\[%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22\],\[%22CHAMBER%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-57827%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Kokkinakis%20v.%20Greece%22],[%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22],[%22CHAMBER%22],[%22itemid%22:[%22001-57827%22]}) (дата звернення: 25.05.2025).

185. Case of László Magyar v. Hungary (Application no. 73593/10): Judgment
European Court of Human Rights, 20.05.2014. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-144109%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-144109%22]}) (дата
звернення: 25.05.2025).

186. Case of Lawless v. Ireland (No. 3) (Application no 332/57): Judgment
European Court of Human Rights, 01.07.1961. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/-
eng?i=001-57518](https://hudoc.echr.coe.int/-eng?i=001-57518) (дата звернення: 25.05.2025).

187. Case of M.S.S. v. Belgium and Greece (Application no. 30696/09):
Judgment European Court of Human Rights, 21.01.2011. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-103050%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-103050%22]}) (дата
звернення: 25.05.2025).

188. Case of Matthews v. The United Kingdom (Application no. 24833/94):
Judgment European Court of Human Rights, 18.02.1999. URL:
[https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:\[%22001-58910%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/tur#{%22itemid%22:[%22001-58910%22]}) (дата
звернення: 25.05.2025).

189. Case of Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine (Application no. 42310/04): Judgment European Court of Human Rights, 21.04.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22tabview%22:%22document%22,%22itemid%22:%22001-104613%22>] (дата звернення: 25.05.2025).

190. Case of Öcalan v. Turkey (Application no. 46221/99): Judgment European Court of Human Rights, 12.05.2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/-eng#%22itemid%22:%22001-69022%22>] (дата звернення: 25.05.2025).

191. Case of Oleksandr Volkov v. Ukraine (Application no. 21722/11): Judgment European Court of Human Rights, 09.01.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-115871%22>] (дата звернення: 25.05.2025).

192. Case of Papamichalopoulos and Others v. Greece (Application no. 14556/89): Judgment European Court of Human Rights, 24.06.1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%22Papamichalopoulos%20and%20Others%20v.%20Greece%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-57836%22>] (дата звернення: 25.05.2025).

193. Case of Pasko v. Russia (Application no. 69519/01): Judgment European Court of Human Rights, 22.10.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%22Pasko%20v.%20Russia%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-95318%22>] (дата звернення: 25.05.2025).

194. Case of Petukhov v. Ukraine (No. 2) (Application no. 41216/13): Judgment European Court of Human Rights, 09/09/2019. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22fulltext%22:%2241216/13%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-191703%22>] (дата звернення: 25.05.2025).

195. Case of Piechowicz v. Poland (Application no. 20071/07): Judgment European Court of Human Rights, 17.07.2012. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/-eng?i=001-110499> (дата звернення: 25.05.2025).

196. Case of S.A.S. v. France (Application no. 43835/11): Judgment European Court of Human Rights, 01.06.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/-rus#%22itemid%22:%22001-145466%22> (дата звернення: 25.05.2025).

197. Case of Salduz v. Turkey (Application no. 36391/02): Judgment European Court of Human Rights, 27.11.2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-89893%22> (дата звернення: 25.05.2025).

198. Case of Sergey Zolotukhin v. Russia (Application no. 14939/03): Judgment European Court of Human Rights, 10.02.2009, URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22fulltext%22:%22Sergey%20Zolotukhin%20v.%20Russia%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-91222%22> (дата звернення: 25.05.2025).

199. Case of Soering v. The United Kingdom (Application no. 14038/88): Judgment European Court of Human Rights, 07.06.1989. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-57619%22> (дата звернення: 25.05.2025).

200. Case of Vinter and others v. The United Kingdom (Applications nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10): Judgment European Court of Human Rights, 09.06.2013. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-122664%22> (дата звернення: 25.05.2025).

201. Case of Welch v. the United Kingdom (Application no. 17440/90): Judgment European Court of Human Rights, 09.02.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22fulltext%22:%22Welch%22,%22documentcollectionid%22:%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-57927%22> (дата звернення: 25.05.2025).

202. Case of X and Y v. the Netherlands (Application no. 8978/80): Judgment European Court of Human Rights, 26.03.1985. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/-fre#%7B%22itemid%22%3A%5B%22001-57603%22%5D%7D> (дата звернення: 25.05.2025).

203. Case of Yaremenko v. Ukraine (Application no. 66338/09): Judgment European Court of Human Rights, 12.06.2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/-eng?i=001-125996> (дата звернення: 25.05.2025).

204. Chalmers D., Davies G., Monti G., European Union Law (4th edn, Cambridge University Press. 2019. 615 p.

205. Dennis J. L. Interpretation and Application of the Civil Code and the Evaluation of Judicial Precedent. Louisiana Law Review. 1993. № 54. P. 15-16. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5478&context=lalrev> (дата звернення: 25.05.2025).

206. EU Justice Scoreboard 2022: ten years of monitoring the effectiveness of justice systems. European Commission. 2022. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_22_3146 (дата звернення: 25.05.2025).

207. Garner B. A. A Dictionary of Modern Legal Usage. New York, Oxford: Oxford University Press, 1995. 953 p.

208. General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. Human Rights Committee. 2018. URL: https://ccprcentre.org/files/media/CCPR_C_GC_36.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

209. Gnatovskyy, M., Ioffe, Y. Twenty Years of the ECHR in Ukraine. EJIL: Talk. 2017. URL: <https://www.ejiltalk.org/twenty-yearsof-the-echr-in-ukraine/> (дата звернення: 25.05.2025).

210. Hear B. General Principles of English Law. London : HLT Publications, 1994. 398 p.

211. Jacobson H. K., Weiss E. B. A framework for analysis. Engaging Countries: Strengthening Compliance with International Environmental Accords. London : The MIT Press, Cambridge Massachusetts. 1998. P. 1-18

212. Klimek L. Ne bis in idem as a modern guarantee in criminal proceedings in Europe. Access to Justice in Eastern Europe. 2022. P. 101-117. URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1668594625.pdf (дата звернення: 25.05.2025).

213. Koch Ida Rlisabeth. Dichtomies, Trichtomies or Waves of Duties. Human Rights Law Review, 2005. P. 81-103

214. Krakhamalova, K. «All in their power»: a gloss to the European Court of Human Rights judgement in the case of Tsezar and Others v. Ukraine. Opolskie Studia Administracyjno-Prawne. 2020 № 18(4). P. 139-149. DOI: <http://doi.org/10.25167/osap.3437> (дата звернення: 25.05.2025).

215. Kuik O., Peters P., Schrijver N. Joint Implementation to Curb Climate Change: Legal and Economic Aspects. Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 1994. 212 p.

216. L'Agent du Gouvernement auprès de la Cour européenne des Droits de l'Homme. URL: <https://www.mae.ro/fr/node/4594> (дата звернення: 25.05.2025).

217. Lauterpacht H. International Law and Human Rights. London : Stevens, 1950. 475 p.

218. Legality of the threat or use of nuclear weapons, International Court of Justice Judgment. 1996. № 95. 25 p.

219. List. F. von. Lehrbuch. Des Deutschen Strafrechts. Berlin: J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung, 1896. 70 p.

220. Lorenz Biberstein, Rezension: Christoph Urwyler, Die Praxis der bedingten Entlassung aus dem Strafvollzug, sui generis. 2020. 347 p. URL: <https://sui-generis.ch/article/view/sg.143/1555#:~:text=Die%20bedingte%20Entlassung%20bildet%20die,sich%20in%20Freiheit%20zu%20bew%C3%A4hren.> (дата звернення: 25.05.2025).

221. Lundmark T. Introduction to German Law / edited by Werner F. Ebke and Matthew W. Finkin. Boston: Kluwer Law International, 1996. 466 p.

222. Hubzn right G. Human Rights in Armed Conflict: Law, Practice, Policy. Cambridge : CUP, 2015. 412 p.,

223. Orna Ben-Naftali. *International Humanitarian Law and International Human Rights Law*. Oxford : Oxford University Press, 2011.

224. *Période de sûreté. Code pénal*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006417871/ (дата звернення: 25.05.2025).

225. Pradel, J., Danti-Juan, M. *Droit pénal special*. 1995. F: Ed. Cujas. URL: <https://search.worldcat.org/title/1034579254> (дата звернення: 25.05.2025).

226. *Responding to human rights judgments Report to the Joint Committee on Human Rights on the Government's response to human rights judgments 2021–2022*. Presented to Parliament by the Lord Chancellor and Secretary of State for Justice by Command of His Majesty December 2022. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/6389d0358fa8f569f6a9d247/responding-human-rights-judgments-2022.pdf> (дата звернення: 25.05.2025).

227. Ross A. *On Law and Justice* / ed. J. Holtermann; intr. J. Holtermann; trans. U. Bindreiter. Oxford: Oxford University Press, 2019. 91 p.

228. Salmond J. W. *The Theory of Judicial Precedents*. *The Law Quarterly Review*. 1900. P. 376-391

229. Sloss D. *Treaty Enforcement in Domestic Courts: A Comparative Analysis*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 626 p.

230. Sundberg J. *Intent or Effect – a Look at Legislative Intent*. Bruxelles : Bruylant, 1992. 1235 p.

231. *The Rule of Law. History, Theory and Criticism* / P. Costa, D. Zolo (eds.). Dordrecht Springer, 2007. P. 7-18.

232. Ubertis, G., Viganò, F. (eds.), *Corte di Strasburgo e giustizia penale*, Giappichelli Editore, Torino. 2016. *XXII-394* URL: <http://hdl.handle.net/10807/92217> (дата звернення: 25.05.2025).

233. United Nations. URL : <https://www.un.org/en> (дата звернення: 25.05.2025).

234. Van Zyl Smit, D., & Appleton, C. *Life Imprisonment: A Global Human Rights Analysis*. Harvard University Press. 2019. 464 p. URL: <https://nottingham->

repository.worktribe.com/output/1311531/life-imprisonment-a-global-human-rights-analysis (дата звернення: 25.05.2025).

235. Wallace R. M. International Law. A Student Introduction. London : Sweet and Maxwell, 1997. 329 p.

236. Wyngaert C., The International non bis in idem Principle: resolving some of the unanswered questions. International and Comparative Law Quarterly. Vol. 48. 1999. P. 779-804.

ДОДАТОК 1

Чинна редакція КК України	Редакція КК України із запропонованими змінами
Стаття 3 КК України 1. Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. 2. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності. 3. Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. 4. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. 5. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. 6. Зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення.	Стаття 3 КК України 1. Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Положення Кримінального кодексу України мають застосовуватись з урахуванням практики Європейського суду з прав людини 2. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності. 3. Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. 4. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. 5. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Положення цього Кодексу мають регулярно переглядатись на предмет відповідності практиці Європейського суду з прав людини. У разі виявлення невідповідностей мають бути ініційовані зміни до положень цього Кодексу. 6. Зміни до законодавства України про кримінальну відповідальність можуть вноситися виключно законами про внесення змін до цього Кодексу та/або до кримінального процесуального законодавства України, та/або до законодавства України про адміністративні правопорушення..

ч.1 статті 81 КК України До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання	ч.1 статті 81 КК України До осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі або особам яким довічне позбавлення волі замінено на позбавлення волі на певний строк, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Особу може бути умовно-достроково звільнено повністю або частково і від відбування додаткового покарання
-	П.24 Прикінцевих та перехідних положень КК України Особам, які на момент набрання чинності Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо виконання рішень Європейського суду з прав людини» відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі вже понад п'ятнадцять років, строк, який вони відбули після п'ятнадцяти років призначеного судом покарання, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на певний строк, зараховується день за день як невід'ємна частина заміненого строк

«18» 06 2025

№ 13/25-150

АКТ
упровадження результатів дисертаційного дослідження
Суржика Юрія Валерійовича
на тему «Правові позиції Європейського суду з прав людини та їхній вплив
на кримінально-правове регулювання в Україні»
в навчальний процес Інституту права та суспільних відносин
закладу вищої освіти Відкритий міжнародний університет розвитку
людини «Україна»

Комісія Інституту права та суспільних відносин закладу вищої освіти Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», склала цей Акт про те, що дисертаційне дослідження на здобуття освітньо-наукового рівня доктор філософії зі спеціальності D-8 «Право» Суржика Юрія Валерійовича на тему «Правові позиції Європейського суду з прав людини та їхній вплив на кримінально-правове регулювання в Україні» виконане на високому теоретичному та методологічному рівні на основі аналізу сучасної нормативної та теоретичної джерельної бази, а також найновіших галузевих наукових досліджень. Результати дисертаційного дослідження мають належний рівень наукового узагальнення та наукової новизни та можуть бути використані у якості бази для подальших наукових досліджень із зазначеної тематики. Отримані висновки мають високу практичну значущість, зокрема, у частині застосування у кримінальному провадженні українських судів правових позицій Європейського суду з прав людини, а також гармонізації вітчизняного кримінального законодавства із правом Європейського Союзу. Зазначені напрацювання використовуються у навчальному процесі на кафедрі галузевого права та загальноправових дисциплін при розробці навчальних курсів освітньо-наукових програм підготовки бакалавра та магістра зі спеціальності D-8 «Право».

Зокрема, результати дисертаційного дослідження Суржика Ю.В. були використані при розробці робочих навчальних програм, конспектів лекцій та наочних навчальних матеріалів із дисциплін «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми кримінального права та процесу», «Право Європейського Союзу та практика Європейського суду з прав людини».

ВИСНОВОК. На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку, що матеріали дисертаційного дослідження Суржика Юрія Валерійовича на тему «Правові позиції Європейського суду з прав людини та їхній вплив на кримінально-правове регулювання в Україні» містять належне наукове

2
 обґрунтування, теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави і надалі використовувати їх в навчальному процесі Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна», зокрема при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми кримінального права та процесу», «Право Європейського Союзу та практика Європейського суду з прав людини» та суміжних дисциплін. Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендуються для самостійного опрацювання здобувачами освітніх рівнів «бакалавр» та «магістр» зі спеціальності D-8 «Право» у якості додаткового, проблемно-орієнтованого навчального матеріалу.

Голова комісії

**В. о. директора Інституту
 права та суспільних відносин
 кандидат юридичних наук, доцент**

Олександр ФАСТ

Члени комісії:

**Доцент кафедри галузевого права
 та загальноправових дисциплін
 кандидат юридичних наук, доцент**

Тетяна ФЕДОРЕНКО

**Доцент кафедри галузевого права
 та загальноправових дисциплін
 кандидат юридичних наук, доцент**

Василь СЕРДЮК